

Analyse af determinanterne for revisionshonoraret for danske pengeinstitutter
Koncentrationens indvirkning på prisen

Analysis of the determinants of audit fees for Danish financial institutions
The effect of concentration on price

Christina Lykke Bruun-Andersen, studienummer: 19077

Louise Elise Johansen, studienummer: 108094

Vejleder: Thomas Riise Johansen

Afleveret d. 15. maj 2018

Antal anslag: 205.518

Normalsider: 90

Fysiske sider: 99

Executive summary

In the wake of the financial crisis, where several cases of auditor misconduct were identified for the audits leading up to the default of multiple financial institutions, the Danish government decided to implement additional requirements to the auditors leading the audit of financial institutions. The consequence was a certification scheme with strict requirements to the amount of billable hours the individual auditor needs to have had in relation to auditing financial institutions. The aim was to ensure that the auditors had the sufficient capabilities going forth. The fear by multiple partakers was that the scheme would lead to a higher concentration among auditors for financial institutions.

Firstly, it is shown that the number of individual auditors signing the financial statements for the financial institutions has declined significantly, leaving only 40 certified auditors in April 2018. The same decline is seen in the number of auditing firms, which have at least one certified auditor. Furthermore, the scheme is seen as a high barrier to entry into the market for new suppliers of auditing services to the financial institutions. Thus implying the supply of auditors to the financial institutions has become very concentrated.

Secondly, this thesis adds to the scarce number of studies related to the determinants of audit fees for financial institutions. We develop a model in order to explore the determinants for the audit fees for Danish financial institutions for the period 2011-2016. The model is based on the same methodology applied by the existing literature, which suggests that audit fees are influenced by auditor effort, the auditor's residual business risk and a profit margin. A large proportion of the auditing fee can be determined by the size of the auditee. However, the explanatory power of size diminishes as the client becomes larger. The effect of risks characteristic for banks i.e. liquidity-, capital-, market-, credit-, and operational risk is explored. Auditors are found to value credit, capital and liquidity risk, when the audit fee is determined.

Firm characteristics such as being listed, the number of branches, or having an internal audit function are all shown to have a significant effect on the audit fee. It is further shown that the two market leaders, Deloitte and PwC have been able to price their services at a premium compared the other auditors in the market.

Despite the certification scheme having resulted in a high degree of concentration, there is no evidence to suggest that this has had an adverse effect on the audit fees. Such result is in line with previous studies examining the effects of concentration on audit fees.

Indholdsfortegnelse

1. Indledning	1
1.1 Motivation.....	4
1.2 Problemformulering.....	5
1.3 Afgrænsning	6
1.3.1 Tidmæssig	6
1.3.2 Afgrænsning af populationen.....	6
1.4 Opgavens struktur.....	7
1.5 Metode	8
2. Certificeringsordningen.....	9
2.1 Optakten til indførslen af ordningen	9
2.2 Bekendtgørelse nr. 1379 af 10/12/2013	11
2.2.1 Erfaringskrav	12
2.2.2 Efteruddannelseskrav	13
2.2.3 Fratagelse af certificeringen af revisorerne	13
2.2.4 Bemærkninger til udkastet af bekendtgørelsen	14
2.3 Lempelse af ordningen, BEK nr. 284 af 18/04/2018.....	16
2.3.1 Erhvervserfaring.....	16
2.3.2 Bemærkelser til udkastet af bekendtgørelsen.....	17
2.4 Delkonklusion	18
3. Konkurrencesituationen.....	19
3.1 Substituerende produkter	19
3.2 Leverandører	20
3.3 Kunder.....	20
3.4 Potentielle indtrængere	20
3.5 Konkurrencesituationen i branchen.....	24
3.6 Delkonklusion	30
4. Litteraturanalyse.....	31
4.1 Pengeinstitutternes risici	32
4.1.1 Likviditetsrisiko	33
4.1.2 Operational risiko	35
4.1.3 Kreditrisiko	35
4.1.4 Markedsrisiko	37
4.1.5 Kapitalrisiko	37

4.2 Fields, Fraser og Wilkins (2004)	39
4.2.1 Likviditetsrisiko	39
4.2.2 Operationelrisiko	40
4.2.3 Kreditrisiko	40
4.2.4 Markedsrisiko	41
4.2.5 Kapitalrisiko	41
4.3. Johansen & Pettersson (2013)	42
4.3.1 Likviditetsrisiko	42
4.3.2 Operationelrisiko	42
4.3.3 Kreditrisiko	42
4.3.4 Markedsrisiko	43
4.3.5 Kapitalrisiko	43
4.3.6 Andre variable	43
4.4 Cameran & Perotti (2014)	43
4.4.1 Likviditetsrisiko	44
4.4.2 Operationelrisiko	44
4.4.3 Kreditrisiko	45
4.4.4 Kapitalrisiko	45
4.4.5 Andre variable	45
4.5 Leidner & Lenz (2017)	46
4.5.1 Likviditetsrisiko	46
4.5.2 Operationel risiko	46
4.5.3 Kreditrisiko	47
4.5.4 Markedsrisiko	47
4.5.6 Kapitalrisiko	48
4.6 Hay (2013) og Hay et al. (2006)	48
4.6.1 Firma karakteristika.....	48
4.6.2 Engagement karakteristika.....	49
4.6.3 Revisor karakteristika	49
4.7 Delkonklusjon	50
5. Metode	53
5.1 Dataindsamling.....	53
5.1.1 Population.....	53
5.2.1 Data.....	53

5.2 Opstilling af model	54
5.2.1 Risici.....	55
5.2.2 Firmakarakteristika.....	57
5.2.3 Komplexitet.....	59
5.2.4 Revisorkarakteristika	59
6. Determinanterne for revisionshonoraret	64
6.1 Deskriptiv statistik	64
6.2 Resultater.....	68
6.2.1 Risici.....	69
6.2.2 Firmakarakteristika.....	71
6.2.3 Komplexitet.....	74
6.2.4 Revisorkarakteristika	75
6.3 Delkonklusion	76
6.4 Certificeringsordningens indvirkning på revisionshonoraret	77
6.5 Andre ydelser i forhold til revisionshonoraret	82
6.6 Følsomhedsanalyse.....	86
6.6.1 Store i forhold til små pengeinstitutter.....	86
6.6.2 Følsomhed overfor tid.....	89
6.7 Delkonklusion	91
7. Konklusion	92
8. Perspektivering.....	95
Referencer	96
Bilag.....	99

1. Indledning

I lyset af den finansielle krise og i særdeleshed Tønder Banks konkurs valgte den daværende erhvervs- og vækstminister Annette Vilhelmsen (SF) at indføre skærpede krav til de revisorer, som påtager sig hvervet som underskrivende revisor for finansielle virksomheder i Danmark (Kronenberg, 2013). Dette endte ud i en certificeringsordning, som er et krav til de revisorer, der underskriver regnskaberne for pengeinstitutter, realkreditinstitutter, samt forsikringsselskaber i Danmark. Ordningen er todelt, således at certificerede revisorer kan opnå certificering til at underskrive på regnskaberne for penge- og realkreditinstitutter eller forsikringsselskaber. Underskriver man for en virksomhed, der har begge dele, skal underskrivende revisor være dobbeltcertificeret (BEK nr. 1379 af 10/12/2013). Det oprindelige krav for at opnå denne certificering lød på mindst 2.500 debiterbare timer i løbet af de seneste fem år, hvoraf 1.500 timer skal være opnået på revisionsydelse fordelt på mindst tre forskellige selskaber af den type virksomhed, som der søges certificering til.

Bekendtgørelsen blev sendt i høring i efteråret 2013 blandt markedets aktører. Finanstilsynet modtog samlet 25 høringssvar, hvoraf 10 havde bemærkninger til bekendtgørelsen (Finanstilsynet, 2013a). Samlet set blev ordningens formål taget vel imod, da man støttede op om at sikre, at de underskrivende revisorer har de fornødne kompetencer til at revidere finansielle virksomheder, da disse virksomheder må anses at have en væsentlig samfundseffekt. Det må dog bemærkes, at seks af disse høringssvar alle påpegede uheldigheden af, at der udelukkende er tale om kvantitative krav for opnåelse af certificeringen. Disse kritiske høringssvar blev modtaget fra en bred vifte af aktører i markedet. Revisorerne var repræsenteret ved brancheorganisationen, FSR – danske revisorer, som varetager hele branchens interesser. RSM plus P/S, som på daværende tidspunkt var blandt de 10 største revisionshuse i Danmark, men som hovedsageligt stillede sig kritisk over for de mindre revisionshuses fortsatte mulighed for at være en aktiv spiller på markedet. Penge- og realkreditinstitutternes brancheorganisation, Finansrådet, i dag Finans Danmark, var ligeledes meget kritisk over for forslaget. Ydermere responderede tre øvrige organisationer Advokatrådet, Dansk Erhverv, og Dansk Industri på høringsbrevet, hvor de ligeledes forholdt sig meget skeptiske over for timekravet til de revisorer, som måtte ønske at opnå en certificering (Finanstilsynet, 2013a).

Derudover er kravet vedrørende antallet af debiterbare timer ifølge blandt andre FSR – danske revisorer sat alt for højt, og det er forbundet med en risiko for monopolisering af markedet for revisionen af de af bekendtgørelsen omfattede selskaber. I stedet for det udelukkende kvantitative krav foreslår både FSR – danske revisorer og Finansrådet, at der foretages en mere kvalitativ egnethedsvurdering af de revisorer, som ønsker en certificering. RSM plus P/S og Dansk Industri foreslår i stedet en graduering af ordningen, så der sondres mellem revisorer for henholdsvis mindre og større banker.

Ordningen blev indført med en overgangsperiode, hvor kravene vedrørende timer blev indfaset over treårig periode, jf. BEK nr. 1379 af 10/12/2013 § 11. Det fulde krav til debiterbare timer trådte således i kraft pr. 1. januar 2017. I forlængelse heraf har Finanstilsynet revurderet ordningen med henblik på at lempe timekravet, for at sikre at antallet af certificerede revisorer ikke falder yderligere, da dette har nået et kritisk lavt niveau ifølge branchen. Pengeinstitutterne har nu kun ganske få revisorer at gå til (Finanstilsynet, 2018a).

Ændringen tages velmod af branchen, som allerede tilbage i 2013 påpegede, at timekravet var alt for højt. Den nye bekendtgørelse, som har effekt pr. 1. maj 2018 sænker således kravet til 1.000 debiterbare timer, hvoraf de 750 timer skal vedrøre revision (FSR - Danske revisorer, 2018). De modtagne høringssvar i forbindelse med ændringen af bekendtgørelsen hilser alle ændringen velkommen og påpeger, at dette formentlig vil modvirke et yderligere fald i antallet af certificerede revisorer, som i skrivende stund er faldet til 40, fordelt på fem revisionshuse for banker og realkreditinstitutter (Finanstilsynet, 2018a), (Finanstilsynet, 2018b). Det er således tydeligt, at ordningen har medført nogle utilsigtede konsekvenser for koncentrationen på markedet.

En analyse med fokus på effekter heraf er derfor højaktuel i disse tider, hvor ordningen bliver ændret. Almen økonomisk teori foreskriver, at når udbuddet mindskes, drives ligevægtsprisen op. Ydermere påpegede flere høringssvar, at der er risiko for, at ordningen ville indføre monopollignende tilstande, hvilket alt andet lige medføre en øget pris, og derved en øget omkostning for de selskaber, hvis regnskaber er påvirket.

Dog er der flere forhold, som også kan tale for, at der fortsat vil være en priskonkurrence i markedet, således at priserne ikke bliver drevet op udelukkende som følge af en øget koncentration. For det første vil det høje time krav formentlig medføre, at nogle revisorer indgår i en "jagt" på timer for at være i stand til at opretholde en kritisk masse af finansielle klienter og bibeholde sin certificering.

Generelt har markedskoncentrationen blandt big-N revisionshuse tiltrukket både offentlighedens bevågenhed såvel som dannet grundlag for flere studier af revisionshonorarer, da der netop har været en bekymring for at markedskoncentrationen ville medføre en uhensigtsmæssig prisstigning. Hay (2013) beskriver, at mange studier finder en positiv, dog ofte ikke signifikant effekt af at have et big-N revisionshus til at udføre revisionen. Et andet studie, som beskæftiger sig med koncentrationens indvirkning på revisionshonoraret finder kun en meget lille indvirkning på store klienter og ingen indvirkning på små. Hvilket taler for at en øget markedskoncentration blandt big-N revisionshuse ikke medfører en stigning i revisionshonoraret (Evans & Schwartz, 2014).

Ordningen har indført en skærpet barriere for de revisorer, som ønsker at revidere pengeinstitutter, hvilket som nævnt har øget koncentrationen. Dog er der også andre forhold, som kan afholde revisorerne fra at påtage sig hvervet som bankrevisor. Dette skyldes de skærpede krav til revisorer af virksomheder for offentlighedens interesse (PIE), som er defineret i revisorlovens (RL) § 1a, stk. 1, nr. 3. Dette omfatter blandt andet den eksterne kvalitetskontrol, som udføres af Erhvervsstyrelsen, jf. RL § 29. Hyppigheden af denne vil som udgangspunkt stige, såfremt det pågældende revisionshus reviderer PIEs. Er pengeinstituttet børsnoteret og en del af C20, Large Cap eller Mid Cap, vil dettes revisor årligt få besøg af kvalitetskontrollen. Herimod kan en mindre revisor have kvalitetskontrol ned til én gang hvert sjette år, såfremt denne ikke har nogen PIE-kunder (FSR - danske revisorer, 2016). Ydermere vil omfanget af den udførte kvalitetskontrol blive større alt andet lige, da der som minimum altid vil blive udvalgt mindst én revision af et pengeinstitut, såfremt et sådant indgår i revisionshusets klientportefølje (Erhvervsstyrelsen, 2016). Dette skal således også medtages i overvejelserne, når man ønsker at indtræde på markedet for revisionen af denne type kunde. Uagtet af kvaliteten af den udførte revision og dennes evne til at klare den eksterne kvalitetskontrol, vil sidstnævnte indføre en yderligere omkostning

for revisionsvirksomheden, da revisionshuset skal betale for Erhvervsstyrelsens udførte arbejde til en timetakst på 950 kr. (2016-niveau) for medgået tid (Erhvervsstyrelsen, 2016). Det skal således sikres, at denne yderligere omkostning kan indeholdes i det tjente revisionshonorar fra det eller de pågældende engagementer for revisionen af pengeinstitutter.

1.1 Motivation

Der har været en stigning i studier, som beskæftiger sig med revisionshonorarer, se fx (Hay, 2013). Det er dog et beskedent antal, som har beskæftiget sig med danske virksomheder og i særdeleshed danske finansielle virksomheder. Ligeledes er det også begrænset med internationale studier vedrørende finansielle virksomheder. Det første studie med et sådant fokus er Fields, Fraser & Wilkins (2004), som tilpasser tidligere studiers tilgang således, at denne tager højde for særlige forhold i finansielle virksomheder, som forventeligt har en effekt på revisionshonoraret.

Vi finder det derfor særligt interessant at undersøge, om certificeringsordningens oprindelige formål om at styrke tilliden til offentlighedens tillidsrepræsentant har medført utilsigtede omkostninger for de omfattede virksomheder. Det må dog også bemærkes, at ordningen har tilsigtet at højne det generelle kompetenceniveau blandt de underskrivende revisorer, hvilket kan tale for en naturlig prisstigning, da man nu har en række meget specialiserede individer, hvor man forventeligt vil skulle betale mere for disses øgede kompetencer.

Problemstillingen med hvilke prisfastsættelsesmekanismer, der påvirker revisionshonoraret er ikke ny. Simunic (1980) undersøger data fra 1977 om beskyldningerne om big-8-monopolisering afspejler sig i honorarerne for 397 amerikanske selskaber, hvis aktier bliver handlet på børsen eller over the counter. Forfatteren finder ingen signifikant effekt på honoraret, hvis et selskab bliver revideret af et af de store revisionshuse, hvilket tolkes som, at til trods for en høj markedsconcentration bliver honorarerne ikke presset op.

Problemstillingen er dog en smule anderledes i Danmark. Der var i 2016 seks revisionshuse at vælge imellem, hvis man var pengeinstitut og skulle vælge en ny revisor på generalforsamlingen. Ydermere har den indførte certificeringsordning medført, at det for

øvrige revisionshuse, som ikke allerede reviderer finansielle virksomheder, er ganske svært at komme ind på markedet, hvilket umiddelbart kunne tale for monopolisering af markedet. Derudover stiller bekendtgørelsen krav om, at de revisorer, som ønsker at påtage regnskaber for finansielle virksomheder, specialiserer sig inden for revisionen af denne type selskaber, da man skal opretholde en kritisk masse af disse klienter, for at kunne bibeholde sin certificering. Flere studier undersøger også effekten af revisorer, som er branchespecialister, på revisionshonoraret (Hay, Knechel & Wong, 2006), (Hay, 2013). Resultaterne af disse studier, er dog meget afhængige af, hvorledes branchespecialist defineres og måles i de opstillede regressionsmodeller. Der er dog en indikation af, at revisorer, som specialiserer sig inden for en given industri kan tage et højere honorar for den udførte revision, alt andet lige. Johansen & Petterson (2013) undersøger effekten af overlappende bestyrelsesposter på revisionshonoraret og revisorvalg blandt andet for danske, børsnoterede pengeinstitutter. I den opstillede model inkluderer forfatterne også en variabel for branchespecialist, og finder en positiv, dog ikke signifikant indvirkning af denne på revisionshonoraret. Det må bemærkes, at dette studie baserer sig på data for 1988-2008, og det er således før certificeringsordningen blev indført. Det danske marked for revision af finansielle virksomheder er derfor særligt interessant, da de almindelige markedskræfter ser ud til at være blevet påvirket af Finanstilsynets certificeringsordningen.

1.2 Problemformulering

Baseret på ovenstående ønsker vi således, at besvare følgende problemformulering i løbet af denne afhandling:

Hvilke faktorer påvirker revisionshonoraret for pengeinstitutter i Danmark, og i hvilken omgang har Finanstilsynets certificering af revisorer for pengeinstitutter haft en indflydelse på revisionshonoraret?

For at være i stand til at besvare ovenstående har vi opstillet nedenstående arbejdsspørgsmål:

1. Hvad var motivationen for at indføre ordningen tilbage i 2013, og hvorfor ændrer Finanstilsynet denne pr. 1. maj 2018?

2. Hvordan har koncentrationen i relation til udbuddet af underskrivende revisorer i markedet for revisionen af pengeinstitutterne udviklet sig siden introduktionen af certificeringsordningen, og hvordan vurderes den generelle konkurrencesituation på markedet?
3. Hvilke resultater ses i tidligere studier om revisionshonoraret for finansielle virksomheder og hvilke faktorer er forklarende for revisionshonoraret i disse studier?
4. Hvilke faktorer påvirker revisionshonoraret for pengeinstitutter i Danmark, og har Finanstilsynets certificering af revisorer for pengeinstitutter haft en indflydelse på revisionshonoraret?

1.3 Afgrænsning

1.3.1 Tidmæssig

Den oprindelige ordning blev indført med effekt for revisorer regnskaber, der skulle underskrives efter 1. januar 2014 med BEK nr. 1379 af 10/12/2013. Dog var det muligt for en allerede valgt revisor at påtegne regnskabet for 2013, selvom denne ikke ville få en certificering pr. 1. januar 2014. Omdrejningspunktet er således regnskaber aflagt omkring denne periode. Opgaven er derfor afgrænset til at omfatte regnskaber alagt for 2011 frem til og med 2016, som var det senest muligt tilgængelige regnskabsår på tidspunktet for dataindsamlingen. Det vil altså sige tre år før og tre år efter ordningen er trådt i kraft. Denne blev vedtaget ultimo 2013 og har effekt for regnskaberne for 2014 og frem. Ordningen blev indført med en lempelig overgangsperiode, som medførte at det fulde timekrav først trådte i kraft pr. 1. januar 2017. Dette kan således give nogle udfordringer i forhold til den prismæssige udvikling, da koncentrationen forventeligt vil stige over de tre år efter ordningen trådte i kraft og ikke blot fra den ene dag til den anden. Dette vil vi løbende tage højde for i de udførte analyser, da dette forventeligt kan have en effekt.

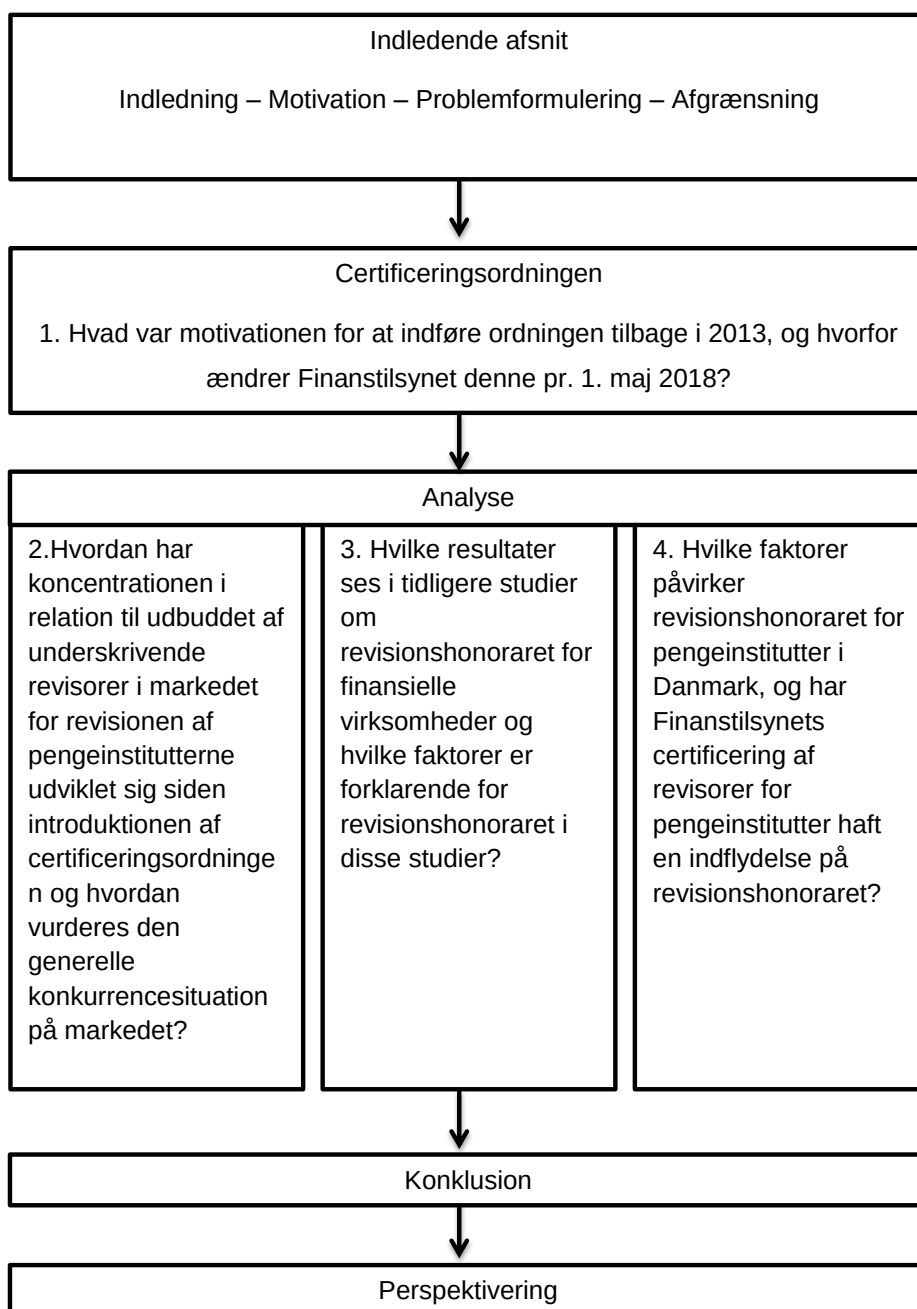
1.3.2 Afgrænsning af populationen

Opgaven er geografisk afgrænset til udelukkende at omfatte danske pengeinstitutter, da disse er de eneste, som er påvirket af indførslen af Finanstilsynets certificeringsordning af de underskrivende revisorer.

Afhandlingen er afgrænset til udelukkende at fokusere på honorarer for pengeinstitutter, som er defineret i lov om finansiel virksomhed (FIL) § 5, stk. 1, nr. 1, litra a. Dette er gjort for

at have population, som er relativt heterogen, når der skal opstilles en honorarmodel. Dette er yderligere indsnævret til udelukkende omfatte gruppe 1-4 i Finanstilsynets størrelsesgruppering af pengeinstitutterne. De øvrige grupper (5 og 6) omfatter udenlandske bankers filialer i Danmark og færøske banker (Finanstilsynet, 2017a) og vil ikke indgå i opgavens data.

1.4 Opgavens struktur

1.5 Metode

Arbejdsspørgsmål 1 vil søges besvaret ud fra læsning af høringsbreve såvel som høringssvar. Dette suppleres med øvrige relevante kilder, for at opnå en forståelse for behovet for at indføre ordningen tilbage i 2013 i lyset af den finansielle krise, såvel som en forståelse for, hvorfor denne nu er blevet lempet pr. 1. maj 2018 med BEK nr. 284 af 18/04/2018. Ydermere lægges der vægt på, hvorledes modtagelsen har været af markedets aktører for indførslen såvel som lempelsen af certificeringsordning.

For at besvare arbejdsspørgsmål 2 indhentes en række data for perioden 2011-2016 fra pengeinstitutternes årsrapporter. Denne data er vedlagt elektronisk som bilag A. Analysen udspringer af tankegangen fra Poters five-forces, da denne giver en overordnet tilgang til at opnå en forståelse for de væsentligste forhold, der har en effekt på konkurrencesituationen, herunder koncentrationen af de nuværende konkurrenter samt indgangsbarriere for potentielle indtrængere blandt andet i form af lovgivning, i nærværende tilfælde certificeringsordningen.

Arbejdsspørgsmål 3 besvares ved at foretage en gennemgang af de relevante studier for vores undersøgelser af revisionshonorarerne for danske pengeinstitutter. Der er fundet fire studier, som fokuserer på pengeinstitutter og opstiller en honorarmodel, der tager udgangspunkt i pengeinstitutternes særlige risici. Derfor udarbejdes også et afsnit, hvor der opnås en forståelse for de væsentligste risici i pengeinstitutterne samt i det omfang, det måtte være relevant en kort introduktion til den danske regulering af disse, således at dette kan bruges til at gøre modellen mere nærværende i besvarelsen af spørgsmål 4.

Arbejdsspørgsmål 4 besvares ved at opstille en regressionsmodel baseret på dataene omtalt under arbejdsspørgsmål 2, som beskriver revisionshonoraret for danske pengeinstitutter. Denne baseres på de faktorer, som blev fundet i arbejdsspørgsmål 3. Dog søges disse i videst mulig omfang gjort så nærværende for danske forhold som muligt, da mange af studierne beskæftiger sig med udenlandske pengeinstitutter. Ydermere analyseres effekten af certificeringsordningen baseret på denne model både ved inklusion af en indikatorvariabel samt honorarændringer i forbindelse med revisorskrift. Da metoden til dette er så omfattende er der et særskilt afsnit i opgaven dedikeret til denne beskrivelse.

2. Certificeringsordningen

I det følgende afsnit gives en introduktion til baggrunden for at indføre certificeringsordningen, samt hvorledes denne i første omgang blev modtaget. Derefter beskrives den lempede ordning, som trådte i kraft pr. 1. maj 2018, samt hvorledes aktørerne i markedet for revisionen af pengeinstitutter har taget imod den nye ordning.

2.1 Optakten til indførslen af ordningen

Finanskrisen brød ud i efteråret 2008, hvilket havde fatale konsekvenser, eftersom krisen i særdeleshed også medførte, at mange pengeinstitutter ophørte. Ikke mindre end 62 pengeinstitutter ophørte i perioden fra 2008 frem til medio 2013. Dette gav anledning til, at den daværende regering i 2012 nedsatte en kommission, hvis formål var at klarlægge årsagerne til såvel som konsekvenserne af den finansielle krise i Danmark (Erhvervs- og Vækstministeriet, 2013). Dette omfattede blandt andet en undersøgelse af revisorernes rolle i den forbindelse.

Revisorer er offentlighedens tillidsrepræsentanter og forventes at afgive erklæringer om, hvorvidt regnskabet for virksomhederne giver et retvisende billede. Dette er forankret i RL § 16, stk. 1, som stiller krav til revisors virksomhed. Denne omfatter også, at revisor skal udvise professionel kompetence og fornøden omhu, når der udføres opgaver efter RL § 1, stk. 2, hvilket blandt andet omfatter revisionen af årsrapporten samt udtalelse om ledelsesberetningen. I tillæg til revisorloven stilles der yderligere krav til revisionens gennemførsel i pengeinstitutter i *Bekendtgørelse om revisionens gennemførelse i finansielle virksomheder m.v. samt finansielle koncerner*, nugældende BEK nr. 1912 af 22/12/2015. Denne omfatter blandt andet, at revisor aktivt skal tage stilling til, om pengeinstituttets regnskab måler dets udlån efter gældende regler. Dette skal ligeledes anføres i revisionsprotokollatet. Førnævnte krav samt andre øvrige var også implementeret inden Finanskrisen, hvilket fremgår af §§ 23-24 i BEK nr. 22/10/2007 (historisk).

Det blev i forbindelse med undersøgelsen af finanskrisens årsager belyst, at revisorerne i flere tilfælde ikke havde levet op til de krav, som blandt andet den førnævnte lovgivning stillede til dem i forbindelse med revisionen af de 62 nødlidende pengeinstitutter. Flere af disse forhold blev også konstateret ved Finanstilsynets almindelige kontrol. Det viste sig

blandt andet, at *"Revisor har i flere tilfælde ikke udvist tilstrækkelig professionel skepsis, og manglende kompetencer i forhold til udlånsområdet er blevet afdækket."* (Erhvervs- og Vækstministeriet, 2013, s. 291, egen fremhævnings).

I forlængelse heraf har Erhvervsstyrelsen også undersøgt revisionen for Tønder Bank A/S's årsrapport aflagt for regnskabsåret 2011. Denne fandt ligeledes, at den eksterne revision på flere områder havde brudt med den gode revisorskik, som ellers er påkrævet hvervet, jf. RL § 16. Dette omfattede blandt andet, at revisor ikke havde opnået tilstrækkeligt og egnet revisionsbevis vedrørende væsentlige områder som udlån samt domicil- og investeringsejendomme.

Ud over revisionen af regnskabet er pengeinstitutterne også underlagt offentligt tilsyn. Finanstilsynet varetager tilsynet med pengeinstitutterne i Danmark for at sikre, at sidstnævnte lever op til de omfattende krav, som lovgivningen stiller til disse (Barner Christiansen, Dolberg, Hove, Rostrup-Nielsen & Stage, 2017). Dette omfatter blandt andet krav til kapital, likviditet, rapportering mv. Tilsynets beføjelser var dog meget mindre omfattende i perioden op til Finanskrisen. Dette skyldes, at man både i Danmark og internationalt ville lade pengeinstituttets ledelse fastlægge forretningsmodellen for instituttet. Det var udelukkende Finanstilsynets opgave at sikre, at den gældende lovgivning blev overholdt. Der er siden finanskrisen blevet givet flere beføjelser til Finanstilsynet, hvis virke jf. FIL § 344, stk. 2 omfatter, at *"Finanstilsynet skal tilrettelægge den sædvanlige tilsynsvirksomhed med henblik på at fremme den finansielle stabilitet og tilliden til de finansielle virksomheder og markeder..."*

De førnævnte sager, hvor revisor ikke havde opfyldt sit hverv som offentlighedens tillidsrepræsentant på behørigvis, var med til at forværre tilliden til revisorerne, da det netop er disses opgave at sikre, at regnskabet giver et retvisende billede. Tillid er særligt vigtigt i forhold til pengeinstitutterne, da disse forvalter befolkningens formue. Uden tilliden til den finansielle sektor, kan denne ikke bestå. Det er derfor naturligt, at der har været kritik af revisionskvaliteten op til og under finanskrisen. Lovgiver har derfor søgt at vedtage initiativer for at sikre den fortsatte tillid til en stabil finansiell sektor og sikre, at revisorerne af pengeinstitutterne har de fornødne kompetencer til at kunne påtage sig hvervet som revisor for et pengeinstitut. Kravene til pengeinstitutterne er kun blevet mere omfattende, og

kravene til revisors kompetencer er ligeledes også kun blevet højere (Erhvervs- og Vækstministeriet, 2013).

Det førte frem til lovforslag nr. 126 af 30. januar 2013 om ændringen af revisorloven og lov om de finansielle virksomheder. Det betød, at revisor nu skal være certificeret af finanstilsynet for at kunne påtage regnskaberne for penge- og realkreditinstitutterne samt forsikringsselskaber. Certificeringsordningen indfører et minimumskrav for revisorerne erfaringer med revision af finansielle virksomheder samt relevant efteruddannelse. Det primære formål med certificeringsordningen er at øge kvaliteten af revisionen (Erhvervs- og Vækstministeriet, 2013). Følgende motivation for indførslen fremgik af Finanstilsynets udsendte høringsbrev i 2013:

”Som led i bestræbelserne på at sikre den fortsatte tillid til den finansielle sektor indføres en certificeringsordning for revisorer, der påtager årsrapporter for ovennævnte finansielle virksomheder. Certificeringsordningen medfører, at underskrivende revisorer altid har en stor erfaring med og viden om den konkrete type af finansiell virksomhed, som de certificeres til. Herved sikres, at kvaliteten af revisionen af de finansielle virksomheder ligger på et højt niveau.” (Finanstilsynet, 2013c).

Certificeringsordningen muliggør ligeledes, at Finanstilsynet har mulighed for hurtigt og effektivt at reagere over for revisorerne, når tilsynet ser, at der opstår fejl og mangler i forbindelse med udførelsen af revisionen, da Finanstilsynet både udsteder såvel som har mulighed for at fratage revisors certificering, jf. BEK nr. 1379 af 10/12/2013 § 8 stk. 2, nr. 4, hvis revisor ikke opfylder sit hverv ifølge Finanstilsynets vurdering.

2.2 Bekendtgørelse nr. 1379 af 10/12/2013

§ 1 i BEK nr. 1379 af 10/12/2013 foreskriver, at dennes anvendelsesområde er de statsautoriserede revisorer, som er valgt som underskrivende revisor for pengeinstitutter, jf. FIL § 5, stk. 1, nr. 1, litra a, realkreditinstitutter, jf. FIL § 5, stk. 1, nr. 1 litra b, og forsikringsselskaber, jf. FIL § 5, stk. 1, nr. 1, litra e.

Bekendtgørelsen kræver, at den valgte revisor er certificeret, når denne påtager sig de nævnte ydelser i bekendtgørelsens § 2. Dette omfatter blandt andet revisionen af

årsregnskabet og andre lovpligtige erklæringer, som er påkrævet efter lov om finansiel virksomhed.

For at opnå certificeringen er der en række betingelser, som revisor skal opfylde. Af væsentligst karakter er erfaringskravet og kravet til relevant efteruddannelse. Disse fremgik af BEK nr. 1379 af 10/12/2013 § 4.

2.2.1 Erfaringskrav

For at blive certificeret skal revisor dokumentere, at vedkommende har udført mindst 1.500 debiterbare timer inden for de seneste fem år med ydelser til pengeinstitutterne. Heraf skal mindst 1.000 debiterbare timer vedrøre revisionsydelser til pengeinstitutterne, når revisorerne gerne vil revidere på dette marked. Dette kræver, at revisoren i gennemsnit har mindst 200 debiterbare timer årligt vedrørende revisionsydelser til pengeinstitutter. Ydermere skal timerne være opnået ved revisionen af mindst tre forskellige pengeinstitutter. Slutteligt skal mindst 50 pct. af timerne vedrørende revision være udført som underskrivende revisor eller som ledende revisor for revisionsteamet, jf. BEK 1379 10/12/2013 § 4 stk. 1 nr. 1. Det oprindelige krav var på 2.500 debiterbare timer jf. § 4, stk. 1, nr. 1 i *Udkastet til Bekendtgørelse om Finanstilsynets certificering af statsautoriserede revisorer* (Finanstilsynet, 2013b), men efter at have modtaget høringssvarene af de forskellige interessenter blev dette ændret. Kritikken af dette krav vil blive uddybet nedenfor.

Erfaringskravet blev indført med en overgangsordningen, som skulle give mulighed for, at revisorerne kunne tilpasse sig dette nye, indførte krav. Kravet ville således blive implementeret over de tre første år, ordningen skulle gælde. Dette medførte, at kravet i 2014, som var første år, hvor kravet trådte i kraft, var på 600 relevante debiterbare timer, hvoraf to tredjedele skulle omfatte revisionsydelser. Dette svarer 40 pct. af det fulde krav. Dette blev hævet til 60 pct., 80 pct. og slutteligt 100 pct. i henholdsvis 2015, 2016 og 2017, jf. § 11, stk. 1-3 i BEK nr. 1379 af 10/12/2013.

2.2.2 Efteruddannelseskrav

Revisorloven indeholder i forvejen efteruddannelseskrav til de statsautoriserede revisorer, jf. RL § 4. Dette skal sikre, at den statsautoriserede revisor til *"stadighed vedligeholder sin teoretiske viden, sine faglige kvalifikationer og sin viden om kravene til offentlighedens tillidsrepræsentant på et tilstrækkelig højt niveau."* (RL § 4, stk. 1).

Dette krav er blevet skærpet over for de revisorer, som ønsker at opnå en certificering til at påtegne en eller flere af de virksomhedstyper, hvis regnskaber er omfattet af bekendtgørelsens bestemmelser. Det generelle efteruddannelseskrav omfatter et minimum af 120 timer over en treårig periode, jf. BEK nr. 1406 af 11/12/2013 § 2. Dertil kommer kravet i bekendtgørelsen om de certificerede revisorer på 60 timer inden for en treårigperiode. Uddannelsen skal være specifik omkring finansielle virksomheder. Der er særlige krav til, hvad denne efteruddannelse nærmere skal omfatte.

Dette krav blev indført med en overgangsordning i lighed med den for timekravet. Finanstilsynet kan dog i tilfælde af, at revisoren ikke overholder kravene, stadig godt lade revisoren certificeres, hvis vedkommende vurderes til at have anden relevant erfaring, som kan kompensere, jf. BEK nr. 1406 af 11/12/2013 § 4, stk. 3.

2.2.3 Fratagelse af certificeringen af revisorerne

Finanstilsynet kan fratage den statsautoriseret revisors certificering, hvis vedkommende ikke overholder betingelserne som er nævnt i BEK nr. 1379 af 10/12/2013 § 4, som er blevet beskrevet tidligere. Dette er hjemlet i BEK nr. 1379 af 10/12/2013 § 8, stk. 2. Finanstilsynet kan i særlig tilfælde tilkendegive den certificering for andet relevant erfaring, som revisoren ikke opfylder § 4 stk. 1, nr. 1-2 jf. BEK nr. 1379 af 10/12/2013 § 4 stk. 3.

Afgør Finanstilsynet, at betingelserne ikke er overholdt, kan revisorerne afprøve beslutningen ved en domstol. Finanstilsynet er ansvarlig for at bringe sagen for domstolene seneste 4 uger efter, at revisoren har modtaget anmodningen BEK nr. 1379 af 10/12/2013 § 8, stk. 3. Mens sagen kører, kan revisorerne stadig revidere finansielle virksomheder, jf. BEK nr. 1379 af 10/12/2013 § 8, stk. 4.

2.2.4 Bemærkninger til udkastet af bekendtgørelsen

Udkastet til den oprindelige bekendtgørelse om certificeringsordningen blev sendt til høring d. 11. oktober 2013. Dette blev udsendt til en meget bred vifte af organisationer mv. hvilket medførte, at Finanstilsynet modtog 25 høringssvar fra forskellige organisationer og myndigheder. Heraf havde 10 bemærkninger til bekendtgørelsen. Det bemærkes dog, at mange af dem, som ikke havde bemærkninger skyldes, at ordningen ikke ville have nogen effekt på disses hverv. Dette omfatter blandt andre CBS – Copenhagen Business School, Syddansk Universitet, og Arbejdsmarkedsstyrelsen.

Nedenfor vil der blive set nærmere på relevante aktørers modtagelse af det oprindelige forslag til bekendtgørelsen omhandlende certificeringsordningen. Hvilket medførte et fald i erfaringskravet fra 2.500 timer til 1.500 timer (Finanstilsynet, 2013b sammenholdt med BEK nr. 1379 af 10/12/2013).

FSR – danske revisorer var allerede kritiske fra starten over timetallet i forhold til den praktiske erfaring, som ligeledes gør opmærksom på *"kun ganske få revisorer i Danmark, som opfylder det forslåede timekrav."* (FSR – danske revisorer, som fremgår af Finanstilsynet 2013a). Ydermere fremhæver FSR, at der ikke alene kan drages konklusion om fornøden erfaring og kompetenceniveau udelukkende baseret på debiterbare timer. De påpeger ligeledes, at ordningen vil have en negativ konsekvens for konkurrencen, effektiviteten og kvaliteten af revisionen.

I forhold til konkurrencen bemærker Advokatrådet, at markedet vil blive fastlåst, når ordningen igangsættes, hvortil det bliver vanskeligt for nye aktører at komme ind på markedet (Advokatrådet, som fremgår af Finanstilsynet 2013a). Finansrådet konkluderer ligeledes at timetallet er højt, og de mener, at Finanstilsynet bør ligge mere vægt på kvalitative elementer i relation til revisor tidligere erfaring, når det skal vurderes om revisor er egnet til at påtage sig hvervet som offentlighedens tillidsrepræsentant vedrørende bankerne. Hvilket der også bliver støttet op om hos Dansk Erhverv, der også mener, at timeantallet er for højt, og det vil betyde, at det vil blive svært at komme ind på markedet. RSM plus P/S bemærker, at timeantallet er for højt, og foreslår i stedet en graduering af timekravet, således at der tages højde for, hvilken størrelse pengeinstitut, den pågældende

revisor ønsker at reviderer. De debiterbare timer er et generelt emne, som de fleste af høringssvarene er uenige med (Finanstilsynet, 2013a).

Som nævnt bliver det foreslået af flere, at man laver en mere kvalitativ vurdering af den underskrivende revisors kompetencer. En sådan vurdering skal der allerede foretages af ledelsen i de finansielle virksomheder, jf. FIL § 64. Denne foreskriver blandt andet *"Et medlem af bestyrelsen eller direktionen i en finansiell virksomhed skal til enhver tid have tilstrækkelig viden, faglig kompetence og erfaring til at kunne udøve sit hverv eller varetage sin stilling i den pågældende virksomhed"*. (FIL § 64, stk. 1). Såfremt Finanstilsynet vurderer, at ledelsen ikke kan påtage sig sit hverv på behørigvis, er der indført bestemmelser i FIL § 351, som tillader at Finanstilsynet afsætter fx den pågældende direktør.

Finansrådet mener yderligere, at der foreligger en retssikkerhedsmæssig problemstilling i, at Finanstilsynet både kan udstede og fratage certificeringen fra den enkelte revisor. Finansrådet er dog positivt indstillet til ordningen, som de ser skaber mere tillid til revisorerne og pengeinstitutternes regnskaber (Finansrådet, som fremgår af Finanstilsynet 2013a). Denne retssikkerhed bliver både bakket op af Landbrug og Fødevarer, som mener, at en fratagelse behandles af Revisornævnet eller domstolene. Overordnet er de positive, da de mener, at tilliden styrkes, når der kommer yderligere krav til revisorerne (Landbrug og Fødevarer, som fremgår af Finanstilsynet 2013a).

Alle disse bemærkninger, som er kommet fra organisationer og styrelser, var således med til, at det oprindelige krav på 2.500 timer blev nedjusteret til 1.500 timer. Sverige har en lignende ordning, som dog er mindre restriktiv. Sverige har i 2012 indført en certificeringsordning for revisorer af finansielle virksomheder. Her er kravet 600 timer over en treårig periode, hvilket svarer til 200 timer i gennemsnit pr. år, jf. § 2 i de svenske bestemmelser i (FAR, 2016). Ydermere er det ikke alene ud fra timer, som er direkte henførbart til revisionshandlingerne men også timer, der medgår fra flere andre handlinger vedrørende finansielle virksomheder. Ifølge § 3 i de svenske bestemmelser i (FAR, 2016) skal revisorerne udover FAR's¹ generelle regler til uddannelseskravet mindst have 60 timer

¹ FAR – branschorganisationen för revisorer, redovisningskonsulter, skatterådgivare, lönekonsulter och specialister. Dette svarer til FSR – danske revisorer i Sverige

på tre år, hvoraf de 40 timer skal vedrøre aktiviteter, som FAR's bestyrelse kan acceptere. Flere af aktørerne påpeger, at man har denne mere lempelige ordning i Sverige. Finansrådet finder blandt andet intet belæg for at kunne indføre en mere restriktiv ordning end den tilsvarende pendant i Sverige, (Finansrådet, som fremgår af Finanstilsynet 2013a). FSR gør opmærksom på, at Sverige har en lignende ordning, dog mindre restriktiv.

Bemærkningerne var således med til at certificeringsordningen blev ændret i forhold til debiterbare timer inden ordningen var sat i kraft. Det medførte, at time kravet blev ændret fra 2.500 timer til 1.500 timer. Sidstnævnte var kravet, der trådte i kraft pr. 1. januar 2014 med BEK nr. 1379 af 10/12/2013. Dette betød også, at regnskaberne for regnskabsåret 2014 og frem var nødsaget til blive påtegnet af en eller flere certificerede revisorer.

2.3 Lempelse af ordningen, BEK nr. 284 af 18/04/2018

I januar 2018 har Finanstilsynet udstedt ændringerne til bekendtgørelsen om certificeringsordningen. Den nye ordning er blevet udarbejdet efter FSR – danske revisorer sammen med Forsikring & Pension og Finans Danmark havde henvendt sig til Finanstilsynet. Ændringen blev foretaget for at kunne opretholde antallet af revisorer i markedet, da man var bekymret for, at det faldende antal af revisorer og dermed at koncentrationen ville stige i revisionshusene (Finanstilsynet, 2018e). Den væsentligste ændring er lempelsen af det tidligere meget kritiserede erfaringskrav, som bliver implementeret med en ændring af § 4 i BEK nr. 284 18/04/2018. Ændringen af ordningen blev udsendt til høring blandt 14 forskellige organisationer og myndigheder.

2.3.1 Erhvervserfaring

FSR – danske revisorer bemærkede allerede ved første høringssvar til bekendtgørelsen, at kravet til de debiterbare timer var alt for høj, som er beskrevet tidligere. I FSR's høringssvar konkluderede de allerede i 2013, at antallet af timer burde blive reduceret til 1.000 debiterbare timer hvoraf 750 timer skulle vedrøre revisionen (FSR – danske revisorer, som fremgår af Finanstilsynet 2013a). De 1.000 debiterbare timer skal som udgangspunkt være opnået inden for en femårig periode. Derudover skal mindst 50 pct. af timerne til revisionsydelse være udført som underskrivende revisor eller som leder af et revisionsteam, jf. BEK nr. 284 af 18/04/2018 § 4, stk. 1, nr. 1. Der er dog i § 4, stk. 4 indført en yderligere

lempelse, som tillader, at revisor kan opgøre sine timer over syv år frem for de tidligere fem. Dog skal kravet om de 1.000 timer fortsat være opretholdt for fem af de syv år.

2.3.2 Bemærkelser til udkastet af bekendtgørelsen

Som tidligere er det FRS – danske revisorer, Forsikring & Pension samt Finans Danmarks henvendelse til Finanstilsynet, som foranlediger, at man påbegynder en dialog omkring en eventuel lempelse af ordningen. Disse tre aktører er således også alle positivt stillet over for ordningen, om end denne ikke adresserer, hvorledes den nuværende koncentration afhjælpes (Finanstilsynet, 2018a). De er også de eneste, som har haft bemærkninger til forslaget om ændringen af bekendtgørelsen. Forsikring & Pension finder, at ordningen spiller dårligt sammen med EU-reglerne vedrørende tvungen revisionsfirma og partnerrotation indført med ændringen af revisorloven i 2016 (EY, 2016). De er således af den opfattelse, at certificeringsordningen helt bør afskaffes. Ydermere finder de, at justeringerne ikke vil være med til at ændre den høje koncentration af udbydere på markedet for revision. Samt at EU-reglerne om rotation af revisionshusene og forbud mod visse rådgivningsydelser, som gør at der af pengeinstitutterne kun har ganske få revisionshuse at vælge imellem. Ligeledes ser Forsikring & Pension, at ordningen bliver justeret så flere revisionshuse kan komme ind på markedet (Forsikring & Pension, som fremgår af Finanstilsynet 2018a). Finans Danmark mener ligeledes at koncentrationen er alt for høj på markedet og at der ikke er mange revisionshuse at vælge imellem (Finans Danmark, som fremgår af Finanstilsynet 2018a). Den høje koncentration vil blive undersøgt og uddybet yderligere i det følgende afsnit omkring konkurrencesituation såvel som koncentration på markedet for revisionen af danske pengeinstitutter.

2.4 Delkonklusion

Certificeringsordningen blev indført ultimo 2013 for at opretholde tilliden til den finansielle sektor og sikre, at de udførende revisorer havde de fornødne kompetencer til at påtage sig hvervet som bankrevisor med BEK nr. 1379 af 10/12/2013. Ordningen blev generelt kritiseret for at have et alt for højt timekrav til de revisorer, som måtte ønske at opnå en certificering. Det blev derfor påpeget i flere af høringssvarene, at ordningen ville medføre en øget koncentration. Dette viste sig at være korrekt. Ordningen er derfor blevet lempet i 2018 netop for at sikre, at antallet af certificerede revisorer ikke ville falde yderligere. Lempelsen er blevet velmodtaget, om end det vurderes af blandt andre Finans Danmark, at den ikke retter op den i forvejen høje koncentration. Den sikrer blot, at situationen ikke forværres.

3. Konkurrencesituationen

I det følgende afsnit ønskes det at belyse, hvorledes den nuværende konkurrencesituation er på markedet for udbuddet af revisionsydelser til danske pengeinstitutter. For at få en holistisk tilgang til analysen anvendes Porters five-forces. Modellen tager udgangspunkt i de fire grundlæggende elementer omkring konkurrencesituationen, som påvirker sidstnævnte. Disse er substituerende produkter, leverandører, kunder, potentielle indtrængere, og slutteligt konkurrencesituationen i branchen (Porter, 1997).

3.1 Substituerende produkter

Som udgangspunkt er der ikke noget direkte substitut til den lovpligtige revision af årsregnskabet. Det er lovbestemt, at pengeinstitutterne skal erhverve denne ydelse årligt i forbindelse med udstedelsen af årsrapporten, jf. FIL § 193. Dog kan man til dels tale om, at etableringen af en intern revision kan være et substituerende produkt. For pengeinstitutter i Danmark er der relativt strenge restriktioner til etableringen af og arbejdsopgaver for den interne revision. BEK nr. 1912 af 22/12/2015 § 17 regulerer etableringen af den interne revision i pengeinstitutter. En intern revisionsfunktion enten etableres, hvis instituttet i gennemsnit har haft 125 eller flere fuldtidsansatte i to på hinanden følgende regnskabsår, eller bestyrelsen vurderer, at instituttet er af en sådan kompleksitet, at en intern revisionsfunktion bør etableres. Uanset hvilken af de to årsager, der gør, at en intern revisionsfunktion oprettes, skal samtlige krav til denne i bekendtgørelsen opfyldes. Dette betyder blandt andet, at det udelukkende er bestyrelsen, som har bemyndigelsen til at ansætte og fyre den interne revisionschef, jf. § 18, stk. 2. Dette skal sikre, at den interne revision er uafhængig af den daglige ledelse, som § 18, stk. 1 foreskriver.

Ved udfærdigelsen af sin konklusion vedrørende regnskabet har den eksterne, uafhængige revisor mulighed for at basere sig på arbejde udført af den interne revision. Dette skal ske under de hensyntagen til de overvejelser, som er beskrevet i ISA 610.

Historisk har de akademiske resultater været noget blandet på dette område; om hvorvidt den interne og eksterne revision er komplementerende eller substituerende ydelser. Dog fremgår det af et af de senere metastudier omhandlende honorarstudier, at resultaterne i nyere tid nu er positive og signifikante, hvilket viser, at der empirisk kan vises et komplementerende forhold mellem intern og ekstern revision (Hay, 2013).

Der er således både forhold, som taler for, at de er komplementerende ydelser, og forhold der peger i retningen af, at de er tale om substituerende ydelser. En ting er dog helt klart, intern revision vil aldrig kunne erstatte den eksterne revision fuldt ud grundet kravet i FIL § 193. Der er således reelt ikke nogen fuldt substituerende produkt.

3.2 Leverandører

Revision er en serviceydelse og derfor ikke kræver et materielt input til produktionen, er denne faktor således ikke af væsentlig karakter for konkurrencesituationen.

3.3 Kunder

Kunderne udgøres af de danske pengeinstitutter efter FIL § 5, stk. 1, litra a. Der har generelt været en nedgang i antallet af pengeinstitutter i perioden 2011-2016, som er udgangspunktet for opgavens analyser. Antallet er faldet fra 123 i 2011 til 76 i 2016, (Finanstilsynet 2017a). Dette svarer til et fald på 38 pct. Dette lyder umiddelbart som en voldsom nedgang, men det skyldes, at der siden Finanskrisen er sket en konsolidering i markedet, og nødlidende institutter er lukket eller overdraget til Finansiell Stabilitet. Flere af de mindre og lokale sparekasser har slået sig sammen, da de skærpede krav er blevet en for stor administrativ byrde for dem (Røjle & Aaberg, 2017), (Erhvervs- og Vækstministeriet, 2013).

Det må dog påpeges, at den samlede aktivmasse, som skal revideres kun er faldet med 14 pct. (Finanstilsynet, 2012) sammenholdt med (Finanstilsynet, 2018d). Dette er således en indikation af, at de tilbageværende institutter i gennemsnit er blevet større. Antageligt har dette medført en lidt stærkere forhandlingsstyrke fra deres side. Der er således også færre kunder for revisorerne at konkurrere om, når timerne til certificeringen skal i "hus".

3.4 Potentielle indtrængere

Denne faktor er særligt interessant for netop denne undergren af den danske revisionsbranche. Umiddelbart er der jo rigeligt med potentielle indtrængere. I skrivende stund har 40 individer opnået en certificering til at foretage revisionen af penge- og realkreditinstitutter i Danmark (Finanstilsynet, 2018b). Dette skal ses i forhold til det samlede antal statsautoriserede revisorer, som i 2016 udgjorde 3.600 (FSR - Danske Revisorer,

2016). Det er således kun 1 pct. af disse, som har opnået en certificering, som muliggør at varetage hvervet som bankrevisor. Certificeringsordningen gældende fra 1. januar 2014 udgør en væsentlig forhindring for de resterende statsautoriserede revisorer, som måtte have et ønske om at indtræde på markedet for revisionen af pengeinstitutter.

For alle revisionsengagementer foreskriver god revisionsskik, at revisor skal sikre sig, at denne har de fornødne kompetencer og ressourcer, førend vedkommende kan påtage sig hvervet som revisor for det pågældende engagement. Dette fremgår af ISA 220 og er ligeledes implementeret i dansk lov ved revisorloven § 16. Dette har historisk været en vurdering, som revisor selv måtte foretage under hensyntagen til vedkommendes integritet. Denne egen vurdering er nu med certificeringsordningen til dels blevet foretaget af lovgiver for de revisorer, som ønsker at revidere penge- og realkreditinstitutter samt forsikringsselskaber. Før man kan påtage sig hvervet som bankrevisor, må man være certificeret, og for at blive certificeret, må man allerede have revideret en række af denne type virksomheder. Denne uhensigtsmæssighed blev allerede påpeget af Advokatrådet i høringssvaret fremsendt til Finanstilsynet i 2013 i forbindelse med, at ordningen i første omgang blev sendt i høring, som det ses af nedenstående citat:

”Et revisionsfirma vil få meget vanskeligt ved at tilkæmpe sig en position på markedet via kompetenceudvikling af eksisterende medarbejdere. Det vil ikke være muligt at kompetenceudvikle uden finansielle kunder, men det vil omvendt ikke være muligt at betjene disse kunder uden certificering. Det vil imidlertid også være fundet med store vanskeligheder at komme ind på markedet ved at rekruttere allerede certificerede revisorer.” (Advokatrådet, som fremgår af Finanstilsynet 2013a).

Det kan således påpeges, at den oprindelige ordning pr. 1. januar 2014 med BEK nr. 1379 af 10/12/2013 indførte en relativt uoverkommelig indgangsbarriere for dem, som ikke allerede var aktive på markedet på daværende tidspunkt. Dette krav er pr. 1. maj 2018 blevet sænket til 1.000 timer over en femårig periode jf. BEK nr. 284 af 18/04/2018, § 4, stk. 1, nr. 1.

Barrieren har også medført, at den eneste indtrænger på markedet, som der er observeret i perioden 2011-2016, er KPMG i 2016. Som følge af KPMG og EYs fusion tilbage i 2013 (Ferslev Pedersen, 2013), faldt KPMG helt ud af markedet frem til 2016, hvor de reviderer

Københavns Andelskasse². Denne udfordring påpegede Advokatrådet allerede i 2013 i det indsendte høringsvar, hvor nedenstående fremgik:

"Med de foreslåede regler vil det således blive meget vanskeligt for at etablere sig på markedet for revisionen af finansielle virksomheder, fordi certificeringsordningen forudsætter, at der allerede er en betydelig omsætning med finansielle virksomheder."

(Advokatrådet, som fremgår af Finanstilsynet 2013a).

Selvom antallet af potentielle indtrængere er ganske højt, må det derfor understreges, at lovgivningen reelt set har fjernet disses mulighed for at komme ind på markedet. I forbindelse med lempelsen af ordningen blev bekendtgørelsen sendt i høring hos relevante aktører. Denne blev overvejende velmodtaget, men som det fremgår af nedenstående citat fra Finans Danmark, medfører lempelsen, at der fortsat vil være en heftig barriere til markedet, hvilket ikke vil afhjælpe den høje koncentration, der er på udbudssiden:

"Ændringerne ses imidlertid ikke at adressere den uholdbare høje koncentration på markedet for revision af virksomhederne [pengeinstitutter, realkreditinstitutter og forsikringsselskaber red.], som ofte alene har ganske få revisionshuse at vælge imellem" (Finans Danmark, som fremgår af Finanstilsynet (2018a).

Ydermere modtog den oprindelige ordning en del kritik for, at dennes konstruktion ikke fangede den oprindelige hensigt med netop at sikre et øget kompetenceniveau i markedet for revisorerne af finansielle virksomheder. Dette fremgår blandt andet af FSR – danske revisorers høringsvar fra 2013:

"Den relevante erfaring kan ikke måles alene i antal debiterbare timer, som udkastet lægger op til, men bør suppleres med en kvalitativ vurdering af den enkelte revisors erfarings- og kompetenceniveau." (FSR – danske revisorer, som fremgår af Finanstilsynet 2013a).

Revisorernes brancheorganisation, FSR – danske revisorer, var således modstander af måden, hvorpå den indførte barriere blev konstrueret, da det efter deres vurdering ikke var en tilstrækkelig måde at opgøre revisorernes kompetenceniveau på ved udelukkende at have dette ensidet fokus på antallet af debiterbare timer. I forlængelse heraf bør det nævnes, at bekendtgørelsen har inkorporeret en dispensationsbestemmelse for de

² Denne information stammer fra den indsamlede data, som beskrives under afsnit 5.1 Dataindsamling.

revisorer, som måtte ansøge om certificering, men ikke har opfyldt det fulde timekrav, jf. BEK nr. 284 af 18/04/2018 § 4, stk. 3 og stk. 4. Dog er denne dispensationsbestemmelse ligeledes timebaseret og kræver, at revisor kan dokumentere sit timeforbrug, jf. VEJ nr. 9268 af 18/04/2018.

Ordningen har ligeledes medført et behov for en intern optimering, da et givent revisionshus har en portefølje af pengeinstitutter og derved også en naturlig begrænsning på antallet af debiterbare timer. Dette medfører, at man internt bliver nødt til at foretage nogle valg blandt andet i relation til, om man ønsker at lade en medarbejder få denne certificering, eftersom dette potentielt vil medføre en nedgang af timer fra en kollega. Der kan altså internt i revisionshuset også være en udfordring med at få timerne fordelt på den mest fordelagtige måde blandt de relevante medarbejdere.

Dog er der også andre forhold, som potentielle indtrængere bør overveje, inden de bevæger sig ind på markedet for revisionen af finansielle virksomheder. At påtage sig en sådan klient vil herefter medføre en stigning i omfanget samt en eventuelt i hyppigheden af den eksterne kvalitetskontrol, som Erhvervsstyrelsen foretager for alle revisionshuse. Alle revisorer har pligt til at underlægge sig denne kontrol, jf. RL § 29. Hyppigheden af kvalitetskontrollen fastlægges af Erhvervsstyrelsen og sker ud fra en risikovurdering suppleret med nogle maksimale perioder for hvor langt tid der kan gå i mellem hver kontrol (FSR - danske revisorer, 2016). For nogle kundetyper vil det medføre, at revisionshuset bliver underlagt en årlig kvalitetskontrol. Dette er i tilfælde af, at der udføres revision for børsnoterede selskaber, som er en del af C20, Large Cap eller Mid Cap. Såfremt et revisionshus ikke reviderer nogle PIEs overhovedet, kan der forekomme ekstern kvalitetskontrol så sjældent som hvert sjette år. Stikprøven som Erhvervsstyrelsen kontrollerer vil ligeledes stige, såfremt revisionshuset reviderer pengeinstitutter. I tillæg til den øvrige stikprøve, vil der blive udvalgt mindst én revision af et pengeinstitut (Erhvervsstyrelsen, 2016). Det skal i forlængelse heraf bemærkes, at det pågældende revisionshus betaler for omkostningerne for den udførte kvalitetskontrol. Dette er baseret på antallet af timer anvendt. En større stikprøve vil således medføre en større omkostning for revisionshuset. Disse timer bliver faktureret til 950 kr. i timen (2016-niveau) (Erhvervsstyrelsen, 2016). Dertil kommer den interne tid, som forventeligt skal bruges hver gang kvalitetskontrollen er på besøg. Revisor bør således

overveje, om honoraret fra det eller de pågældende engagementer også kan indeholde denne ekstra omkostning, og fortsat være lønsomt for revisionshuset.

Certificeringsordningen er således ikke den eneste barrier, som forhindrer nye indtrængere, om end denne er den sværeste at overkomme, såfremt man endnu ikke er repræsenteret på markedet.

3.5 Konkurrencesituationen i branchen

For nuværende er der 40 individer fordelt på fem huse, som konkurrer om revisionen af de 76 pengeinstitutter i Danmark (Finanstilsynet 2017a). Der er således et relativt lavt antal udbydere, som pengeinstitutterne kan henvende sig til. Antallet er faldet ganske markant fra ti revisionshuse i 2011 til fem primo 2018, hvilket svarer til en reduktion på 50 pct.³ Bekymringer vedrørende et sådant forventet fald blev allerede påpeget af flere aktører ved indsendelsen af deres høringssvar i 2013. I særdeleshed forholdt RSM plus P/S, som er et mindre revisionshus, der for regnskabsåret 2013 reviderede to pengeinstitutter, sig meget kritisk til effekten af den foreslåede ordning, da de blandt ikke havde den fornødne masse af klienter til at kunne forblive i markedet, og på den foranledning blev følgende spørgsmål rejst til Finanstilsynet:

"Har Finanstilsynet gjort sig nogen overvejsler om hvorvidt ovenstående bekendtgørelse [udkastet, der senere blev implementeret som BEK nr. 1379 af 10/12/2013 red.] vil medføre en høj grad af monopolisering til gavn for de store revisionsvirksomheder indenfor de forretningsområder, som er omfattet? Baggrunden for dette spørgsmål er, bl.a. at en hurtig analyse af de virksomheder som er omfattet af ovenstående indikerer, at det stort set kun er de store revisionsvirksomheder max. 3 til 4, der vil have den fornødne kritiske masse/omsætning til at kunne overholde såvel de historiske som de fremtidige timekrav til de revisorer, som fremover skal underskrive regnskaber indenfor sektorerne." (RSM plus P/S, som fremgår af Finanstilsynet 2013a).

³ Denne information stammer fra den indsamlede data, som beskrives under afsnit 5.1 Dataindsamling sammenholdt med bilag A.

Denne forudsigelse har i overvejende grad vist sig at være gå i opfyldelse. Nedenstående tabel 1 er opstillet på baggrund af den indsamlede data, som er omtalt i afsnit 5.1 dataindsamling. Af denne fremgår det, at der for regnskaberne for 2014 er to mindre revisionsvirksomheder, som ikke længere har en markedsandel. Disse to havde en samlet markedsandel på fire pct. både baseret på antallet af regnskaber påtegnet af disse samt andelen af revisionshonoraret i markedet. Det er således udelukkende mindre revisionshuse, som er frafaldet fra 2013 til 2014. Dette blev påpeget af RSM plus P/S, som var et af de huse, der forsvinder fra markedet i denne periode:

"Har Finanstilsynet gjort sig overvejelser om, at de historiske krav til de seneste 5 års timetal indenfor sektoren kombineret med en rimelig kort overgangsperiode og igen kombineret med en ikrafttrædelse for 2014 medfører at mindre- og mellemstore revisionsvirksomheder reelt ikke får mulighed for, at agere og forberede sig til de nye vilkår og må derfor fratræde eksisterende opgaver på næstkommende generalforsamling i januar-april 2014?" (RSM plus P/S, som fremgår af Finanstilsynet 2013a).

Tabel 1 – Markedsandele for revisionshusene 2013-2016

	2013		2014		2015		2016	
	Andel kunder, pct.	Revisions-honorar pct.	Andel kunder, pct.	Revisions-honorar pct.	Andel kunder, pct.	Revisions-honorar pct.	Andel kunder, pct.	Revisions-honorar pct.
BDO	10%	5%	9%	3%	8%	3%	8%	3%
Beierholm	9%	5%	11%	7%	8%	4%	8%	5%
Deloitte	28%	34%	31%	42%	33%	56%	33%	58%
EY	4%	3%	23%	22%	20%	13%	21%	12%
KPMG	19%	27%	-	-	-	-	1%	1%
Nielsen & Christensen (senere Redmark)	1%	1%	1%	1%	-	-	-	-
PWC	24%	21%	25%	24%	31%	24%	29%	21%
RIR Revision	2%	3%	-	-	-	-	-	-
RSM Plus P/S	2%	1%	-	-	-	-	-	-

Tabelforklaring: Markedsandele for revisionshusene 2013-2016 for revisionen af pengeinstitutter

Som tidligere nævnt mister KPMG ikke alle sine kunder i 2014 som følge af certificeringsordningen. Dette sker grundet fusionen med EY i slutningen af 2013. Det bemærkes også, at EY's markedsandel stiger markant fra 2013 til 2014.

Ydermere frafalder Redmark i 2015, da de ikke længere kan opretholde en certificering til deres to medarbejdere, da revisionshuset udelukkende havde ét revisionsengagement af pengeinstitutter i 2014, svarende til en markedsandel på én pct. BDO er frafaldet i 2017, da de tidligere kun havde én person ansat, som var certificeret og påtegnede regnskaberne for disse klienter. Vedkommende, Henrik S. Poulsen, er gået på pension, (Glintborg, 2017), og BDO's kunder har alle valgt en ny revisor. Sidstnævnte er påset i registreringerne i Det Centrale Virksomhedsregister, CVR. Dette efterlader således en situation, hvor markedet kun udgøres af fem huse, big-4 og Beierholm for 2017 og frem.

Ovenstående tabel viser også, at der er en forskel i de kunder, som revisorerne reviderer. I 2016 sad Deloitte på 33 pct. af antallet af kunder, mens de sad på 58 pct. af revisionshonoraret. Eftersom revisionshonoraret stiger med klientens størrelse alt andet lige (se blandt andre (Hay 2013, Hay et al. 2013, Fields et al. 2004), kan dette således tolkes som, at Deloitte sad på den tunge del af pengeinstitutterne i Danmark ved periodens afslutning. For både PwC og EY ligger deres honorarmæssige markedsandel under antallet af kunder, hvilket giver en indikator for, at disse reviderer et antal mindre kunder. Samme konklusion nås, når man kigger på antallet af kunder i forhold til disses aktivmasse, som er et udtryk for pengeinstituttets størrelse.

Det er evident fra ovenstående, at der er sket en øget koncentration i markedet, dog var det reelt set *kun* et fåtal af pengeinstitutterne, som blev revideret af de huse, som bortfaldt. Der er også sket en koncentration blandt individerne i branchen. Dette fremgår af tabel 2 nedenfor. Som det fremgår af tabellen, blev der for regnskaberne for 2013 observeret underskrifter fra 58 individer. I 2015 var dette helt nede på 37, hvilket udgør et faldt på 36 pct. Antallet af pengeinstitutter faldt kun med 13 pct. i samme periode. Antallet af individer er således faldet både absolut og relativt mere end antallet af pengeinstitutter er faldet i perioden. Det betyder således også, at de tilbageværende revisorer i markedet i gennemsnit har fået mere at se til inden for denne branche. Dette er også tydeliggjort ved kalkulationen af det gennemsnitlige antal underskrifter pr. revisor, som er steget fra 2,35 i 2013 til 2,92 i 2016. Dette er således en indikation af, at hver certificeret revisor har været med til at lede revisionen på godt og vel tre pengeinstitutter i 2016. Der har således tydeligt sket en koncentration i markedet både på antallet af individer og antallet af revisionsvirksomheder.

Tabel 2 – Observationer vedr. revisionen af pengeinstitutter 2013-2016

	2013	2014	2015	2016
Pengeinstitutter	84	79	74	73
Revisionshuse, som har påtegnet et regnskab for pengeinstitutterne	9	6	5	6
Individer, som har påtegnet et regnskab for pengeinstitutterne	58	49	37	39
Gennemsnitlig antal underskrifter pr. revisor	2,35	2,51	3,14	2,92

Tabellen er opstillet på baggrund af det indsamlede data omtalt i afsnit 5.1

Om der ligefrem er sket en monopoldannelse, som RSM plus P/S påpegede, at effekten ultimativt kunne blive, kan der stilles spørgsmålstejn ved. Dog må det fremhæves, at den nuværende situation er uhensigtsmæssig, når denne sammenholdes med de indførte rotationskrav til PIE-virksomheder, som er indført med ændringerne til revisorloven, der trådte i kraft d. 17. juni 2016. Disse medfører, at der er indført rotationskrav til revisorerne for PIE-virksomheder, som pengeinstitutter er omfattet af, jf. RL § 1a, stk. 1, nr. 3, litra b. Ændringerne omfatter blandt andet RL § 25, stk. 1, som foreskriver, at der skal ske partnerrotation senest hver syvende år, samt vedkommende derefter har en cooling-off periode på tre år. Ydermere er der indført begrænsninger i de arbejdsopgaver, som den generalforsamlingsvalgte revisionsvirksomhed må påtage sig udover den lovpligtige revision samt en monetær begrænsning af disses omfang. Reglerne harmonerer vældig dårligt med et begrænset antal udbydere, som både Finans Danmark samt Forsikring & Pension påpeger i høringssvaret til ændringen af certificeringsordningen i 2018 (Finanstilsynet, 2018a). Finans Danmark vurderer ligefrem, at situationen ud fra et konkurrencemæssigt synspunkt er uhensigtsmæssigt, jf. nedenfor:

"I samspil med de nye EU-krav om rotation af revisions-hus, "cooling-in" ved rådgivning mv. har certificeringsordningen således forårsaget, at virksomhederne [pengeinstitutter, realkreditinstitutter og forsikringsselskaber red.] ofte alene har ganske få certificerede revisionshuse at vælge imellem. Ud fra et konkurrencemæssigt synspunkt er dette uholdbart." (Finans Danmark, som fremgår af Finanstilsynet 2018a).

Det er observeret, at størstedelen af pengeinstitutterne har haft det samme revisionshus siden 2011, hvilket betyder, at mange af pengeinstitutter snart skal have deres revision i udbud i henhold til de førnævnte rotationskrav. Har et selskab valgt en revisor i 2011, skal der senest ske nyvalg i 2020 (EY, 2016). Det er således forventeligt, at der over de nærmeste år vil være en række pengeinstitutter, hvis revision, der vil komme i udbud, hvilket kan medvirke til en ændring af den nuværende konkurrencesituation.

Det taler for, at der er en fordelagtig konkurrencesituation på markedet for de resterende individer og revisionshuse, der er tilbage i markedet. Udbuddet af revisorer er blevet mindre, hvilket alt andet lige måtte forventes at have en positiv effekt på honoraret og derved de enkelte revisionshuses indtjening. Dog taler flere forhold imod dette. For det første har revisionsbranchen som helhed i de senere år været presset af kunderne på honoraret (Andersen, 2015). Den førnævnte fusion mellem KPMG og EY siges at have været startskuddet på en forstærket priskrig i revisionsbranchen og adm. direktør i EY, Jesper Koefoed, har i den forbindelse udtalt følgende:

"Der er fortsat ret hård konkurrence på revisionsmarkedet, og det hænger ikke tilstrækkeligt sammen nu. Priserne vil begynde at stige igen – men nok først på den anden side af 2020" (Jesper Koefoed som citeret i Andersen, 2015).

Samme tendens har man set i den akademiske litteratur, hvor det beskrives, at der som følge af den seneste finanskrisen blev givet nogle voldsomme honorarnedslag blandt andet for amerikanske banker, som undersøges af Krishnan & Zhang (2014).

Ovenstående er generelle observationer omkring revisionshonorarer på tværs af klienttyper, som revisionen udføres på. Ydermere finder RL § 26 anvendelse. Denne foreskriver at *"Revisor må ikke for udførelsen af opgaver efter § 1, stk. 2, betinge sig*

1) et højere vederlag for sit arbejde, end der kan anses for rimeligt, eller..."

Det er således lovbestemt, at revisorerne ikke må tage et urimeligt honorar for revisionen af årsregnskabet og andre erklæringer afgivet med sikkerhed, som ikke udelukkende er til hvervgivers eget brug. Der ligger naturligvis en vis grad af subjektivitet i, hvad et rimeligt honorar må anses for at være.

Et andet forhold, som taler for, at der fortsat vil være priskonkurrence på markedet er, at de tilbageværende revisorer kontinuerligt bliver nødt til at opretholde timekravet, for at blive ved med at være certificerede revisorer. Der opstår således i et vist omfang en "jagt" på timer, og der er en naturlig begrænsning på antallet af timer, da der er et fast antal pengeinstitutter i Danmark. Dette har også været en del af motivationen for at lempe kravet til certificeringsordningen. Det tidligere krav har været så højt, at man ellers havde forventet et fortsat fald i antallet af certificerede revisorer, da der ikke er tilstrækkeligt med timer i markedet til at opretholde en tilstrækkelig bestand af certificerede revisorer. Dette udtrykker FSR – danske revisorer ligeledes i fremsendte høringssvar til Finanstilsynet:

"Formålet med ændringerne er at undgå, at faldet af antal certificerede revisorer fortsætter.(...)Vi opfordrer til, at det fortsat nøje overvåges, hvordan antallet af certificerede revisorer udvikler sig, så det sikres, at antallet af certificerede revisorer ikke falder yderligere i forhold til det nuværende niveau." (FSR – danske revisorer, som fremgår af Finanstilsynet (2018a).

Udover den lovpligtige revision af årsregnskabet konkurrerer revisionshusene i markedet om at levere andre ydelser til klienterne. Dette vedrører blandt andet andre erklæringer med sikkerhed, skatterådgivning mv. Når revisors indtjening for det respektive engagement skal evalueres, ser man på den samlede leverance af ydelser og dennes margin. I tabel 3 er markedsandelene for henholdsvis revisionshonoraret og det samlede honorar. Det skal dog bemærkes, at denne udelukkende tager udgangspunkt i notekravet vedrørende ydelser betalt til den revisionsvirksomhed, der udfører den lovpligtige revisions af årsregnskabet, jf. BEK nr. 281 af 26/03/2014 §118, stk. 1. De ydelser, som leveres til pengeinstitutterne, af en eller flere af nedenstående revisionshuse, når denne ikke udfører den lovpligtige revisions medgår således ikke til beregning af markedsandel. Tabellen skal således udelukkende tolkes som et udtryk for revisorernes evne til at levere ikke-revisionsydelser, når disse også udfører revision af årsregnskabet.

Tabellen nedenfor viser at, Deloitte's markedsandel kun bliver større, når de øvrige ydelser også bliver medregnet. Dette er således udtryk for, at Deloitte er dygtige til at sælge andre ydelser i tilknytning til den lovpligtige revision. Det er tidligere også bemærket, at Deloitte

sidder på de større kunder, som grundet deres kompleksitet må forventes at have en større efterspørgsel på andre ydelser, end fx den lokale sparekasse.

Tabel 3 – Markedsandele revisionshonorar og samlet honorar 2013-2016

	2013		2014		2015		2016	
	Revisions- honorar pct.	Samlet honorar pct.	Revisions- honorar pct.	Samlet honorar pct.	Revisions- honorar pct.	Samlet honorar pct.	Revisions- honorar pct.	Samlet honorar pct.
BDO	5%	4%	3%	3%	3%	3%	3%	2%
Beierholm	5%	3%	7%	5%	4%	4%	5%	3%
Deloitte	34%	27%	42%	45%	56%	65%	58%	65%
EY	3%	1%	22%	25%	13%	11%	12%	12%
KPMG	27%	44%	-	-	-	-	1%	1%
Nielsen & Christensen (senere Redmark)	1%	2%	1%	1%	-	-	-	-
PWC	21%	18%	24%	21%	24%	17%	21%	17%
RIR Revision	3%	2%	-	-	-	-	-	-
RSM Plus P/S	1%	0%	-	-	-	-	-	-

I afsnit 6.5 vil samspillet mellem revisionshonoraret størrelse og disse ikke-revisionsydelser blive analyseret.

3.6 Delkonklusion

Baseret på forannævnte kan det konkluderes, at de tilbageværende revisorer må synes at have ganske gode vilkår. Til trods for at der har været en nedgang i antallet af kunder, er denne nedgang relativt mindre end nedgangen i antallet af revisorer. Der er blevet markant færre både revisorer og revisionshuse i markedet til at kæmpe om en bid af ”honorarkagen”. Samtidig er der fra lovgiversside blevet indført en ordning, som næsten har umuliggjort det for nye virksomheder at komme ind på markedet. Ydermere findes der ingen direkte substituerende produkter til den lovpligtige revision af årsregnskabet, så der vil kontinuerligt være en efterspørgsel på revisorernes ydelser.

Dog er der ligeledes andre kræfter på spil, som forringer revisorernes vilkår i branchen. Der er generelt pres på honorarerne for hele revisionsbranchen, og de tilbageværende revisorer bliver nødt til kontinuerligt at opretholde en kritisk masse af klienter, førend de kan bibeholde deres certificering fremadrettet. Hvorledes disse effekter spiller ind på honoraret vil netop blive belyst senere i opgaven.

4. Litteraturanalyse

Inden en model for revisionshonoraret opstilles, er den eksisterende litteratur undersøgt. Antallet af studier, som beskæftiger sig med at analysere honoraret, er steget i den seneste årrække (Hay, 2013). Dog er der fortsat et begrænset antal vedrørende finansielle virksomheder. Nedenstående litterære review bygger på en søgning via LibSearch med key wordet "Audit Fee". Der er ligeledes inkluderet kilder, som der refereres til i de enkelte studier, såfremt det er vurderet at bidrage til den holistiske forståelse af hvilke faktorer, der er væsentlige i bestemmelsen af honoraret for finansielle virksomheder.

Den eksisterende litteratur, som beskæftiger sig med en undersøgelse af revisionshonorarer for pengeinstitutter, har udviklet sig fra blot at søge at kvantificere de faktorer, som revisionshusene medtager i deres prisfastsættelse af honoraret, se fx Fields et al. (2004), til at blive mere sofistikerede undersøgelser, som søger at belyse et givent forhold eller faktorer og dets indvirkning på revisionshonoraret. Her kan blandt andet nævnes Leidner & Lenz (2017), som undersøger effekten af PIE-klassificering på revisionshonoraret for tyske kreditinstitutter, samt Johansen & Petterson (2013) belyser indvirkningen af overlappende bestyrelsesmedlemmer på valget af revisor og revisionshonoraret.

Fælles for alle studier, som vedrører honorarmodeller for finansielle institutter, er, at de bygger på den basale forudsætning, at revisor fastlægger honoraret ud fra tre overordnede faktorer, navnlig revisors krævede indsats, og en profit margin, samt risiko for tab efter endt engagement, fx ved en erstatningssag (Leidner & Lenz, 2017). Den påkrævede indsats fra revisors side er, jf. ISA 200 forbundet til revisionsrisikoen. Dette er risikoen for, at revisor udfærdiger en forkert konklusion, når regnskabet faktisk indeholder væsentlig fejlinformation. Revisionsrisikoen kan udtrykkes ved revisionsrisikomodellen. Ved denne forstås, at revisionsrisikoen er lig den iboende risiko gange kontrolrisikoen gange opdagelsesrisikoen (Sudan, Samuelsen, Parker & Davidesen, 2012, s. 153). Opdagelsesrisikoen er et udtryk for, at revisor ikke får afdækket de fejl, der enkelt eller sammenlagt kan give væsentlig fejlinformation i regnskabet, ved sine substanshandlinger (Sudan et al., 2012, s. 153). Det er således denne, der udtrykker mængden af de substanshandlinger, som revisor må udføre for at nedbringe revisionsrisikoen på et betryggende niveau. Den iboende risiko og kontrolrisikoen er givet ud fra det pågældende

selskab, som bliver revideret. Klientens forretnings risiko har en indflydelse på den iboende- og kontrolrisikoen, og derved forventeligt på revisionshonorarer (Leidner & Lenz, 2017).

Da en række forretningsrisici er ens for pengeinstitutter, er det kun nærliggende, at der opstilles en model, der inkorporer disse risici. Fields et al. (2004) er de første til modificere de gængse modeller for honoraranalyser for at gøre disse mere relevante for pengeinstitutter. For en forståelse af de modeller, som ikke har et eksplicit fokus på pengeinstitutter henvises til Hay et al. (2006) og Hay (2013).

Fields et al. (2004) indfører proxyer for de risici, som anses for at være karakteristiske for banker. Dette værende likviditets risiko, operationel risiko, kredit risiko, kapital risiko, og markeds risiko.

4.1 Pengeinstitutternes risici

Som det fremgår af ovenstående bygger honorarlitteraturen på en forudsætning om, at revisorerne vurderer og medtager klientens risici, når honoraret skal fastlægges. Det er derfor hensigtsmæssigt at opnå en forståelse for de risici, som er karakteristiske for pengeinstitutterne, og som litteraturen derved også forsøger at inkorporere i de forskellige modeller opstillet for honorarerne. I det følgende søges at give en introduktion til disse risici med et dansk perspektiv, således at dette også kan anvendes, når vi senere opstiller en model for danske pengeinstitutter.

I dansk såvel som europæisk regi er der indført en række krav til pengeinstitutterne vedrørende risikostyring, da disses opgaver blandt andet omfatter forvaltningen af befolkningens formue, og det er således essentielt, at der opretholdes en tillid til sektoren. Afgørende for denne risikostyring er, at de væsentligste risici bliver identificeret, samt disse risici bliver målt og opgjort, således at det kan sikres, at instituttet er tilstrækkeligt polstret til at kunne modsvare disse risici. Væsentligheden af dette område er også tydeliggjort ved antallet af love og bekendtgørelser på området. Dette omfatter blandt andet flere bestemmelser i FIL, Bekendtgørelse om opgørelse af risikoeksponeringer, kapitalgrundlag og solvensbehov, Europa-parlamentets og Rådets forordning (EU) nr. 575/2013 af 26. juni 2013 om tilsynsmæssige krav til kreditinstitutter og investeringsselskaber og om ændring af forordning (EU) nr. 648/2012, m.fl. Reglerne udspringer ofte fra anbefalingerne fra Basel-

komitéen. Dette er en international komité, der drøfter tilsynet med pengeinstitutterne og udarbejder vejledende retningslinjer, som blandt andet bliver implementeret i EU-regi og derigennem har effekt i Danmark.

4.1.1 Likviditetsrisiko

Likviditetsrisiko er risikoen for, at pengeinstituttet ikke kan indfri sine finansielle forpligtelser. Dette er defineret i bilag 4 til BEK nr. 1026 af 30/06/2016, ledelsesbekendtgørelsen, hvor det fremgår:

” Med likviditetsrisici forstås risikoen for

- a) at virksomhedens omkostninger til likviditetsfremskaffelse stiger uforholdsmæssigt meget,*
- b) at manglende finansiering forhindrer virksomheden i at opretholde sin nuværende forretningsmodel og*
- c) at virksomheden ultimativt ikke kan opfylde sine betalingsforpligtelser på grund af manglende finansiering.” (BEK nr. 1026 af 30/06/2016, bilag 4)*

Der har historisk været et lille fokus på dette risikoområde, men finanskrisen viste vigtigheden af, at pengeinstitutterne havde den fornødne likviditet til at forsætte driften (Barner Christiansen et al. 2017, s. 381). Før finanskrisen var der ikke nogen regler vedrørende minimuskraft til likviditet fra EU eller fra Basel-komitéen. I dansk regi var den eneste implementerede regel § 152 i FIL vedrørende krav om likviditetsdækning. Siden da er der kommet væsentligt skærpede regler for pengeinstitutterne på netop dette område – både internationalt såvel som nationalt. Dette omfatter blandt andet bilag 4 til ledelses bekendtgørelsen, som beskriver ledelsens ansvar vedrørende risikostyringen på likviditetsområdet. Bestyrelsen skal blandt andet udarbejde og vedtage en likviditetspolitik, jf. § 4, stk. 2, nr. 5 i BEK nr. 1026 af 30/06/2016. Denne skal udarbejdes med udgangspunkt i pengeinstituttets størrelse, risikoprofil og sammensætning af juridiske enheder, jf. bilag 4 til bekendtgørelsen. Der skal ligeledes mindst én gang årligt udarbejdes en rapport med en opgørelse af instituttets likviditetsposition og –risici samt en vurdering af disse, jf. § 8, stk. 9 i samme bekendtgørelse.

Vigtigheden af denne risici er også understreget af, at to ud af fem nøgletal i Finanstilsynets Tilsynsdiamant vedrører et instituts likviditetsrisiko. Disse to er instituttets funding ratio og overdækning i forhold til lovkrav om likviditet i FIL § 152. Disse tal skal indberettes til Finanstilsynet og fremgå af årsrapporten. Såfremt nogle af disse værdier ikke overholdes, indledes en dialog med Finanstilsynet om en fortsat overholdelse (Barner Christiansen et al., 2017, s. 381).

Som nævnt er der indført nogle likviditetsmæssige krav til institutterne som følge af finanskrisen på europæisk-plan. Disse har blandt andet erstattet det tidligere rent danske krav i FIL § 152 pr. 1. januar 2017. Det historiske krav i FIL § 152 påkrævede, at instituttets likvide midler udgøre mindst 15 pct. af anfordringsgælden og 10 pct. af reducerede gælds- og garantiforpligtigelser.

Det ene af de indførte krav er kravet til likviditetsdækningsgrad (LCR-kravet). Dette er centralt for pengeinstitutternes risikostyringen, som har til formål at sikre, at instituttet har likviditet nok til at dække behovet på kortsigt. Denne likviditetsbuffer skal bestå af likvide aktiver af en høj kvalitet. Dette er reguleret i LCR-forordningen, Kommissionens delegerede forordning (EU) 2015/61 af 10. oktober 2014. Alle pengeinstitutter skal som følge heraf have en LCR på over 100%, hvilket de fleste også har (Barner Christiansen et al. 2017, s. 382). Denne opgøres som beholdningen af likvide aktiver i forhold til netto betalingsudstrømninger i LCR-stressscenariet.

Hovedreglen er, at dette krav altid skal være opfyldt. Dog kan det forekomme i stressperioder, at ratioen når under grænsen. Dette kan ske som følge af, at instituttet sælger eller belåner sine likvide aktiver for at dække nettoudbetalingerne. En sådan periode kan vare 30 dage. Hvis kravet ikke bliver opfyldt, skal der ske indberetning til Finanstilsynet, hvor der laves en plan for, at pengeinstituttet igen kan overholde kravet (Barner Christiansen et al. 2017, s. 384).

Det andet indførte krav er Net Stable Funding Ratio (NSFR). Dette stammer fra Basel Komitéen, og skal imødekomme pengeinstituttets langsigtet likviditet. Dette er forholdet mellem tilgængelig stabil finansiering divideret med nødvendig stabil finansiering. NSFR

skal være mindre end 100 pct. NSFR-kravene trådte i kraft pr. 1. januar 2018. Formålet med NSFR er at sikre, at pengeinstitutterne på længere sigt, en etårig periode, har en stabil finansiering i et sådant omfang, således at instituttet kan forsætte sine forretningsaktiviteter, herunder udlån, hvor de ellers har svært ved at opnå ny finansiering. For at opgøre NSFR sondres der mellem passiver, som er tilgængelig finansiering, mens den nødvendige finansiering udgøres af instituttets aktiver og ikke-balanceførte poster (Barner Christiansen, et al. 2017, s. 388).

4.1.2 Operational risiko

Ledelsesbekendtgørelsen definerer operationel risiko på følgende måde:

”Ved operationel risiko forstås risiko for tab som følge af uhensigtsmæssige eller mangelfulde interne procedurer, menneskelige fejl og systemmæssige fejl eller som følge af eksterne begivenheder, herunder juridiske risici. Omdømmerisiko og strategiske risici anses ikke for operationelle risici i denne bekendtgørelse, men skal i det omfang, det er relevant, behandles efter de samme principper som operationel risiko.” (Bilag 3 til BEK nr. 1026 af 30/06/2016).

Tabet kan således påvirkes af pengeinstituttet, da dette er afhængigt af interne procedurer, ansatte mv. som instituttet har mulighed for at ændre. Selvom omdømmerisiko ikke anses for at være operationelle risici i henhold til bekendtgørelsen, tager pengeinstitutterne ofte højde for denne i sammenhæng med opgørelsen af den operationelle risiko (Barner Christiansen et al. 2017, 427).

Den operationelle risiko politik skal udformes og vedtages af bestyrelsen, jf. ledelsesbekendtgørelsen § 4, stk. 2, nr. 3. Denne skal blandt andet tage højde for de operationelle risici, som er forbundet med instituttets aktiviteter og produkter.

Direktionen har indberetningspligt til Finanstilsynet, hvis en væsentlig tabsgivende situation indtræffer som følge af operationelle risici, jf. (Bilag 3 til BEK nr. 1026 af 30/06/2016).

4.1.3 Kreditrisiko

For de fleste pengeinstitutter vil kreditrisikoen udgøre hovedparten af det enkelte instituts risikoeksponeringer. Denne er risikoen for, at instituttet lider et økonomisk tab som følge af, at modparten ikke kan indfri sin forpligtigelse. Pengeinstitutterne påtager sig kreditrisici i

forbindelse med udlån til private- og erhvervskunder. Dette benævnes eksponeringer. Eksponeringer er defineret i FIL § 5, stk. 1, nr. 18.

Det må forventes, at der løbende er et nedskrivningsbehov og tab på institutternes udlån. Et forventet tab er ikke problem, forudsat at dette kan anses for at være en ordinær omkostning, som kan dækkes af instituttets løbende indtjening.

Nedskrivningsreglerne er en central del af IFRS 9, som trådte i kraft den 1. januar 2018 (Christiansen, et al., 2017, p. 300). Reglerne er med til at forbedre muligheden for at måle og styre risici. Disse regler har der særligt været brug for efter finanskrisen, da de tidligere nedskrivningsregler efter IAS 39 var utilstrækkelige.

Som nævnt er kreditrisikoen for de fleste pengeinstitutter den mest betydningsfulde risiko. I de fleste tilfælde vil det være tab på udlån fra kunderne, som har den største konsekvens for pengeinstitutterne. Det er derfor vigtigt at instituttet har styr på sine kundesegmentgrupper for at kunne kategorisere disse efter risici og løbende overvåge udviklingen af denne. Pengeinstitutterne skal sammensætte kundesegmentet på en sådan måde, at dette udgør en holdbar forretningsmodel. Kreditstyringen omfatter således at holde øje med faresignaler og have en dialog med kunden. Lån prissættes, så de afspejler deres risikoprofil (Barner Christiansen et al. 2017, s. 301).

Pengeinstituttets bestyrelse skal jf. ledelsesbekendtgørelsen § 4, stk. 2, nr. 1 udfærdige en politik på kreditområdet. Denne skal jf. bilag 1 til bekendtgørelsen udfærdiges efter et forsigtighedsprincip og indeholde en stillingtagen til hvilken kreditrisikoprofil, som bestyrelsen ønsker for pengeinstituttet. Kreditrisikoen vil ofte have en langvarig karakter, hvilket skyldes, at kundernes økonomi kan blive dårligere, og denne er forbundet med langvarige engagementer, udlån. Det er derfor vigtigt, at kreditstyringen bliver beskrevet vedrørende bevilling, løbende overvågning, kontrol mv. (Barner Christiansen et al. 2017, s. 303), hvilket også er et lovkrav jf. bilag 1 til ledelsesbekendtgørelse.

Væsentligheden af denne risiko kan også ses ved at tre af pejlemærkerne i Tilsynsdiamanten omhandler instituttets kreditrisiko.

4.1.4 Markedsrisiko

Markedsrisiko er risikoen for, at dagsværdien eller de fremtidige pengestrømme for et finansielt instrument ændres som følge af ændringer i markedskurser. Som det fremgår af bilag 2 til ledelsesbekendtgørelsen er dette udgjort af fire typer af risici; rente-, valuta-, aktie- og råvarerisici. Valutarisiko er risikoen for ændringer i valutakurs, tilgodehavender og forpligtigelser i andre valuta. Renterisiko er ændringen i markedsrenten, som påvirker obligationer. Aktierisiko er risiko for værdiændring af ens egen beholdning af aktier. Råvarerisiko indbefatter tab på råvarepriser (Barner Christiansen, et al. 2017, s. 402). Jf. bilag 2 til ledelsesbekendtgørelsen skal instituttet ”...*have procedurer til at identificere, vurdere og styre risikoen som følge af ændringer i rentesatser, kurser, priser og øvrige mål og værdier på markedsrisikoområdet, inklusiv virksomhedens ikke-handelsmæssige aktiviteter.*” (Bilag 2, BEK nr. 1026 af 30/06/2016).

Det er blandt andet påkrævet af de danske pengeinstitutter, at de i deres femårsoversigt i årsregnskabet medtager en opgørelse af deres renterisiko. Denne udtrykker hvor meget af kapitalgrundlaget, der forventes at gå tabt, som følge af en stigning i det generelle renteniveau på et procentpoint (VEJ 9981 af 13/10/2017, pkt. 6.3).

Bankens risici på markedsrisikoområdet påvirker også kapitalkravet (Barner Christiansen et al, 2017).

4.1.5 Kapitalrisiko

Efter finanskrisen viste det sig, at kapitalsammensætningen for flere institutter var utilstrækkelig til at absorbere de tab, som flere af institutterne oplevede. Dette har man fra lovgiversside forsøgt at forhindre gentaget ved at skærpe kapitalkravene til pengeinstitutterne. Basiskapitalen skal således være udgjort mere af egenkapital og reglerne for hybrid kernekapital ændres og skærpes markant. Under de nye regler skal hybridkernekapital være uopsigelig. Kapitalreglerne stammer fra Basel-Komitéen og bliver beskrevet gennem tre søjler, som supplerer hinanden. Basel III er det seneste indførte i EU med CRR (kapitalkravforordningen) og CRD IV (kapitalkravdirektivet). Disse anvender ikke udtrykket omkring tre søjler, men tankegangen er tilsvarende hermed (Barner Christiansen et al., 2017, s. 200).

Reglerne omkring kapitalkravet skal sikre, at pengeinstitutterne kan modstå et uventet tab, som følge af pengeinstituttets aktiviteter. Derimod skal den løbende basisindtjening kunne dække de forventede tab, og dermed sikre instituttets fortsatte drift. Reglerne indebærer, at aktivernes værdi skal overstige pengeinstitutternes forpligtelser med en buffer. Pengeinstitutterne skal opfylde det hårde kapitalgrundlagskrav på 8 pct. af risikoeksponeringerne (Barner Christiansen et al., 2017, s. 198). Det fremgår også af FIL § 124 stk. 2. Det fremgår ligeledes, at instituttet skal have et minimumkapitalkrav på 5 mio. euro, jf. FIL § 7 stk. 8.

Pengeinstituttets solvensprocent opgøres som

$$\text{Solvensprocenten/kapitalkrav} = \frac{\text{Basiskapital}}{\text{Risikovægtede aktiver}}$$

hvor de risikovægtede aktiver bankens eksponeringer ganget med forskellige risikoeksponeringer under hensyntagen til hvor meget den pågældende eksponering forventeligt påvirker bankens kapitalkrav.

Overholdes kravet på de 8 pct. ikke, vil Finanstilsynet inddrage licensen til at drive et pengeinstitut. Pengeinstituttets solvens skal se som et udtryk for mængden af "egne midler" til at imødekomme og dække eventuelle tab med, som ikke nødvendigvis kan dækkes af den løbende indtjening. Denne er således tilstede især i tilfælde af finansielle kriser, hvor misligholdelsen af bankens udlån alt andet lige vil forventes at være større.

I tillæg til 8 pct.-kravet skal hvert pengeinstitut fastsætte et individuelt solvensbehov, dette stammer af anden søjle i Basel-Komitéens anbefalinger. Det individuelle solvensbehov skal dække alle risici, som ikke medtages på behørigvis i kapitalgrundlagskravet (Barner Christiansen et al. 2017, s. 244). Bestyrelsen skal mindst én gang årligt eller i tilfælde af strategiændring opgøre det individuelle solvensbehov, jf. FIL § 124 stik. 2. Finanstilsynet har ydermere beføjelser til jf. FIL § 124, stk. 4 af fastsætte et yderligere kapitalkrav for en gruppe af pengeinstitutter med lignende risikoprofiler, så det skærpede krav tager højde for de specifikke risici, som tilsynet vurderer er tilstede i de pågældende institutter. Et højere kapitalkrav / solvensprocent vil således også være udtryk for, at instituttet vurderes at have en høj risiko for tab, som skal dækkes.

Vigtigheden af dette krav understreges også at, revisor i medfør af § 32 i BEK nr. 1912 af 22/12/2015 skal tilsidesætte sin tavshedspligt, da denne har indberetningspligt til Finanstilsynet, hvis *"... den eksterne revision eller den interne revision må formode, at en finansiel virksomhed ikke opfylder eller inden for en overskuelig fremtid ikke vil kunne opfylde kravene til solvens, jf. §§ 124-126, i lov om finansiel virksomhed (...) skal den pågældende straks meddele Finanstilsynet dette."* (BEK nr. 1912 af 22/12/2015, §32).

4.2 Fields, Fraser og Wilkins (2004)

Fields et al. indfører proxyer for de risici, som anses for at være karakteristiske for banker. Dette værende likviditetsrisiko, operationelrisiko, kreditrisiko, markedsrisiko, og kapitalrisiko. På en stikprøve udgjort af 277 observationer af amerikanske finansielle institutter for regnskabsåret 2000 undersøges det, om revisorerne medtager disse risici, når de fastlægger honoraret.

De opstiller en regressionsmodel med den naturlige logaritme af revisionshonoraret som den afhængige variabel. De uafhængige variable inkluderet, som også har indgået i den tidligere litteratur for ikke-finansielle virksomheder er den naturlige logaritme af aktivsummen, en dummy variabel for om underskrivende revisor kommer fra et big-5 revisionshus, om banken har været profitabel i året, samt standardafvigelsen af det daglige afkast på aktien. De nævnte risici måles på følgende måder, og deres resultater er som følger.

4.2.1 Likviditetsrisiko

Likviditetsrisiko inkluderes ved to variable i form af antallet af transaktionskonti og som investeringspapirer. Transaktionskonti er valgt, da disse stammer fra den basale bankfunktion med at være betalingsformidler, og indehaverne af disse konti har mulighed for at trække på disse med kort eller ingen varsel. Et højt antal af disse er således forbundet med et større likviditetsbehov.

Investeringspapirer er kortsigtede, likvide finansielle instrumenter med relativt stabile og verificerbare værdier (Fields, et al., 2004). De finder, at antallet af transaktionskonti har en positiv, signifikant indvirkning på revisionshonoraret, mens værdien af investeringspapirer har en negativ, signifikant indvirkning på revisionshonoraret. Hvilket tolkes som, at

revisorerne tager højde for likviditetsrisiko for den pågældende klient, når de fastsætter honoraret.

4.2.2 Operationelrisiko

Fields et al. (2004) anvender effektivitetsratioen som mål for en banks operationelle risiko. Denne er defineret som de samlede driftsomkostninger i forhold til den samlede omsætning. En højere ratio vil vanskeliggøre det for pengeinstituttet at øge sin aktivitet på en profitabel måde og derved øge sin kapitaldækning. Det forventes derfor, at en højere ratio er forbundet med en større operationel risiko, hvilket vil resultere i et højere honorar. Dette forhold viser sig også at være tilfældet i den stikprøve, hvor dette testes på.

4.2.3 Kreditrisiko

Dette er risikoen for tab, som følge af modpartens manglende evne til at indfri sine forpligtigelser (Barner Christiansen, et al., 2017). Denne søges medtaget i honorarmodellen opstillet af Fields et al. (2004) ved indføre fire mål, der alle søger at være et udtryk for låneporteføljens sammensætning samt dennes kvalitet.

Første mål for kreditrisikoen er mængden af erhvervslån inklusiv landbrugsudlån til det samlede udlån. Denne indføres, da disse lån generelt er mere komplekse og mindre transparente end andre udlån, og revisionen heraf kræver derfor en større indsats. Ydermere er disse lån som regel meget store og tabene har i den seneste årrække været større på disse lån end andre typer af lån (Fields et al. (2004). En portefølje med en højere andel af disse vil derfor alt andet lige være forbundet med en øget kreditrisiko og potentielt derved også et højere revisionshonorar.

Andet mål for kreditrisikoen er misligholdte lån i forhold til det samlede udlån. En højere ratio vil være forbundet med en højere kreditrisiko og derved forventeligt et højere revisionshonorar. Tredje mål er nettonedskrivninger i forhold til. Lånetabs-reserven, hvor der forventes en positiv association med revisionshonoraret.

Fjerde mål er mængden af nationale boliglån i forhold til det samlede udlån. For disse lån er der som regel stillet en sikkerhed i form af fast ejendom, og flere familiemedlemmer hæfter typisk for gælden. Disse lån er derfor som udgangspunkt forbundet med en lille

kreditrisiko for bankerne. Dog var det i år 2000 blevet stigende populært for bankerne at indgå i hedging strategier for at mindske deres renterisiko for disse udlån. Så selvom kreditrisikoen er relativt lav for disse udlån, forventer Fields et al. (2004), at de dertilhørende hedging strategier vil være den primære driver af revisionshonoraret.

Samtlige fire mål har en signifikant, positiv indvirkning på honorarets størrelse, og er således en indikator for, at revisorerne værdiansætter denne risiko, når honoraret skal aftales.

4.2.4 Markedsrisiko

Her fokuserer Fields et al. (2004) på renterisikoen, som de måler som forskellen mellem rentesensitive aktiver og rentesensitive passiver. Dette er den eneste risiko, som ikke har en signifikant indvirkning på honoraret, når disse måles på ovennævnte proxyer.

Fields et al. (2004) peger på den forklaring, at de daværende oplysningskrav i 2000 ikke har været tilstrækkelige til at forstå bankernes markedsrisiko.

Det kan således udledes, at revisorerne som helhed har taget højde for bankernes risici, når honoraret har skulle fastlægges, efter der er kontrollet for forhold som bankens størrelse og revisor karakteristika.

4.2.5 Kapitalrisiko

Der er indført et kapitalkrav på minimum 8 pct. af pengeinstituttets risikoeksponeringer (Barner Christiansen et al., 2017, s. 200). Dette anvender Fields et al. (2004) som deres proxy for kapitalrisiko. Derudover kigger de også på immaterielle aktivers indvirkning på honoraret. Dette anses for både at være et mål for instituttets kompleksitets såvel som indirekte for kapitalrisikoen. Størstedelen af bankernes immaterielle aktiver er goodwill, som er opstået i forbindelse med køb af andre selskaber. Disse erhvervelser kan gøre den køvende banks aktiviteter endnu mere komplekse, og ledelsen kan vurderes som værende relativt mere risikovillig, hvilket også anses for at øge kapitalrisikoen. Det bliver fundet, at begge forhold har en positiv signifikant indvirkning på honoraret.

4.3. Johansen & Pettersson (2013)

I en dansk kontekst for perioden 1988-2008 undersøger Johansen og Petterson (2013) indvirkningen af overlappende bestyrelsesmedlemmer og disses indvirkning på både valg af revisor, når denne skiftes, samt honorarets størrelse. Dette gøres særskilt for børsnoterede ikke-finansielle virksomheder og børsnoteret banker. I det følgende vil hovedsageligt blive fokuseret på deres foretagne analyse af de danske banker, da denne har størst relevans for vores problemformulering. Deres analyse af honoraret udspringer til dels af modellen opstillet af Fields et al. (2004), som der bliver bygget videre på, samt andre studiers inddragelse af såvel firma som revisorspecifikke karakteristika, samt en tilpasning i relation til den danske kontekst.

4.3.1 Likviditetsrisiko

Likviditetsrisiko måles som det inverse forhold mellem værdipapirer og samlede aktiver, hvilket er i lighed med Fields et al. (2004), dog er effekt ulig den fundet af Fields et al. (2004), da Johansen & Petterson ikke finder nogen signifikant effekt.

4.3.2 Operationelrisiko

I lighed med tidligere studier inkluderer Johansen & Petterson effektivitetsratioen som mål for bankernes operationelle risiko. I modsætning til Fields et al. (2004) finder forfatterne dog ikke nogen signifikant indvirkning på revisionshonoraret for danske børsnoterede, banker i analyseperioden.

4.3.3 Kreditrisiko

Denne risiko inkluderes i modellen målt som årets nedskrivningsprocent. Nøgletallet beregnes som årets nedskrivninger i forhold til summen af garantier, udlån og nedskrivninger. Variablen adskiller sig en smule fra de fire, som Fields et al (2004) har inkluderet. Johansen & Petterson (2013) finder dog, at der et positiv, signifikant forhold mellem nedskrivningsprocenten og revisionshonoraret.

4.3.4 Markedsrisiko

Forfatterne anvender nøgletallet renterisiko for de respektive banker som en proxy for netop markedsrisiko, som er en underkategori af markedsrisiko. Dette nøgletal skal bankerne (halv)årligt indberette til Finanstilsynet og udtrykker den procentdel af kernekapitalen, som vil blive tabt, hvis renten stiger eller falder med et procentpoint. De finder dog ikke nogen signifikant effekt i forhold til revisionshonoraret.

4.3.5 Kapitalrisiko

Her inkluderer Johansen & Petterson (2013) kernekapitalsprocenten, som de ligeledes finder har en positiv signifikant indvirkning på revisionshonoraret.

4.3.6 Andre variable

Udover ovenstående risici inkluderer forfatterne en række variable som karakteristika for underskrivende, ekstern revisor og pengeinstituttet. I forhold til øvrige studier inkluderes en dummy variabel, som indikerer, om den interne revisionsfunktion også har påtegnet regnskabet. Såfremt dette er tilfældet, har den interne revision udført finansiell revision af banken, hvorfor et negativt forhold forventes mellem denne variabel og revisionshonoraret. Forfatterne finder dog ikke nogen signifikant effekt på revisionshonoraret.

Samtlige ovenstående variable er indført som kontrol variable for at undersøge effekten af overlappende bestyrelsesposters effekt på revisionshonoraret. Forfatterne finder dog ikke nogen signifikant sammenhæng mellem disse for danske, børsnoterede banker, men effekten er signifikant for ikke-finansielle, børsnoterede virksomheder.

4.4 Cameran & Perotti (2014)

Dette studie beskæftiger sig med indvirkningen af implementeringen af regnskabsaflæggelse efter IAS/IFRS på revisionshonoraret. De anvender en stor stikprøve italienske banker for perioden 1999 til 2006. Data er indhentet gennem spørgeskemaer, da revisionshonorarer ikke var lovpligtigt at oplyse i Italien, ved studiets udførsel. Siden 2005 har regnskabsaflæggelse efter IFRS/IAS været lovpligtigt for banker i Italien. 2005 var dog et overgangår, hvor aflæggerne havde mulighed for at vælge mellem IFRS og lokal,

italiensk GAAP. Cameran & Perotti (2014) formoder, at denne implementering vil have to modsatrettede effekter på revisionshonoraret for bankerne i Italien.

For det første forventes revisors indsats alt andet lige at være større, når regnskabet aflægges efter IFRS ift. italiensk GAAP, hvilket forventeligt vil medføre et højere honorar. Dette skyldes, at IFRS er principbaseret, en regnskabsaflæggelse herefter beror og muliggør i højere grad regnskabsmæssige skøn, end det mere regelbaseret lokale GAAP hidtil har gjort. Derimod antages det også, at regnskabsaflæggelse efter IFRS medfører en øget regnskabskvalitet. Dette mindsker risikoen for at regnskabsbruger fejltolker noget i regnskabet, og nedbringer risikoen for at revisor eller den reviderede bliver økonomisk ansvarlige overfor regnskabsbrugerne som følge af et fejlagtigt regnskab. Dette forventes modsætningsvist at have en nedbringende effekt på revisionshonoraret.

For at undersøge indvirkningen på revisionshonoraret efter IFRS implementeringen i 2005 anvender Cameran & Perotti (2014) ligeledes modellen udviklet af Fields et al. (2004), hvor honoraret antages at være et udtryk for klientens størrelse og dennes risiko udtrykt ved de fire risici; likviditets-, kapital-, operationel-, og kreditrisiko. Det bemærkes, at forfatterne ikke inkluderer nogle variable, som måler markedsrisikoen.

Størrelsen på den reviderede måles som den naturlige logaritme af balancesummen.

4.4.1 Likviditetsrisiko

Her anvendes i lighed med Fields et al. (2004) de to variable, investeringsværdipapirer og transaktionskonti. Dette gøres med samme argumentation som Fields et al., hvorfor disse ikke vil gentages her. Forfatterne finder, at begge variable har en positiv signifikant indvirkning på revisionshonoraret, hvilket er i lighed med resultaterne fra Fields et al. (2004).

4.4.2 Operationelrisiko

Denne måles som i Fields et al. (2004) som effektivitetsratioen. I lighed med Johansen & Petterson (2013) finder forfatterne ingen signifikant sammenhæng mellem denne ratio og revisionshonoraret.

4.4.3 Kreditrisiko

Dette måles som forholdet mellem misligholdte lån og de samlede udlån. Der forventes et positivt forhold mellem denne ratio og revisionshonoraret. Denne variabel findes ikke at have nogen signifikant indvirkning på honoraret.

4.4.4 Kapitalrisiko

For at inkludere denne i deres model medtager Cameran & Perotti (2014) fire variable, hvoraf to er anderledes end de anvendte af Fields et al. (2004).

I lighed med andre studier inkluderes immaterielle aktiver og de risikovægtede aktiver ift. kernekapitalen. De medtager i modsætning til andre studier "midler til dækning af generelle kreditinstitutrisci" ift. summen af egenkapital og passiver. Midler til dækning af generelle kreditinstitutrisci stammer fra EU-direktiv 86/635, hvor denne foreskriver at posten skal opgøres særskilt. Dertil kommer også forholdet mellem forpligtigelser og garantier, som blot er noteoplyst ift. summen af egenkapital og passiverne. Det forventes, at begge disse variable er positivt associeret med honoraret, da det enkelte instituts kapitalrisiko forøges, når disse ratioer stiger. Alle variable på nær kernekapitalsprocenten har en positiv, signifikant indvirkning på honoraret. Resultatet vedrørende kernekapitalsprocenten afviger fra resultaterne, som både Fields et al. (2004) og Johansen & Petterson (2013) nåede frem til i deres respektive studier.

4.4.5 Andre variable

Forfatterne inkluderer ligeledes en række variable, som søger at tage højde for relevante karakteristika både for den reviderende og reviderede part. Dette omfatter om den reviderede er profitabel i det pågældende, er børsnoteret, er et moderselskab, samt kvadratroden af antallet af filialer.

Inkluderede karakteristika for revisor omfatter om revisor er blandt de største revisionshuse, såkaldte "Big-N". Denne er ikke signifikant for stikprøven, da 91 pct. af denne revideres af de største revisionshuse.

For at teste deres hypotese, om at IFRS implementeringen samlet set ikke har en effekt på honoraret indføres en dummy variabel, som indikerer, om regnskabet er aflagt efter IFRS. De finder, at når et regnskab aflægges efter IFRS fremfor italiensk GAAP stiger

revisionshonoraret med 19,29 pct. i gennemsnit. Dette tolkes som, at regnskaber aflagt efter IFRS kræver en større arbejdsindsats fra revisors side, da dette er et mere principbaseret

4.5 Leidner & Lenz (2017)

Dette studie anvender den særlige situation i Tyskland som følge af implementeringen af direktivet vedrørende virksomheder for offentlighedens interesse, hvor Tyskland har valgt at anvende muligheden for ikke at inkludere alle kreditinstitutter i definitionen af PIE (Leidner & Lenz, 2017). Studiet tager udgangspunkt i en stikprøve på 573 observationer, som både indeholder PIE og ikke-PIE kreditinstitutter i perioden 2009-2011. Leidner & Lenz søger således at undersøge, om revisorerne i forbindelse med fastlæggelse af honoraret tager højde for den større risiko, som der kan være forbundet med revisionen af PIEs. For at undersøge dette, opstiller de en model, der ligeledes udspringer af den opstillet af Fields et al. (2004) men tilpasset til særlige forhold i den tyske kontekst. Det vil derfor kun blive forklaret, når der er tale om afgivelser til denne tidligere model.

4.5.1 Likviditetsrisiko

Denne opgør Leidner & Lenz (2017) en smule anderledes, end den tidligere litteratur har gjort det. De opstiller to proxyer, som begge skal være et udtryk for et kreditinstituts likviditetsrisiko. Det første er instituttets likvide aktiver i forhold til de samlede aktiver. Det forventes, at et højere forhold vil have en negativ indvirkning på revisionshonoraret.

Den anden proxy er forholdet mellem interbankaktiver og interbankpassiver. En højere ratio vil som udgangspunkt være et udtryk en højere likviditet, dog er der i perioden efter finanskrisen være indikatorer for, at en høj ratio også er forbundet med større modpartsrisiko. Det er af sidstnævnte årsag, at Leidner & Lenz (2017) forventer et positivt forhold mellem denne ratio og honoraret, hvilket de også finder at være signifikant.

4.5.2 Operationel risiko

Leidner & Lenz (2017) betegner tre variable som værende indikatorer for forretningsrisikoen i en bank. Disse stemmer meget overens med det, som tidligere studier har benævnt operationelrisiko.

Den første variabel er årets ændring i aktiverne. Denne kan i princippet have modsatrettet effekt på revisionshonoraret. En stigning kan være et udtryk for en stigende eller fortsat stor

efterspørgsel efter kreditinstituttets ydelser, hvilket er en indikator for en mindre risiko, og derved forventeligt et mindre revisionshonorar. En stigning i aktiver kan dog også være et udtryk for fx opskrivninger af finansielle aktiver eller en mere lempelig udlånspolitik, hvilket vil være forbundet med en større risiko, og derved alt andet lige også forventeligt et større honorar. Dog er den anvendte analyseperiode i umiddelbar forlængelse af den finansielle krise, hvor bankerne blandt andet har skærpet deres udlånspolitik, hvorfor der forventes at være et negativt forhold mellem ændringen i aktiverne og revisionshonoraret (Leidner & Lenz, 2017).

Forholdet mellem ikke-renteomkostninger og gennemsnitlige samlede aktiver indføres som en variation af effektivitetsratioen, som andre studier anvender som mål for den operationelle risiko, og i lighed findes der en positiv, signifikant indvirkning på revisionshonoraret for stikprøven.

De indfører afkastningsgraden som et udtryk for kreditinstituttets evne til at anvende sine aktiver. Et højere nøgletal kan tolkes som en lavere operationel risiko, og bør derfor være associeret med et lavere revisionshonorar. Denne har dog ingen signifikant indvirkning på revisions honoraret.

4.5.3 Kreditrisiko

I lighed med tidligere studier anvender Leidner & Lenz (2017) et udtryk for nedskrivningsprocenten, i dette tilfælde årets nedskrivninger i forhold til det gennemsnitlige, samlede udlån som indikator for kreditrisiko. Der forventes, som for den øvrige eksisterende litteratur, at være en positiv sammenhæng mellem kreditrisiko og revisionshonoraret. De finder dog en ikke-signifikant, negativ indvirkning, hvilket indikerer, at denne risiko ikke har nogen indvirkning på honoraret for tyske kreditinstitutter, alt andet lige, i analyseperioden.

4.5.4 Markedsrisiko

Ingen af de inkluderede variable har direkte til hensigt at være en indikator for bankens markedsrisiko. Tidligere studier har dog heller ikke fundet nogen signifikant indvirkning af en sådan variable, se Johansen & Pettersson (2013) og Fields et al. (2004).

4.5.6 Kapitalrisiko

Denne opgør Leidner & Lenz (2017) som egenkapitalandelen, altså egenkapitalen ift. den samlede aktivsum. Der korrigeres således ikke for risikoen af disse aktiver, som der bliver gjort i både Fields et al. (2004) og Johansen & Pettersson (2013). Leidner & Lenz finder ikke nogen signifikant sammenhæng mellem egenkapitalandelen og revisionshonoraret for deres stikprøve, i modsætning til andre studier, som har valgt et andet mål for kapitalrisiko.

4.6 Hay (2013) og Hay et al. (2006)

Hay (2013) og Hay et al. (2006) foretager metanalyser af alle studier, som der har været publiceret omhandlende revisionshonorarer. Da den eksisterende litteratur, som udgangspunkt har fokuseret på ikke-finansielle virksomheder og ofte eksplicit ekskluderer finansielle virksomheder, har forfatterens studier ligeledes størst relevans for honorarundersøgelser for ikke-finansielle virksomheder. Der er dog fortsat flere relevante forhold, som vil blive benævnt i det følgende. Som udgangspunkt opdeler Hay (2013) og Hay et al. (2006) de øvrige studiers medtagne variable i tre overordnede kategorier klient karakteristika, revisor karakteristika, samt engagements karakteristika.

Under hver af disse tre overordnede kategorier beskrives en række forhold, som litteraturen har søgt at inkludere i modellerne med en række forskellige proxyer.

4.6.1 Firma karakteristika

Under firma karakteristika beskrives blandt andet klients iboende risiko. Dette er tidligere omtalte studier af blandt andre Fields et al. (2004) erstattet af de mere specifikke risici for pengeinstitutter, da det ikke vil være relevant at se på fx varebeholdninger, som ellers er en af de hyppigt anvendte uafhængige variable for den iboende risiko.

De fleste studier anvender samlede aktiver som mål for klientens størrelse. Effekten heraf er positiv og signifikant. Et færre antal studier anvender i stedet omsætningen som proxy for størrelse, hvilket ligeledes findes at have en positiv signifikant indvirkning. Begge variable kan således tolkes som, at jo større selskabet er, jo højere er honoraret. Dette er også udtryk for, at større klienter som udgangspunkt kræver en større indsats fra revisors side.

Intern kontrol er medtaget i flere studier, hvor dette er udtrykt ved forekomsten af en intern revisionsfunktion. Den samlede konklusion fra alle de medtagne studier i metaanalysen er, at forekomsten af intern revision har en positiv signifikant indvirkning på revisionshonoraret. Det betyder, at hvis et selskab har etableret en intern revisionsfunktion, medfører dette et højere revisionshonorar til den eksterne revision, alt andet lige. Dette bliver således tolket som, at intern og ekstern revision i overvejende grad er komplementerede goder for selskaberne.

4.6.2 Engagement karakteristika

Tidligere studier har ifølge Hay (2013) medtaget forhold såsom, om engagementet blev revideret i den travle periode for revisorerne. Da der er ekstra pres på revisorenes arbejdsbyrde i denne periode, vil der forventeligt være en positiv indvirkning på honoraret. Det er også denne effekter, som den rapporterede litteratur når frem til. Det må dog bemærkes, at denne ikke er relevant for danske pengeinstitutter, da deres regnskabsår skal følge kalenderåret, jf. FIL § 191.

Forholdet mellem ikke-revisionsydelser og revisionshonoraret har ligeledes været inkluderet i flere studier. Til trods for, at der generelt har været en tese om, at revisorerne underbyder på revisionshonoraret for at kunne yde og tjene på de øvrige ydelser til klienter, findes der evidens for det modsatte i studierne. Dette forhold kan ligeledes være af interesse for danske pengeinstitutter.

4.6.3 Revisor karakteristika

Det forventes ligeledes, at en række forhold vedrørende den udførende revisor har en indvirkning på revisionshonoraret. Den eksisterende litteratur har blandt andet forsøgt at inkludere en proxy for kvaliteten af den udførende revisor. Dette omfatter blandt andet big 4 eller industri specialist. Der findes indikation af, at klienterne betaler et premium for begge forhold.

Perioden for, hvor længe revisor har påtaget sig hvervet for det pågældende engagement (tenure på engelsk) har været undersøgt i den tidligere litteratur. Indvirkningen på honoraret kan forventes at have forskellige effekter. På den ene side diskuteres det, at klienterne

løbende bør skifte revisor, for at der ikke opstår et for stort afhængighedsforhold. På den anden side kan der også blive givet et skarpt tilbud for at vinde det pågældende engagement. Sidstnævnte ville således afspejle sig i, at revisorer, som har haft en kortere periode, også vil have et lavere honorar. Litteraturen finder overordnet bevis for at en længere embedsperiode for revisor er associeret med et højere revisionshonorar.

4.7 Delkonklusion

De fire ovenfor gennemgåede studier med fokus på pengeinstitutter har således mange ligheder, da de alle bygger på forudsætningerne om bankens risiko har en indvirkning på honoraret. De tre seneste studier tager alle udgangspunkt i modellen formuleret af Fields et al. (2004) med respektive korrektioner. Derudover inkluderes en række variable, som mål for både revisorkarakteristika og pengeinstituts karakteristika. Alle disse variable er søgt opsummeret i tabel 4, som fremgår nedenfor. Samtlige studier finder, at bankens størrelse målt som aktiver, eller for Leidner & Lenz (2017) den samlede forretningsvolumen har den væsentligste forklaring på revisionshonoraret. I forhold til hvilke risikoer, som revisorerne medtager i opgørelsen af revisionshonorarer er det bemærkelsesværdigt, at ingen af studierne har fundet en signifikant effekt af markedsrisikoen, her opgjort som renterisikoen, på revisionshonoraret, samt de to seneste studier helt har udeladt at inkludere en proxy for denne risiko i deres model. Med undtagelse af Leidner & Lenz (2017) findes der at være et signifikant forhold mellem kapitalrisiko og revisionshonoraret.

Tabel 4 – Inkluderede variable i tidligere litteratur

Fields, Fraser & Wilkins (2004)		Johansen & Petterson (2013)		Cameran & Perotti (2014)		Leidner & Lenz (2017)	
Population og periode							
Amerikanske finansielle institutter, 2000		Danske børsnoterede banker, 1988-2008		Italienske banker, 1999-2006		Tyske kreditinstitutter, 2009-2011	
Afhængig variabel							
Log(revisions honorar)		Log(revisions honorar)		Log(revisions honorar)		Log(revisions honorar)	
Uafhængig variable							
Størrelse							
Log(Samlede aktiver)		+	+	Log(Samlede aktiver)		+	Log(Samlet forretningsvolumen), dvs. balancesummen plus eventualforpligtigelser
Firma karakteristika							
		Intern revision påtegner årsregnskabet				PIE (Virksomhed af interesse for offentligheden)	
						+	
		Immaterielle aktiver				+	
		Bestyrelsens størrelse				-	
		Revisionsudvalg				+	
Revisor karakteristika							
Big 5 revisionshus		+	Big 4 revisionshus	+	Stort revisionshus	+	Big 2 revisionshus (PWC eller KPMG)
			Industri specialist	+			+
			Revisors embedsperiode	-			Samme by
			Lokation	+			-
			Første år for alle revisorer	-			
			Sidste år for alle revisorer	-			
			To underskrivende revisionshuse	+			
				+			
			Modificeret påtegning	(*)			
Kompleksitet							
		Kvadratoden af antal datterselskaber		+	Kvadratoden af antal bankfilialer	+	
					Børsnoteret	+	
					Moderselskab	-	
Firm Risk							
Underskud i regnskabsåret		+	Profitabel i det pågældende år	-	Negativt resultat for året	-	
std.afvigelsen af daglige afkast for 250 handelsdage før balancedagen		+					
Likviditetsrisiko							
Transaktionskonti ift. samlede indeståender		+	Investeringsværdipapirer ift. samlede aktiver	+	Antallet af transaktionskonti ift. samlede indeståender	+	Likvide aktiver til samlede aktiver
Investeringsværdipapirer ift. samlede aktiver		+			Værdipapirer ift. samlede aktiver	+	Interbank aktiver ift. interbank forpligtelser
Operationelrisiko							
Samlede driftsomkostninger ift. den samlede omsætning		+	Samlede driftsomkostninger ift. den samlede omsætning	+	Samlede driftsomkostninger ift. den samlede omsætning	+	Ikke-renteudgifter ift. gennemsnitlige aktiver
							Ændring i samlede aktiver
							Afkastningsgrad
							Afkast på gennemsnitlige aktivers standardafvigelse over de sidste fem regnskabsår
							+

Tabelforklaring: Fortegnet ud fra de respektive variable indikerer indvirkningen på revisionshonoraret. * indikerer, at variablen er signifikant ved maksimalt $p < 0,05$.

Tabel 4 – Inkluderede variable i tidligere litteratur

Fields, Fraser & Wilkins (2004)		Johansen & Petterson (2013)		Cameran & Perotti (2014)		Leidner & Lenz (2017)		
Kreditrisiko								
Samlede erhvervs- og landbrugsudlån ift. samlede udlån	+	+	Nedskrivningsprocent	+	Misligholdte lån ift. samlet bruttoudlån	-	Nedskrivninger på lån ift. gennemsnitlig bruttoudlån	-
Misligholdte lån ift. samlet bruttoudlån	+							
Nettonedskrivninger ift. lånetabs reserven	+							
Nationale boliglån ift. det samlede udlån	+							
Kapitalrisiko								
Kernekapital som en procent af de risikovægtede aktiver	+	+	Kernekapital som en procent af de risikovægtede aktiver	+	Summen af afgivne garantier og forpligtigelser ift. de samlede passiver og egenkapital	+	Aktiekapital ift. samlede aktiver	-
Immaterielle aktiver ift. de samlede aktiver	+				Midler til dækning af generelle kreditinstitutrisici" ift. summen af egenkapital og	+		
					Kernekapital som en procent af de risikovægtede aktiver	-		
					Immaterielle aktiver ift. de samlede aktiver	+		
Markedsrisiko, renterisiko								
Forskellen mellem rentesensitive aktiver og rentesensitive passiver	-		Renterisikoen som årligt indberettes til Finanstilsynet	+				
Savings institution	+							

*Tabelforklaring: Fortegnet ud fra de respektive variable indikerer indvirkningen på revisionshonoraret. * indikerer, at variablen er signifikant ved maksimalt $p < 0,05$.*

5. Metode

I det følgende vil opstillingen af modellen for revisionshonoraret blive gennemgået.

5.1 Dataindsamling

For at undersøge, hvilke faktorer, der har en indflydelse på honoraret for danske pengeinstitutter, har vi foretaget en omfattende dataindsamling. Det følgende afsnit vil specificere for hvilke institutter, samt hvilke variable vi har indsamlet data for.

5.1.1 Population

Populationen er indsnævret til pengeinstitutter, jf. FIL § 5, stk. 1, nr. 1, litra a. Stikprøven er baseret på den årlige størrelsesgruppering, som udgives af Finanstilsynet (Finanstilsynet, 2017a). Der tages udgangspunkt i gruppe 1-4, da dette er de danske institutter. Det hænder dog, at efter denne listes offentliggørelse lukker banker eller disse fusionerer, hvorfor vores antal af observationer vil afvige en smule fra den offentliggjorte liste for det pågældende regnskabsår. I særdeleshed de første år i analyseperioden er påvirket af denne tendens, hvor flere institutter slår sig sammen, andre bliver overtaget af Finansiell Stabilitet og bliver lukket ned efterfølgende.

Informationerne er begrænset til udelukkende at omfatte det selskab, hvorfra pengeinstituttet drives. Dette er naturligvis en begrænsning i et mindre omfang, da revisionen som regel vindes på koncernniveau og FIL § 199, stk. 2 kræver sammenfald mellem den revisor, som reviderer pengeinstituttet og de øvrige selskaber i koncernen. Dog er det udelukkende timerne anvendt på revisionen af pengeinstituttet, som tæller mod en certificering til at påtage regnskaberne for pengeinstitutter. Der er 188 ud af 490 (38 pct.), som indgår i en koncern. Den tidligere litteratur er ikke eksplicit omkring, om hvorvidt der tages udgangspunkt i koncerner eller enkeltstående selskaber.

Der har ikke været tilstrækkelige informationer for enkelte observationer, hvorfor disse ikke er medtaget i analysen. Samlet set har vi en stikprøve på 488 observationer i analysen.

5.2.1 Data

Regnskabstallene er taget fra finanstilsynets samling af samtlige pengeinstitutters regnskaber for perioden 2000-2016 (Finanstilsynet, 2017b). Dertil indgår en række nøgletal,

som er taget fra Finanstilsynets samling heraf for perioden 2012-2016², (Finanstilsynet, 2017c). Nøgletals for det første år, 2011, er taget fra institutternes årsrapporter. De øvrige oplysninger er taget fra pengeinstitutternes årsrapporter, hvor blandt andet oplysninger om de underskrivende revisorer er noteret. I modsætning til mange af de øvrige studier, som baserer sig på oplysninger indhentet via spørgeskemaer, muliggør de danske oplysningskrav til blandt andet revisionshonoraret i medfør af FIL § 191, at dette skal fremgå af årsrapporten.

Tak til Ümit Sahin og Berk Akbay, hvis datasæt for lignende observationer, vi har fået adgang til. Dette har været brugt til at beregne den periode, som revisor har været valgt.

5.2 Opstilling af model

Baseret på den tidligere gennemgået litteratur søger vi at opstille en model for honoraret for danske pengeinstitutter i perioden 2011-2016. Denne vil således være baseret på tankegangen om, at honoraret er en funktion af revisors indsats, som igen er påvirket af bankens karakteristika og risici. Forholdet mellem revisionshonoraret, disse risici, og karakteristika estimerer vi ved anvendelse af en multipel lineær regressions model.

Nedenfor vil de inkluderede variable blive beskrevet. Først gennemgås proxyerne for institutternes risici, efterfulgt af karakteristiske for både pengeinstitutterne og den underskrivende revisor.

For danske pengeinstitutter er der en lang række nøgletal, som årligt skal oplyses i årsrapporten. Mange af disse er mål for de forskellige risici, som bankerne typisk har, og lovgiver har vurderet er af interesse for pengeinstitutternes regnskabsbrugere. Disse nøgletal skal indgå i bankens femårsoversigt, jf. BEK nr. 281 af 26/03/2014, § 87a, stk.1 sammenholdt med bilag 7 til bekendtgørelsen. Hvor relevant har vi således søgt at inkludere nogle af disse nøgletal i et forsøg på at kvantificere de respektive institutters risici ud fra de variable, som lovgiverne kigger på.

5.2.1 Risici

5.2.1.1 Likviditetsrisiko

For at inkludere likviditetsrisiko i modellen medtager vi nøgletallet *overdækning i forhold til lovkrav om likviditet*. Dette lovkrav udspringer af FIL § 152. Nøgletallet skal halvårligt indberettes til Finanstilsynet og medtages i instituttets femårsoversigt i årsrapporten, jf. BEK 281 af 26/03/2014 § 87a, stk. 1 sammenholdt med bilag 7 til samme bekendtgørelse.

Vi inkluderer denne variabel i modsætning til tidligere studier, da dette nøgletal er inkorporeret i Finanstilsynets Tilsynsdiamant, og det skal ifølge denne være på mindst 50 pct. (Finanstilsynet, 2018c). Dette er således en variabel, som den tilsynsførende myndighed holder øje med i relation til institutternes likviditetsrisiko. Der forventes at være et negativt forhold mellem overdækningen i forhold til FIL §152 og revisionshonoraret.

I relation til dette lovkrav, må det bemærkes, at dette er udfaset pr. 31.12.2016 jf. VEJ nr. 10867 af 12/10/2015, og erstattes af *liquidity cover ratio* (LCR) eller på dansk *likviditetsdækningsgraden*, som er et nyt likviditetskrav, som er blevet indført af forordning (EU) nr. 575/2013 sammenholdt med forordning (EU) nr. 61/2015.

Da dette krav dog først blev påbegyndt indfaset pr. 1. oktober 2015, jf. forordning nr. 61/2015 artikel 38, stk. 1, litra a har vi ikke inkluderet dette i vores analyse, da oplysninger vedr. dette kun er tilgængeligt for en tredjedel af analyseperioden.

Da en højere grad af overdækning i forhold til lovkravet i FIL § 152 vil være udtryk for en mindre likviditetsrisiko forventer vi at finde et negativt forhold mellem honoraret og denne variabel.

5.2.1.2 Operationelrisiko

Til trods for den blandede evidens vedrørende den operationelle risikos sammenspil med revisionshonoraret inkluderer vi effektivitetsratioen opgjort som de samlede driftsomkostninger i forhold til den samlede omsætning. Dette skyldes, at dette anses for at være den generelt accepterede proxy for denne risiko. En høj ratio vil være forbundet med en større risiko, da den pågældende bank grundet sine høje driftsomkostninger vil finde det vanskeligt at udvide sine aktiviteter med henblik på at polstre sit kapitalgrundlag. Vi forventer derfor at finde en positiv sammenhæng mellem denne ratio og revisionshonoraret.

5.2.1.3 Kreditrisiko

Som tidligere beskrevet er dette risikoen for, at modparten ikke kan indfri sin del af aftalen. For pengeinstitutterne er denne altså påvirket af kvaliteten af det enkelte instituts låneportefølje. Som mål for dette har vi inkluderet årets nedskrivningsprocent. Dette er periodens nedskrivninger i forhold til summen af udlån, garantier og nedskrivninger. Nedskrivninger er et udtryk for, hvis et aktiv, i dette tilfælde bankernes udlån, er faldet i værdi. Nedskrivninger for finansielle instrumenter blev frem til 31. december 2017 reguleret af IAS 39 for de børsnoterede pengeinstitutter og af regnskabsbekendtgørelsen, som er i overensstemmelse med IAS/IFRS forenelig for de ikke-børsnoterede. Ydermere er fastlæggelsen af nedskrivningsbehovet for det pågældende regnskabsår forbundet med store regnskabsmæssige skøn, hvorfor det forventes, at revisor vil bruge en del tid på gennemgang af disse i forbindelse med revisionen af et pengeinstitut.

Store nedskrivninger i forhold til den samlede låneportefølje er således udtryk for en dårlig kvalitet af denne, og en forventning om at en relativt stor del af udlånene ikke vil blive fuldt indfriet. Inklusionen af denne variabel er i tråd med den tidligere litteratur, som dog finder noget blandet evidens vedrørende signifikansen af denne. En højere nedskrivningsprocent anses for at være udtryk for en højere kreditrisiko, hvilket forventes at have en positiv indvirkning på honoraret.

5.2.1.4 Markedsrisiko

Tidligere studier har søgt at måle markedsrisikoen med en proxy for renterisiko. Fields et al. (2004) fandt ikke en signifikant sammenhæng mellem deres mål for renterisiko og revisionshonoraret, men pegede på utilstrækkelige oplysningskrav som en mulig årsag hertil. I lighed med Johansen & Petterson (2013) inkluderer vi nøgletallet, renterisiko i henhold til Finanstilsynets opgørelse, da det blandt er blandt de nøgletal, som pengeinstitutterne årligt skal indberette til Finanstilsynet.

Dette nøgletal udtrykker hvor meget, af kernekapitalen inklusiv hybridkapital, der tabes ved en generel rentestigning på et procentpoint. Det betyder også, at et negativt tal skal tolkes som, at en stigning i renten på et procentpoint også vil medføre en stigning i instituttets kapital, jf. VEJ 9981 af 13/10/2017, pkt. 6.3. Der forventes således at være et positivt forhold mellem renterisikoen og revisionshonoraret.

5.2.1.5 Kapitalrisiko

Der er indført en række krav til bankernes kapitalkrav. Disse stammer fra Basel-Komitéen og er implementeret i dansk ret ved Europaparlamentets og Rådets forordning nr. 575/2013 af 26. juni 2013, som foreskriver en række minimumskapitalkravs satser, jf. artikel 92. Da der er tale om en forordning har disse krav direkte effekt i samtlige medlemslande, herunder Danmark, og de danske pengeinstitutter er således forpligtiget til at overholde disse krav.

Ydermere kræves det af blandt andre den eksterne, uafhængige revisor, at såfremt vedkommende bliver bekendt med at disse krav ikke længere er opfyldt skal dette straks indberettes til Finanstilsynet, jf. FIL § 75, stk. 3. Der er således tale om en risiko, og nogle lovgivningsmæssige krav, som må anses for at være af høj bevågenhed fra lovgivers side. For at medtage kapitalrisiko i vores model har vi medtaget nøgletallet *kernekapitalsprocent*. Vi forventer som udgangspunkt at finde et negativt forhold mellem denne og revisionshonoraret, da en højere procentsats vil være en indikator for, at pengeinstituttet er bedre polsteret til at klare tab, og derved har en lavere risiko.

5.2.2 Firmakarakteristika

Udover ovenstående risici vil en række øvrige faktorer forventeligt have en effekt på honoraret.

5.2.2.1 Størrelse

Tidligere studier har alle kontrolleret for selskabernes størrelse, hvilket vi naturligvis også vil gøre. Tre af de tidligere studier vedrørende finansielle virksomheder, se blandt andet (Cameran & Perotti, 2014), (Fields, et al., 2004), anvender den naturlige logaritme af balancesummen som indikator for selskabets størrelse. Leidner & Lenz (2017) anvender derimod logaritmen af den samlede forretningsvolumen, hvilket er summen af den indregnede balancesum samt eventualforpligtelser. Vi inkluderer sidstnævnte i modellen, da denne isoleret set har den højeste forklaringsværdi.

5.2.2.2 Intern revision

Som tidligere beskrevet er intern revision ikke en direkte erstatning af den eksterne, uafhængige revision, og vil ikke kunne blive det, da sidstnævnte er et lovkrav for pengeinstitutterne, jf. FIL § 193. Et tidligere studie af Hay et al. (2008) har undersøgt effekten

af intern revision på revisionshonoraret for New Zealandske selskaber. De søger således at undersøge, om intern revision og andre udtryk for god governance medfører en reduktion i revisionshonoraret, eller om disse blot er komplementerende. Forfatterne finder, at det sidste er tilfældet, og tolker resultatet som en investering i intern revision og derved god selskabsledelse medfører, at selskabet også ønsker at investere i mere ekstern revision, og der er således tale om komplementerende ydelser, som ledelsen ønsker at investere i, for at sikre bedre governance af selskabet.

Hvordan dette forholder sig i Danmark vil være yderst interessant at undersøge, da de lovgivningsmæssige krav til etablering af en intern revisionsfunktion er noget mere restriktivt end det miljø, som var udgangspunkt for studiet foretaget af Hay et al. (2008). Som følge af BEK nr. 1912 af 22/12/2015 § 17, stk. 3 skal pengeinstitutter, som i gennemsnit har haft 125 eller flere fuldtidsansatte i to på hinanden følgende regnskabsår, etablere en intern revisionsfunktion. Det faktum, at et institut har en intern revisionsafdeling, er således ikke nødvendigvis ensbetydende med, at ledelsen ønsker at investere i god selskabsledelse, men snarer et spørgsmål om et lovkrav.

Denne variabel som følge af lovens udfærdigelse med fokus på størrelse, vil være korreleret med netop vores introducerede variabel for institutternes størrelse, er der en risiko for, at der bliver indført for meget multikollinearitet i vores model. Dette kontrolleres naturligvis i forbindelse med vores undersøgelse af VIF-værdierne (variance inflation factor).

Et andet karakteristika, som desværre netop grundet multikollinearitet ikke kan sameksistere i samme model som indikatorvariablen, om der er intern revision i pengeinstituttet, er om den interne revision påtegner regnskabet. Sidstnævnte variabel inkluderer Johansen & Petterson (2013). Det er i Danmark almen praksis, at den interne revisionschef påtegner regnskabet, når denne har udført finansiell revision af pengeinstituttet i det regnskabsår, som der aflægges regnskab for, (Johansen & Pettersson, 2013). Forventeligt vil denne have en negativ indvirkning på honoraret, da den uafhængige revisor til dels kan basere sig på det arbejde, som den interne revision har udført, under hensyntagen til de omtalte forhold i ISA 610 om anvendelse af interne revisors arbejde. For at undersøge effekten af begge variable opstiller vi to modeller, en for hver indikatorvariabel.

5.2.3 Komplexitet

5.2.3.1 Filialer

Som mål for kompleksiteten har vi inkluderet kvadratroden af antallet af bankfilialer i lighed med Cameran & Perotti (2014). Da flere af filialer er ensbetydende med, at bankens aktiviteter er spredt udover flere lokationer, hvor revisor bliver nødsaget til at forholde sig til blandt andet, om de implementerede kontroller mv. er ens på tværs af filialer, hvilket gør revisionen mere kompleks og tidskrævende.

I forbindelse med dataindsamlingen blev det dog bemærket, at antallet af filialer pr. bank er nedadgående, samt at der er flere banker i populationen, som er helt filialløse. Signifikansen af denne variabels forklaringsgrad kan således potentielt være nedadgående.

5.2.3.3 Børsnoteret

I vores stikprøve indgår samtlige pengeinstitutter i perioden, altså både dem, som er børsnoteret, og de selskaber, som ikke er. Cameran & Perotti (2014) finder en positiv signifikant sammenhæng mellem, om et selskabs aktier bliver handlet på børsen og revisionshonoraret. I lighed med dette studie inkluderer vi en indikatorvariabel for at kontrollere for, om pengeinstituttet er børsnoteret i regnskabsåret. Vi forventer, at denne vil have en positiv indvirkning på honoraret i lighed med resultatet, som Cameran & Perotti (2014) finder.

5.2.4 Revisorkarakteristika

De modtagne studier i Hay (2013) og Hay et al. (2006), samt de nævnte studier i foregående afsnit medtager alle i et vist omfang karakteristika for den eller de underskrivende revisorer. De variable, som inkluderes i vores model vil nu blive beskrevet.

5.2.4.1 Branchespecialist

Som beskrevet i Hay et al. (2006) og Hay (2013) defineres branchespecialist forskelligt på tværs af flere studier. Baseret på markedsandel er PwC og Deloitte klart de to huse, som har den største andel i markedet gennem hele analyseperioden. Disse to har således begge formålet at opretholde en konstant markedsposition. Flere faktorer taler for, at disse

forventeligt modtager et premium for deres udførte revisionsydelser. Blandt andet betyder en øget specialisering, at det er nogle forstærkede kompetencer, som klienter forventeligt vil være villige til at betale for.

Ydermere har begge revisionshuse tilstrækkeligt mange kunder til, at man kan tale om, at de har opnået en kritisk masse af pengeinstitutter i deres kundeportefølje til, at de ikke har samme afhængighedsforhold af de enkelte kunder, for at kunne bibeholde deres certificering af et vist antal medarbejdere.

Om end evidensen af for inklusionen af både en indikatorvariabel for big-N eller branchespecialist er noget blandet, forventer vi, at disse to huse har mulighed for at modtage et premium for deres ydelser grundet førnævnte årsager.

5.2.4.2 To underskrivende revisorer

Tidligere har det været et lovkrav for nogle selskaber at have ikke bare én, men to generalforsamlingsvalgte revisorer til at påtegne regnskabet. Dette krav er nu afskaffet pr. 1. januar 2005 (Holm & Thinggaard, 2014), og vil formentlig også næsten være umuligt at opretholde med de nugældende regler omkring firma rotation kombineret med den høje koncentration i revisionsmarkedet med kun fem huse at gå til. Dog forventes det, at de pengeinstitutter, som fortsat anvender ordningen med to underskrivende revisionshuse betaler et premium for deres revision i forhold til de institutter, som udelukkende har valgt ét revisionshus. Dette skyldes, at der blandt er nogle overlap mellem de to revisionsteam mv., hvilket giver en mindre effektiv revision, end hvis kun en revisor stod for det. Man kan naturligvis også sige, at det øger kvaliteten af revisionen, fordi flere har varetaget denne.

5.2.4.3 Første, sidste, & periode

Vi inkluderer to indikatorvariable i lighed med den, som Johansen & Petterson (2013) inkluderer vedrørende, om der er tale om en første- eller sidste gangs revision. Da der forventeligt kan ske en honorarændring omkring revisorændringer, inkluderes disse variable. Der medtages ligeledes en variabel for varigheden af, hvor lang tid, den pågældende revisor har påtegnet regnskabet for det enkelte pengeinstitut.

5.2.4.4. Modificeret påtegning

Når den uafhængige revisors påtegning bliver modificeret med enten en modifikation eller fremhævelse af forhold er dette udtryk for, at der har været problemer med det pågældende revisionsengagement. Tidligere studier har samlet set fundet en positiv signifikant effekt af dette på revisionshonoraret, (Hay, 2013). Derfor inkluderes en indikatorvariabel, som tager højde for netop dette. Vi forventer, at denne har en positiv effekt på revisionshonoraret.

5.2.4.5 Samme by, lokation

Både Leidner & Lenz (2017) og Johansen & Pettersson (2013) kontrollerer for den geografiske sammenhæng mellem revisors og klientens placering. En sådan variabel er ekskluderet fra vores model. Dette skyldes, at vi i forbindelse med dataindsamlingen har bemærket, at samme underskrivende revisor kan være tilknyttet flere revisionskontorer i landet. At indføre en sådan variabel risikerer derfor at indføre støj i modellen, da revisors lokation ikke med sikkerhed kan fastlægges, baseret på det noterede i regnskabet.

Dette leder således frem til opstillingen af følgende to modeller:

$$\begin{aligned} \log(\text{revisionshonorar}_{it}) = & \alpha + \beta_1 \ln(\text{Forretningsvolumen}_{it}) + \beta_2 \text{Børsnoteret}_{it} + \\ & \beta_3 \text{InternR}_{it} + \beta_4 \text{Modificeret}_{it} + \beta_5 \text{ToHuse}_{it} + \beta_6 \text{Specialist}_{it} + \beta_7 \text{Første}_{it} + \beta_8 \text{Sidste}_{it} + \\ & \beta_9 \text{Periode} + \beta_{10} \text{Filialer}_{it} + \beta_{11} \text{Underskud}_{it} + \beta_{12} \text{Likviditetsrisiko}_{it} + \\ & \beta_{13} \text{Operationelrisiko}_{it} + \beta_{14} \text{Kreditrisiko}_{it} + \beta_{15} \text{Kapitalrisiko}_{it} + \beta_{16} \text{Renterisiko}_{it} + \\ & \sum_{t=1}^6 \text{År} \end{aligned} \quad (1)$$

Ovenstående medtager indikatorvariablen for forekomsten af en intern revisionsfunktion, mens nedenstående medtager variablen, om den interne revision påtegner regnskabet.

$$\begin{aligned} \log(\text{revisionshonorar}_{it}) = & \alpha + \beta_1 \ln(\text{Forretningsvolumen}_{it}) + \beta_2 \text{Børsnoteret}_{it} + \\ & \beta_3 \text{UnderskrivendeInternR}_{it} + \beta_4 \text{Modificeret}_{it} + \beta_5 \text{ToHuse}_{it} + \beta_6 \text{Specialist}_{it} + \\ & \beta_7 \text{Første}_{it} + \beta_8 \text{Sidste}_{it} + \beta_9 \text{Periode} + \beta_{10} \text{Filialer}_{it} + \beta_{11} \text{Underskud}_{it} + \\ & \beta_{12} \text{Likviditetsrisiko}_{it} + \beta_{13} \text{Operationelrisiko}_{it} + \beta_{14} \text{Kreditrisiko}_{it} + \beta_{15} \text{Kapitalrisiko}_{it} + \\ & \beta_{16} \text{Renterisiko}_{it} + \sum_{t=1}^6 \text{År} \end{aligned} \quad (2)$$

Tabellen nedenfor opsummerer de variable, som vi medtager i vores analyse og deres respektive definition samt den forventede effekt på honoraret.

Tabel 5 – Variable i regressionsanalysen

Population og periode		
Danske pengeinstitutter, 2011-2016		
Afhængig variabel		
<i>Fee</i>	Log(revisions honorar)	
Uafhængig variable		Forventet effekt på revisionshonoraret
Størrelse		
	Log(Samlet forretningsvolumen), dvs. balancesummen plus	
Forretningsvolumen	eventualforpligtigelser	+
Firma karakteristika		
<i>Børsnoteret</i>	1 hvis selskabets aktier er børsnoteret i regnskabsåret, ellers 0	+
<i>InternR</i>	1 hvis der er en intern revisions funktion, ellers 0Intern revision	+
<i>UnderskrivendeInternR</i>	Underskrivende intern revision	-
<i>Modificeret</i>	1 hvis den uafhængige revisors påtegning er modificeret, ellers 0	+
Revisor karakteristika		
<i>ToHuse</i>	1 hvis to revisionshuse underskriver, ellers 0	+
<i>Specialist</i>	1 hvis den underskrivende revisor er fra Deloitte eller PwC, ellers 0	+
<i>Første</i>	1 hvis det er første gang for alle de underskrivende revisorer, ellers 0	?
<i>Sidste</i>	1 hvis det er sidste gang for alle de underskrivende revisorer, ellers 0	?
<i>Periode</i>	Gennemsnitlig antal år, som de underskrivende revisorer har påtegnet regnskabet for det pågældende institut	-

Kompleksitet		
<i>Filialer</i>	Kvadratroden af antallet af filialer	+
Firm Risk		
<i>Underskud</i>	Underskud i regnskabsåret	+
Likviditetsrisiko		
<i>Likviditetsrisiko</i>	Overdækning ift. lovkrav jf. FIL § 152	-
Operationelrisiko		
<i>Operationelrisiko</i>	Samlede driftsomkostninger ift. den samlede omsætning	+
Kreditrisiko		
<i>Kreditrisiko</i>	Årets nedskrivningsprocent	+
Kapitalrisiko		
<i>Kapitalrisiko</i>	Kernekapital som en procent af de risikovægtede aktiver	-
Markedsrisiko, renterisiko		
<i>Renterisiko</i>	Pct. af kapitalen, som vil gå tabt ved en stigning i renteniveauet på 1 pct.	+

6. Determinanterne for revisionshonoraret

6.1 Deskriptiv statistik

I tabel 6 har vi opsummeret en række deskriptive variable omhandlende vores stikprøve på 490 observationer, herunder gennemsnittet og korrelationer for variablene beskrevet i det foregående afsnit.

Som forventeligt er der en høj, positiv korrelation mellem revisionshonoraret og institutternes størrelse. Dette er tilfældet, uanset om størrelsen måles som aktivsummen eller forretningsomfanget. Disse to sidstnævnte variable er også næsten perfekt korreleret med en korrelationskoefficient på 0,9997.

Overdækning i forhold til lovkrav om likviditet ligger i gennemsnit et godt stykke over Tilsynsdiamantens krav om 50 pct. Dog indikerer minimumsobservationen, at denne for mindst én observation har været under denne grænse i perioden. Dette er tilfældet for fem observationer. Ydermere havde en enkelt observation en overdækning på 26.970 pct. Dette er Landbrugets Finansieringsbank i 2012, som er året, hvor banken bliver etableret. Da der er tale om et engangsforhold, som resulterer i en markant outlier i forhold til de øvrige observationer er denne ekskluderet fra vores øvrige analyser. Som forventet er der en negativ korrelation mellem overdækningen i forhold til lovkrav om likviditet og honoraret.

Vores mål for kreditrisiko, årets nedskrivningsprocent, er positivt korreleret både med revisionshonoraret og instituttets størrelse. Der er en stor spredning i stikprøven, med en gennemsnitlig nedskrivningsprocent for året på 1,69 pct. Dog er den mindste observation - 4,65 pct., hvilket betyder, at instituttet i året har tilbageført nedskrivninger fra tidligere år. Den højeste observation ligger på 19,1 pct. Der er således stor forskel på, hvor stor kreditrisikoen er i de respektive institutter.

Tabel 6 - Deskriptiv statistik

	Gennemsnit	Median	Std.	Min.	Maks.	Pearson korrelationsmatrice				
						(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
(1) Honorar	5,95	6,10	0,95	3,53	8,99	1				
Forretnings-										
(2) volumen	14,85	14,96	2,16	9,63	21,72	0,86	1			
(3) Aktiver	14,73	14,77	2,15	9,62	21,61	0,86	1,00	1		
(4) InternR	0,35	-	0,48	-	1,00	0,56	0,66	0,66	1	
Underskrivende										
(5) InternRevision	0,33	-	0,47	-	1,00	0,50	0,61	0,62	0,95	1
(6) Modifieret	0,08	-	0,27	-	1,00	0,13	0,10	0,10	0,04	0,04
(7) ToHuse	0,04	-	0,19	-	1,00	0,15	0,11	0,11	0,22	0,23
(8) Specialist	0,57	1,00	0,50	-	1,00	0,28	0,25	0,24	0,16	0,15
(9) Første	0,16	-	0,37	-	1,00	- 0,02	- 0,06	- 0,06	- 0,06	- 0,05
(10) Sidste	0,17	-	0,37	-	1,00	- 0,08	- 0,09	- 0,09	- 0,11	- 0,10
(11) Filialer	2,65	2,00	2,48	-	17,38	0,64	0,70	0,70	0,66	0,65
(12) Underskud	0,71	1,00	0,45	-	1,00	0,06	0,10	0,10	0,08	0,06
(13) Likvidtetsrisiko	346,80	241,80	1.223,88	27,00	26.970,00	- 0,11	- 0,12	- 0,12	- 0,08	- 0,08
Operational-										
(14) risiko	5,14	0,90	25,32	- 0,24	384,67	0,00	0,10	0,10	- 0,09	- 0,10
(15) Kreditrisiko	1,69	1,10	2,15	- 4,65	19,10	0,22	0,11	0,11	0,04	0,03
(16) Kapitalrisiko	21,52	17,50	19,57	- 0,20	275,00	- 0,22	- 0,22	- 0,21	- 0,17	- 0,17
(17) Renterisiko	1,32	1,10	2,89	- 11,50	23,40	- 0,36	- 0,33	- 0,33	- 0,27	- 0,26
N	490									

Bemærk, korrelationer markeret med fed er signifikante ved 5 pct. (tosidet)

Tabel 6 fortsat - Deskriptiv statistik

	Pearson korrelationsmatrice																
	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)	(16)	(17)					
(1) Honorar																	
Forretnings-																	
(2) volumen																	
(3) Aktiver																	
(4) InternR																	
Underskrivende																	
(5) InternRevision																	
(6) Modifieret	1																
(7) ToHuse	- 0,02	1															
(8) Specialist	0,10	- 0,00	1														
(9) Første	0,02	0,03	- 0,05	1													
(10) Sidste	0,18	- 0,03	- 0,10	- 0,02	1												
(11) Filialer	0,00	0,14	0,13	- 0,07	- 0,12	1											
(12) Underskud	- 0,30	- 0,02	- 0,02	- 0,02	- 0,15	0,18	1										
(13) Likviditetsrisiko	- 0,04	- 0,02	- 0,08	0,10	- 0,00	- 0,10	- 0,08	1									
Operational-																	
(14) risiko	0,11	0,10	- 0,05	0,04	0,02	- 0,11	- 0,15	0,06	1								
(15) Kreditrisiko	0,27	0,03	0,06	0,04	0,22	- 0,06	- 0,43	- 0,04	0,01	1							
(16) Kapitalrisiko	- 0,14	- 0,01	- 0,18	0,01	0,03	- 0,20	- 0,05	0,63	0,34	- 0,07	1						
(17) Renterisiko	- 0,25	- 0,09	- 0,10	0,01	- 0,01	- 0,19	0,02	0,03	- 0,01	- 0,15	0,04	1					
N	490																

Bemærk, korrelationer markeret med fed er signifikante ved 5 pct. (tosidet)

Samme konklusion gør sig gældende for renterisikoen i de enkelte pengeinstitutter. Her er der ligeledes en stor spredning i den risikoprofil, som de institutterne påtager sig med den mindste observation på -11,5 pct., hvilket betyder, at instituttet ved en rentestigning på 1 pct. vil få en stigning i sin kapital på 11,5 pct. Hvorimod den mest risikovillige bank i blandt observationerne på dette punkt ville miste 23,4 pct. af sin kernekapital, hvis renten steg med 1 pct. Gennemsnittet ligger på 1,32 pct. Som det fremgår af korrelationsmatrixen er renterisikoen negativt korreleret med revisionshonoraret og instituttets størrelse.

Variablen for kapitalrisiko er negativt korreleret både med honoraret og størrelsen. En højere kernekapitalsprocent er således negativt korreleret til disse to variable. Ligeledes her er der en stor forskel i bankernes risiko. Med en negativ observation på -0,2 pct. til 275 pct. Der er således observationer, som ikke har overholdt kravene til kernekapital, som det fremgår i FIL § 124, stk. 2.

Fra korrelationsmatrixen fremgår det blandet andet også, at de to indikatorvariable *intern revision* og *underskrivende intern revision* næsten er korreleret en til en. Dette afspejler sig også i et næsten ens gennemsnit, hvor godt og vel 1/3 har etableret intern revision og får denne til at påtegne regnskabet. Denne høje korrelation vil således forventeligt medføre, at der ikke er nogen forskel mellem de to modeller, som er opstillet i foregående afsnit. Dette bekræfter også, at disse to variable ikke kan sameksistere i samme model.

Det fremgår ligeledes, at honoraret er positivt korreleret med både intern revision og underskrivende intern revision. Dette er ikke overraskende, da alle tre er korreleret med størrelse. Lovkravet til etablering af intern revision er overvejende størrelsesbestemt. Det er således denne effekt, som fremgår af korrelationerne.

Det samme gør sig gældende for tilvalg af to generalforsamlingsvalgte revisionshuse, som dog ikke er lovkrav længere, og antallet af filialer, som begge er positivt korreleret både med proxyerne for størrelse og honoraret.

6.2 Resultater

Ovenstående giver således en indikation af, hvorledes variablene er korreleret.

I det følgende vil resultaterne fra de to regressionsmodeller blive gennemgået.

Effekten af de uafhængige variabel evalueres ud fra deres signifikansniveau. Dette udtrykkes ved p-værdien. Jo tættere denne er på 0, jo mere signifikant er forholdet mellem den uafhængige variabel og den afhængige variabel. Vi anvender følgende notation i tabeller indeholdende test af signifikans:

Tabel 7 – Signifikansnotation

Signifikansniveau	P-værdi	Notation
Ikke signifikant	$0,05 < p$	
Svag signifikans	$0,01 < p < ,05$	*
Signifikans	$0,001 < p < 0,01$	**
Stærk signifikans	$p < ,001$	***

Signifikansniveauet udtrykker sandsynligheden for at man forkaster nulhypotesen om, at den pågældende variabel ingen effekt har på den afhængige variabel, selvom denne var sand og derfor ikke burde have været forkastet. Dette benævnes normalvist en type 1 fejl. En lavere p-værdi er således udtryk for en lavere sandsynlighed for at man laver denne fejl.

Tabel 8 indeholder de estimerede betaer for vores uafhængige variable. VIF-værdierne for samtlige variable er gennemgået og fundet på et acceptabelt niveau. Alle er under 3,10, hvilket er langt under det kritiske niveau på 10, som litteraturen ofte omtaler se blandt andre Mason & Perreault (1991). Begge modeller har en R^2 værdi på 0,79. R^2 kan antage en værdi mellem 0 og 1. Jo tættere dennes værdi er på 1, jo mere af variationen af den afhængige variabel, i dette tilfælde den naturlige logaritme af revisionshonoraret, er modellens uafhængig variable i stand til at forklare. Værdien på 0,79 ligger på et acceptabelt niveau i forhold til den øvrige litteratur, som opnår en forklaringsgrad i omegnen af en justeret R^2 værdi på 0,8. Ydermere viser den fælles signifikans test, at hypotesen om at samtlige variable har en beta på 0 kan forkastes.

Tabel 8 – Revisionshonorar regressionsresultater

	Forventet effekt	Model 1	Model 2
Skæringspunkt		0,83 ***	0,82 ***
Forretningsvolumen	+	0,33 ***	0,33 ***
Børsnoteret	+	0,17 ***	0,18 ***
InternR	+	-0,20 **	N/A
UnderskrivendeInternR	-	N/A	-0,29 ***
Modificeret	+	0,08	0,08
ToHuse	+	0,30 **	0,34 **
Specialist	+	0,12 **	0,11 **
Periode	-	0,00	0,00
Første	-	0,08	0,08
Sidste	+/-	-0,06	-0,06
Filialer	+	0,04 **	0,05 ***
Profitabel	+	0,04	0,03
Likviditetsrisiko	-	-0,0004 ***	-0,0004 **
Operationelrisiko	+	0,00	0,00
Kreditrisiko	+	0,07 ***	0,06 ***
Kapitalrisiko	-	0,005 **	0,005 **
Renterisiko	+	-0,01	-0,01
Faste årseffekter		Inkluderet	Inkluderet
N		488	488
Adj. R ²		0,79	0,79
F Værdi		87,60 ***	90,63 ***

*p < ,05
**p < ,01
***p < ,001 (tosidet)

6.2.1 Risici

6.2.1.1 Likviditetsrisiko

Som ventet finder vi et negativt, signifikant forhold mellem variabelen for likviditetsrisiko og revisionshonoraret. Den inkluderede variabel er overdækning i forhold til lovkrav om likviditet, som defineret i FIL § 152. Af FIL § 152 fremgår det, at Finanstilsynet har mandat til at fastsætte et likviditetskrav for et pengeinstitut eller for en gruppe af institutter. Overdækningen i forhold til dette krav er således en ekstra buffer, som bør være på mindst 50 pct. i henhold til Finanstilsynets Tilsynsdiamant (Finanstilsynet, 2018c). Da der netop er tale om en buffer i relation til det minimums likviditetsbehov, som Finanstilsynet har vurderet er passende for det enkelte institut, må det forventes, at alt herover nedbringer instituttets

risiko. Derfor vil en højere værdi være forbundet med en mindre risiko, og derved også et mindre honorar. Det er også dette forhold, som vi finder. Revisorerne tager således højde for likviditetsrisikoen, når honoraret fastsættes. Denne konklusion er i lighed med den, som nås af Leidner & Lenz (2017), Fields et al. (2004) samt Cameran & Perotti (2014). Alle tre studier finder en signifikant effekt af likviditetsrisikoen på revisionshonoraret, om end der bliver anvendt forskellige proxyer for likviditetsrisikoen.

6.2.1.2 Operationelrisiko

Der findes ikke at være nogen signifikant effekt af den indførte variabel for pengeinstitutternes operationelle risiko og revisionshonoraret for det pågældende år. Dette harmonerer godt med litteraturen, som finder blandet evidens for effekten af denne variabel på revisionshonoraret.

6.2.1.3 Kreditrisiko

Vores proxy for kreditrisiko meget signifikant i begge modeller. Som formodet er der et positivt forhold mellem revisionshonoraret og årets nedskrivningsprocent, som vi i tråd med den eksisterende litteratur har anvendt som udtryk for kreditrisikoen. Dette resultat harmonerer med Johansen & Petterson (2013), som finder samme sammenhæng for danske, børsnoterede pengeinstitutter i perioden 1988-2008.

Dette kan således tolkes som, at revisorerne i forbindelse med fastlæggelse af honoraret medtager bankens kreditrisiko og det forventede omfang af substanshandlinger, som må foretages for at få denne afdækket. Så der opnås egnet og tilstrækkeligt revisionsbevis til at kunne afgive en korrekt konklusion.

6.2.1.4 Renterisiko

I begge modeller finder vi ingen signifikant sammenhæng mellem renterisikoen og revisionshonoraret. Dette gjorde ej heller Fields et al. (2004) eller Johansen & Petterson (2013). Fields et al. (2004) påpegede i deres studie, at en mulig årsagsforklaring på den manglende signifikans kunne skyldes, at de daværende oplysningskrav var utilstrækkelige til at fange bankens reelle risiko i relation til renteændringer. Ydermere er en banks markedsrisiko udegjort af flere undergrupper af risici, hvoraf renterisikoen er den ene. I

relation til Fields et al. (2004) argument med, at oplysningskravet, må det dog påpeges, at denne ikke har samme relevans i Danmark, da man netop har indført dette nøgletal, for at forstå bankens eksponering i forhold til rente ændringer.

6.2.1.5 Kapitalrisiko

Som det ses af tabel 8 er der en positiv, signifikant indvirkning af kernekapitalsprocenten på honoraret. Dette resultat harmonerer med resultaterne fra Fields et al. (2004) og Johansen & Petterson (2013).

En højere kernekapitalsprocent er således alt andet lige ensbetydende med et højere honorar. Bankerne skal have en kapitalprocent på mindst 8 pct., jf. FIL § 124 sammenholdt med forordning (EU) nr. 575/2013 af 26. juni 2013 artikel 92, stk. 1, litra c. Dette er dog et minimumskrav, som alle pengeinstitutter skal overholde, såfremt de ønsker at bibeholde banklicensen. Som et yderligere krav skal det enkelte instituts bestyrelse og direktion i medfør af Fil § 124, stk. 2 vurdere og opgøre instituttets individuelle solvensbehov, som ikke må være lavere end minimumskravet på 8 pct. I tillæg hertil har Finanstilsynet beføjelser til at fastsætte et højere krav enten for det enkelte institut eller for en gruppe af institutter med ens karakteristika og risikoprofil, jf. FIL §§ 124, stk. 3 og stk. 4.

En høj kernekapitalsprocent er ikke udelukkende udtryk for, at banken er polstret til at imødekomme tab, det er også et udtryk for dennes risikoprofil og bestyrelsen samt direktionens vurdering af den nødvendige kapital – eventuelt forhøjet af Finanstilsynet. Det er således sidstnævnte effekt, som slår igennem på honoraret, hvorfor der er et positivt forhold mellem kernekapitalsprocenten og revisionshonoraret.

6.2.2 Firmakarakteristika

6.2.2.1 Størrelse

Ikke overraskende har proxyen for pengeinstituttets størrelse en signifikant indvirkning på honoraret. Alene denne variabel kan forklare en stor del af honoraret. For at forstå omfanget af denne variabels forklaringsgrad opstilles en model, som udelukkende beskriver forholdet mellem revisionshonoraret og pengeinstituttets størrelse målt som forretningsvolumen. Denne fremgår af ligning 3.

$$\text{Log}(\text{revisionshonorar}_{it}) = \alpha + \beta_1 \text{Ln}(\text{Forretningsvolumen}_{it}) \quad (3)$$

Resultaterne fra denne regression er præsenteret i tabel 9.

Tabel 9 – Effekten af størrelse på revisionshonoraret

Model 3	
Skæringspunkt	0,33 *
Forretningsvolumen	0,38 ***
Faste årseffekter	Inkluderet
N	488
Adj. R ²	0,75
F Værdi	242,74 ***
*p < ,05	
**p < ,01	
***p < ,001 (tosidet)	

Som det fremgår af ovenstående tabel har størrelsen således en meget høj forklaringsevne isoleret set i forhold til model 1 og 2, som begge havde en justeret R² værdi på 0,79 mod en værdi på 0,75 i ovenstående model. Det er således i overvejende grad størrelsen på et institut, som revisorerne kigger på, når honoraret fastlægges.

6.2.2.2 Intern revision

Vedrørende intern revision har vi som tidligere nævnt inkluderet to variable i hver sin model. Som det allerede blev beskrevet i foregående afsnit har disse to variable vist sig at være næsten perfekt korreleret, og det således ikke uventet, at disse har samme effekt på revisionshonoraret, om end den eksisterende litteratur har fundet modstridende resultater for andre populationer.

Det er almen praksis i Danmark, at den interne revisionschef påtegner regnskabet, når denne eller dennes afdeling har udført finansiell revision, (Johansen & Pettersson, 2013). Såfremt den interne revision udfører finansiell revision, har den eksterne generalforsamlingsvalgte revisor mulighed for at basere en del af sin konklusion på det arbejde, som den interne revision har foretaget. Dette skal suppleres med overvejelser omkring egnetheden af dette i henhold til ISA 610 samt yderligere substanshandlinger foretaget af den eksterne revision selv, således at vedkommende opnår egnet og tilstrækkeligt revisionsbevis til at kunne udfærdige en konklusion om hvorvidt regnskabet er

retvisende for det pågældende pengeinstitut. Dette falder således i god tråd med de fundne resultater. Som det fremgår af tabel 8 medfører en underskrift fra den interne revisionschef et statistisk signifikant mindre revisionshonorar alt andet lige. Dette kan således tolkes som et udtryk for at disse to variabler et stykke ad vejen kan være substituerende ydelser for instituttet, dog kan den lovpligtige, uafhængige revision aldrig helt substitueres så længe FIL § 193 er gældende.

Inkluderes i stedet en indikatorvariabel, som udelukkende forholder sig til tilstedeværelsen af en intern revisionsafdeling er resultatet næsten identisk, dette er modsat resultatet, som Hay et al. (2008) finder. I dette studier finder forfatterne en indikation på, at etableringen af internrevision er komplementerende til den eksterne revision, da selskaber, som investerer i intern revision, også ønsker at spendere i mere ekstern revision, da begge ses som investeringer i god selskabsledelse. Dette forholder gælder dog ikke i Danmark.

Her er etableringen kun i nogle tilfælde overladt til bestyrelsen, jf. BEK nr. 1912 af 22/12/2015 § 17, stk. 1. Bestyrelsen skal mindst én gang årligt vurdere, om instituttet af er en sådan beskaftenhed, at dette fordrer etableringen af intern revision. Jævnfør § 17, stk. 2 skal de fulde krav til intern revision følges, hvis bestyrelsen vælger at etablere en intern revision. Disse krav fremgår af §§ 18-23. I supplement til bestyrelsens vurdering fremgår også størrelseskravet af § 17, stk. 3 med krav om etablering af intern revision ved 125 eller flere fuldtidsansatte i to på hinanden følgende regnskabsår.

Som det fremgår af § 21, stk.1 skal den interne revision "*omfatte alle væsentlige & risikofyldte områder*". Af bilag 4 til bekendtgørelsen fremgår det ligeledes, at den interne revision blandt andet skal foretage test af væsentlige kontroller og vurdere de etablerede forretningsgange. Der er altså tale om nogle skærpede krav både i relation til etableringen af den interne revision, men også til denne hverv og de opgaver, som funktion skal påtage sig, og i øvrigt ikke kan påtage sig, da det er et lovkrav, at den interne revision udelukkende udfører revisionsopgaver, jf. §§ 21, stk. 3 og stk. 4. Det er således ikke overraskende, at disse skærpede krav også medfører, at den interne revision i høj grad påtegner regnskabet, og tilstedeværelse af en intern revisionsfunktion alt andet lige medfører et mindre honorar.

Det må dog bemærkes, at det har en større effekt, når den interne revision påtegner regnskabet, som det fremgår af tabel 8.

6.2.2.3 Firmarisiko

Den inkluderede proxy for firmarisiko har ikke nogen signifikant effekt på revisionshonoraret for danske pengeinstitutter i analyseperioden. Revisorerne har tilsyneladende ikke taget hensyn til, om hvorvidt det pågældende institut har genereret et overskud i det pågældende regnskabsår. Litteraturen har tidligere fundet blandet effekt af denne proxy, dog er Johansen & Petterson (2013) det eneste studie, som finder en signifikant effekt. Man kan også kaste tvivl om kvaliteten af denne proxy, da revisionshonoraret typisk bliver fastlagt i løbet af regnskabsåret, hvor det endelige resultat for året først kendes senere, og det kan derfor være vanskeligt for revisorerne præcist at tage højde for dette, naturligvis forudsat, at denne variable indgår i overvejelserne omkring honorarfastlæggelse.

6.2.3 Komplexitet

6.2.3.1 Filialer

Kvadratroden af antallet af filialer, som er en af vores indikatorer instituttets kompleksitet, er signifikant i begge modeller. Vi finder således, at et højere antal filialer alt andet lige er ensbetydende med et højere revisionshonorar.

Det kan dog diskuteres, om forklaringsevnen af denne variabel fremadrettet vil være nedadgående. Det blev i forbindelse med dataindsamlingen noteret, at flere banker reducerede antallet af filialer, og flere var helt filialløse, i sidstnævnte kategori kan blandt andet nævnes Lægernes Pensionsbank A/S og Basisbank A/S. Blot fordi antallet af filialer nedbringes er ikke nødvendigvis ensbetydende med, at kompleksiteten for det pågældende institut falder. Det betyder blot, at mange af de opgaver, som kunderne historisk har ordnet i filialerne nu kan klares online. Fremadrettet bør man således overveje, om denne proxy skal erstattes af en eller flere mere tidssvarende variable. Her kunne det blandt andet i stigende grad være relevant at se på omfanget af afledte finansielle instrumenter, da disse er komplekse at revidere.

6.2.3.2 Børsnoteret

Vores anden variabel, som søger at fange pengeinstituttets kompleksitet i modellen, er om hvorvidt det pågældende pengeinstituts aktier handles på børsen. I lighed med Cameran & Perotti (2014) finder vi en signifikant positiv indvirkning på honoraret. Bechmann & Gregersen (2016) påpeger en børsnotering ofte er fulgt af en større mediebevågenhed, så både positive og negative historier vil formentlig få større omtale, når et pengeinstitut har valgt at notere sin aktier til handel på børsen. Dette betyder også, at risikoen for revisor er større, såfremt der bliver udstedt et fejlbehæftet regnskab. Dette vil svække revisors omdømme, hvilket er essentielt til at bibeholde nuværende og tiltrække nye kunder og fortsat kunne agere som offentlighedens tillidsrepræsentant. Ydermere er et børsnoteret selskab omfattet af yderligere oplysningskrav, som revisor også skal forholde sig til (Bechmann & Gregersen, 2016). Det er således ikke overraskende, at børsnoterede pengeinstitutter betaler et premium i forhold til ikke-børsnoterede institutter for den udførte revision.

6.2.4 Revisorkarakteristika

6.2.4.1 To underskrivende revisionshuse

Resultaterne viser også, at de selskaber, som har valgt at have to generalforsamlingsvalgte revisorer alt andet lige samlet set betaler et større revisionshonorar. Dette er ikke overraskende, da der alt andet lige vil være et overlap mellem de to revisionsteams fra de to generalforsamlingsvalgte revisorer. Det er således ikke overraskende, at de pengeinstitutter, som vælger at have vælge to revisorer også betaler et premium herfor. Det må dog bemærkes, at denne løsning for regnskabsåret 2016 kun var valgt af et enkelt institut, mens dette var mere udbredt i begyndelsen af perioden, hvor syv pengeinstitutter havde valgt at vælge to revisorer til at udføre den lovpligtige revision af årsregnskabet for 2011.

6.2.4.2 Branchespecialist

De to revisionshuse, som har den allerstørste markedsandel er Deloitte og PwC gennem hele analyseperioden. Det undersøges, om disse har mulighed for at opkræve et højere honorar end de andre revisionshuse på markedet. Som det fremgår af 8 er der en positiv signifikant effekt af at have enten PwC eller Deloitte, som generalforsamlingsvalgt revisor. Dette bekræfter således, at disse revisorer alt andet lige modtager et højere honorar end de

øvrige udbydere i markedet. Evidensen på dette område er noget blandet. Leidner & Lenz (2017) finder en signifikant effekt i lighed med førnævnte tyske kreditinstitutter, hvor PwC og KPMG er de to største revisorer på markedet og har mulighed for at kræve et signifikant større honorar for revisionen, alt andet lige.

6.2.4.3 Modificeret påtegning

Såfremt revisor har modificeret sin påtegning på regnskabet har ikke nogen signifikant indvirkning på revisionshonoraret for populationen i analyseperioden. Variablen blev indført, da der var en formodning om, at en modificeret påtegning kræver mere arbejde fra revisors side, således at man ikke uden grund får påtegnet et regnskab med en modificering, om potentielt ikke er korrekt. Dog er der ingen indikation på dette - eller i hvert fald, at dette har nogen honorareffekt.

6.2.4.4 Første, sidste, og periode

De tre øvrige karakteristika for den underskrivende revisor har ingen signifikant effekt på honoraret. Der kan således ikke nogen signifikant effekt af for eksempel at skifte den underskrivende revisor ud. Disse resultater er i lighed med dem, som Johansen & Petterson (2013) finder.

6.3 Delkonklusion

I ovenstående er resultaterne fra regressionsanalysen gennemgået. Denne viser, at revisionshonoraret langt hen ad vejen kan forklares og bestemmes på baggrund af det pågældende instituts størrelse, som i dette tilfælde er målt som det samlede forretningsomfang, som er balancesummen tillagt eventualforpligtelser, hvilket følger fremgangsmåden fra Leidner & Lenz (2017).

I tillæg hertil har en række andre forhold indvirkning på honoraret. Blandt andet har flere af risiciene i pengeinstituttet en indvirkning, her kan blandt andet nævnes kredit, kapital- og likviditets risiko.

Ydermere fremgår det at både pengeinstitutternes kompleksitet både i forhold til antallet af filialer og børsnotering har en signifikant effekt på honoraret.

Slutteligt bør det nævnes, at den danske lovgivning og regulering af pengeinstitutternes etablering af intern revision i BEK nr. 1912 af 22/12/2015 § 17 har medført, at dette ikke har en komplementerende effekt, men en substituerende effekt på den eksterne revision. Dette er i modsætning til konklusionerne nået af tidligere studier, se blandt andet (Hay, et al., 2008), (Hay, 2013), som finder et komplementerende forhold mellem intern og ekstern revision, og derved en positiv indvirkning på revisionshonoraret, når der er etableret en intern revisionsfunktion.

6.4 Certificeringsordningens indvirkning på revisionshonoraret

Ovenstående giver en forståelse for hvilke forhold de eksterne revisorer medtager i deres overvejelser, når revisionshonoraret fastlægges. Nu ønsker vi at belyse, i hvilket omfang certificeringsordningen har haft en indvirkning på honoraret. Det er allerede blevet vist, at ordningen har medført en øget koncentration på udbudssiden i perioden, og i skrivende stund er der kun fem revisionshuse, som har mulighed for at byde ind på de revisioner af pengeinstitutter, der måtte komme i udbud. Ydermere er antallet af personer, som har mulighed for at underskrive, blevet mindre i perioden. Der er nu indført skærpede krav til de personer, som må lede revisionen og påtage regnskabet. Ordningen blev jo netop indført for at højne kvalifikationerne af alle dem, som påtegner regnskaberne for pengeinstitutterne.

Dog er ordningen baseret på nogle meget restriktive krav til antallet af timer. Det betyder, at de revisorer, som er i markedet og ønsker at opretholde deres certificering må bibeholde et minimums antal af debiterbare timer indenfor revisionen af pengeinstitutter. Der kan således opstå en "jagt" på timer for den enkelte revisor. Dette kan således tale for, at den øgede koncentration ikke vil medføre en øget pris, da revisorerne bliver nødt til at bibeholde nuværende såvel som vinde nye engagementer for at bibeholde det nødvendige antal timer.

Da de to modeller, som allerede beskrevet er næsten helt ens, da de fleste, som vælger at etablere en intern revisionsfunktion også får denne til at udføre finansiel revision og påtage regnskabet. Vi benytter derfor udelukkende den, som inkluderer indikatorvariablen *underskrivende intern revision*, da denne har en marginalt højere forklaringsgrad end modellen, som inkluderer *intern revision*. For at undersøge effektren af certificeringsordningen, har vi først fjernet variablen, som kontrollerer for faste årseffekter

(fixed year effects). I stedet indføres en indikatorvariabel, som tager højde for, om den pågældende observation er før eller efter ordningen trådte i kraft. Dette resulterer i opstillingen af nedestående model:

$$\begin{aligned} \log(\text{revisionshonorar}_{it}) = & \alpha + \beta_1 \ln(\text{Forretningsvolumen}_{it}) + \beta_2 \text{Børsnoteret}_{it} + \\ & \beta_3 \text{UnderskrivendeInternR}_{it} + \beta_4 \text{Modificeret}_{it} + \beta_5 \text{ToHuse}_{it} + \beta_6 \text{Specialist}_{it} + \\ & \beta_7 \text{Første}_{it} + \beta_8 \text{Sidste}_{it} + \beta_9 \text{Filialer}_{it} + \beta_{10} \text{Underskud}_{it} + \beta_{11} \text{Likviditetsrisiko}_{it} + \\ & \beta_{12} \text{Operationelrisiko}_{it} + \beta_{13} \text{Kreditrisiko}_{it} + \beta_{14} \text{Kapitalrisiko}_{it} + \beta_{15} \text{Renterisiko}_{it} + \\ & \beta_{16} \text{EfterOrdningen} \end{aligned} \quad (4)$$

Tabel 10 – Certificeringsordningens indvirkning på honoraret

	Forventet effekt	Model 4
Skæringspunkt		0,79 ***
Forretningsvolumen	+	0,33 ***
Børsnoteret	+	0,18 ***
InternR	+	
UnderskrivendeInternR	-	-0,29 ***
Modificeret	+	0,08
ToHuse	+	0,34 **
Specialist	+	0,12 **
Periode	-	0,00
Første	-	0,08
Sidste	+/-	-0,06
Filialer	+	0,05 ***
Profitabel	+	0,04
Likviditetsrisiko	-	-0,0004 **
Operationelrisiko	+	0,00
Kreditrisiko	+	0,06 ***
Kapitalrisiko	-	0,005 **
Renterisiko	+	-0,01
Før_Efter	+	0,06
Faste årseffekter		Ekskluderet
N		488
Adj. R ²		0,80
F Værdi		112,20 ***
*p < ,05		
**p < ,01		
***p < ,001 (tosidet)		

Resultaterne af denne regression fremgår af tabel 10. Som det ses heraf har de uafhængige variable fortsat tilsvarende resultater med dem, som er gennemgået tidligere. Det fremgår også af denne tabel, at observationerne i 2014 og herefter har et større revisionshonorar, dog er effekten ikke tilstrækkeligt til at være signifikant. Justeres dette for inflation, vil denne effekt forventeligt være tæt på nul.

Som supplement til ovenstående udarbejdes en ANOVA (analysis of variance) for residualerne fra vores model af revisionshonoraret uden faste års effekter. Resultaterne fremgår af tabel 11. Med en p-værdi på 0,54 er der ikke nogen evidens for at forskellen mellem den prædikterede værdi for honoraret og det observerede honorar afviger signifikant på tværs af år. Dette kan således tolkes som, at der ikke har været nogen år med abnormalt høje eller lave honorar, hvilket understøtter resultatet i model fire, hvor indikatorvariablen for honorarer for henholdsvis før og efter ordningens ikrafttræden, ikke var signifikant.

Tabel 11 – ANOVA for årlige residualer

Kilde	Frihedsgrader	Kvadrat- afvigelsessum	Gennemsnitlig kvadratafgivelse	Varianskvotient	Prob > F
ÅR	5	0,73	0,15	0,82	0,54
Error	482	85,89	0,18		
C. Total	487	86,62			
<i>N</i>	488				

Det er måske ikke overraskende, at revisorerne i forbindelse med reguleringen af honoraret for et fortsættende engagement ikke bare hæver honoraret som følge af denne lovændring. Dette harmonerer også med lovgivningen på området, da det som tidligere omtalt fremgår af RL § 26 må revisor ikke må *"betinge sig (...) et højere vederlag for sit arbejde, end der kan anses for rimeligt..."*. Det må antages, at den fortsættende revisor, som allerede var valgt på generalforsamlingen og havde revideret det pågældende selskabs mindst ét år inden ordningen ikke som udgangspunkt, i hvert fald alene udelukkende grunde certificeringsordningen, har fået et sådant kompetenceløft, at dette kan retfærdiggøre et mærkbart højere honorar, og forventeligt vil en klient heller ikke acceptere en sådan stigning. Det kunne dog tænkes, at en positiv honorarændring i højere grad vil forekomme i forbindelse med revisorskift efter ordningen er trådt i kraft, og har medført et en reduktion i de revisionshuse og revisorer, som kan påtage sig hvervet og udbyder revisionsydelser til

de danske pengeinstitutter. Derfor undersøges det som det næste, om der efter ordningen trådte i kraft har været større ændringer i revisionshonoraret end før denne var indført.

Der har i analyseperioden samlet set været 18 skift af revisorer, hvoraf 14 af disse skete efter ordningen blev indført. Disse er blandt andet foranlediget af, at flere af de mindre revisionshuse ikke opnår certificering til en eller flere af deres ansatte, og derfor må frasige sig hvervet som revisorer for disse kunder i 2014. Det gælder for 5 pct. af pengeinstitutterne i 2013, som bliver nødsaget til at vælge en ny revisor.

For at undersøge denne effekt tager vi honorarændringen for det pågældende institut, som skifter revisor, for det sidste år med afgangende revisor og første honorar med indkommende revisor. Som det fremgår af tabel 12 var den gennemsnitlige honorar i forbindelse med revisorskrift -382 t.kroner. Denne effekt var endnu mere udpræget for ændringerne i 2014 eller senere, hvor den gennemsnitlige honorarændring var -513t.kroner.

Tabel 12 – Gennemsnitlige honorarændringer

Periode	Gennemsnitlig honorarændring, t.kroner	N
2011-2016	-382,78	18
2011-2013	72,50	4
2014-2016	-512,86	14

Samtlige tre analyser finder således ikke nogen indikation af, at certificeringsordningen for de underskrivende revisorer har medført en stigning i revisionshonoraret. Tværtimod var der i gennemsnit negative justeringer af revisionshonorarerne i forbindelse med revisor skift efter ordningen blev indført.

Det må naturligvis bemærkes, at ordningen blev indført med en overgangsordning, hvor kravene langsomt blev skærpet til det fulde krav om 1.500 timer fordelt over fem år og mindst tre forskellige kunder, jf. BEK 874 af 01/07/2015, § 4, stk. 1, nr. 1 sammenholdt med §§ 11-12. Dertil kommer, til trods for, at der er sket en yderligere koncentration i markedet, må det bemærkes, at de revisionshuse, som må se sig ekskluderet fra markedet i 2014 tilsammen servicede 5 pct. af kunderne. Eksklusionen af disse udbydere, har formentlig ikke været

tilstrækkeligt til at have en væsentlig indvirkning på markedsdynamikken og prisfastsættelsen. En sådan effekt skal også kunne forsvares i relation til RL § 26.

De to ud af de tre høringssvar med bemærkninger, som Finanstilsynet modtog i forbindelse med høringen af lempelsen af ordningen primo 2018, omtaler, at den nuværende konkurrencesituation er uholdbar.

”Ud fra et konkurrencemæssigt synspunkt er dette uholdbart. Vi opfordrer derfor Finanstilsynet til også at adressere den uholdbare høje koncentration på markedet for revisionen af virksomhederne [pengeinstitutter, realkreditinstitutter og forsikringselskaber red.]...” (Finans Danmark, som fremgår af Finanstilsynet (2018a).

Det kan dog konkluderes ud fra ovenstående analyser, at den omtalte uholdbare konkurrencesituation ikke har afspejlet sig i forhøjede omkostninger for forbrugerne, pengeinstitutterne. Den uholdbarhed, som der refereres til må således hovedsageligt skulle ses som et udtryk for, at pengeinstitutterne har et begrænset antal udbydere at gå til, hvilket i særdeleshed må forventes at give en vis udfordring i forbindelse med de indførte rotationskrav. Ydermere er der et begrænset antal personer i de respektive revisionshuse, som kan varetage disse engagementer.

Generelt har øget markedsconcentration også modtaget en del interesse fra litteraturen, som har søgt at klarlægge, om denne høje koncentration, hvor markedet ofte er domineret af big-N revisionshuse. Problemstillingen er dog ofte belyst ved, om big-N revisionshuse kan opkræve et højere honorar end de øvrige parter. Problemstillingen med få, ganske store, dominerende spillere på revisionsmarkedet er således ikke ny. Den første til at undersøge dette var Simunic (1980), som ikke fandt nogen effekt af, at selskabet blev revideret af et big-8 revisionshus for en stikprøve på 397 amerikanske selskaber. Siden da er der kommet flere studier til, som beskæftiger sig med dette big-N-premium. Effekten heraf er ofte positiv, men ikke signifikant (Hay, 2013).

Situationen på markedet for revisionen af pengeinstitutter i Danmark kan på nuværende tidspunkt betegnes som et oligopolistisk marked. Et sådant marked er kendetegnet ved at dette er domineret af få udbydere (Cabral, 2000). Sådanne markeders strukturer har modtaget opmærksomhed både indenfor honorarlitteraturen såvel som politisk (Evans &

Schwartz, 2014). Et studie har beskæftiget sig med en oligopolistisk markedsstruktur inden for revisionsmarkedet og fundet, at der fortsat kan herske en hård priskonkurrence (Gigler & Penno, 1995).

Evans & Schwartz (2014) anvender situationen, hvor et af de fem største revisionshuse kollapsede. Dette var Arthur Andersen i 2002 som følge af ENRON-skandalen året før. Dette medførte øget koncentration blandt de tilbageværende fire revisionshuse. Forfatterne finder ingen evidens for øget revisionshonorarer for de mindre selskaber inkluderet i stikprøven. For de store klienter findes en signifikant og positiv effekt på revisionshonoraret. Dog er denne af et meget begrænset omfang, hvilket henleder forfatterne til at konkludere, at frygten for at øget markedskoncentration på udbudssiden af revisionsydelser medfører prisstigninger.

Selvom de danske forhold må anses en smule anderledes, hvor en del af koncentrationen kan tilskrives certificeringsordningen, er konklusionen vedrørende effekten på revisionshonoraret i lighed med den eksisterende litteratur, som beskæftiger sig med markedskoncentration. Priskonkurrence er således fortsat tilstede, selvom markedet er blevet mere koncentreret. Det må dog også bemærkes, at koncentrationen på revisionshusniveau har været mindre udpræget end effekten af Arthur Andersens fald var i studiet af Evans & Schwartz (2014).

6.5 Andre ydelser i forhold til revisionshonoraret

Som det fremgik af foregående afsnit har de to markedsledere, PwC og Deloitte, kunnet tjene et højere honorar for udførslen af den lovpligtige revision alt andet lige i forhold til markedet som helhed, da vi fandt en signifikant effekt af vores indikatorvariabel.

Når en revisor udfører den lovpligtige revision, er det ofte, at der udføres yderligere ydelser i tillæg hertil. Dette har historisk blandt andet være skatterådgivning, afgivelse af andre erklæringer med sikkerhed, som ikke udelukkende er til hverv givers eget brug. Fields et al. (2004) finder derfor et negativt forhold mellem revisionshonoraret og honoraret modtaget for andre ydelser end revision. Hvilket viser, at der gives et lavere revisionshonorar for at få anledning til at levere de øvrige ydelser, som sælges med i forbindelse med revisionen, så den pågældende klient samlet set giver en god indtjening, til trods for det lidt lavere

revisionshonorar. Forfatterne fandt ingen effekt af deres variabel branchespecialist, men fandt derimod, at disse to specialister havde en markant højere ratio for andre ydelser i forhold til revisionshonoraret end de øvrige revisionshuse i deres stikprøve. Det blev således konkluderet, at disse specialister prissatte revisionen konkurrencedygtigt for at kunne tilgå disse markant højere øvrige ydelser.

51 andre studier har på tværs af markeder undersøgt denne underbudshypotese. Dog finder 42 af disse evidens for det modsatte, altså at revisionshonoraret er positivt og signifikant påvirket af omfanget af andre ydelser, (Hay, 2013).

Hvorledes dette samspil forholder sig for det danske marked for revisionen af pengeinstitutter ønsker vi at undersøge i det følgende.

Tabel 13 – Forholdet mellem andre ydelser og revisionshonoraret

Revisionshus	Gennemsnit	Median
BDO	0,35	0,24
Beierholm	0,21	0,09
Deloitte	0,63	0,34
EY	0,52	0,34
KPMG (før fusion med EY)	1,97	1,00
KPMG (2014 og frem)	0,10	0,10
Nielsen & Christensen	0,67	0,51
PWC	0,62	0,34
RIR	0,52	0,18
RSM Plus	0,19	0,18
Totalt	0,68	0,31

Tabelforklaring: Honorar for summen af andre ydelser divideret Honorar for lovpligtig revision af årsregnskabet. Summen af andre ydelser er udgjort af honorar for andre erklæringsopgaver med sikkerhed, honorar for skatterådgivning, og honorar for andre ydelser.

I modsætning til Fields et al. (2004) finder vi ikke, at branchespecialisterne, PwC og Deloitte, har de kunder, hvor de i gennemsnit kan sælge et højt omfang af andre ydelser i forhold til det samlede revisionshonorar. Som det fremgår af ovenstående tabel 13, ligger deres gennemsnit lige under gennemsnittet for hele markedet, om end det må noteres at disse to sidder på godt og vel 50 pct. af markedet og naturligvis driver dette en del af gennemsnittet.

De mindre revisionshuse, dvs. ikke big 4, har alle en lavere ratio. Disse sælger således ikke andre ydelser i et særligt højt omfang. Dette kan både skyldes, at de disse typisk servicerer mindre pengeinstitutter, som formentlig ikke har brug for visse ydelser i samme omfang. Det kan også skyldes, at disse revisorer ikke i samme omfang har kompetencerne, som fx big 4 har, da disse også har store afdelinger indenfor andre konsulenttydelser.

KPMG har historisk haft en meget høj ratio. Så til trods for, at dette revisionshus' markedsandel ikke har været på samme niveau som de to markedsledere, har KPMG formået at øge sin indtjening ved at levere andre ydelser i et stort omfang relativt til revisionshonoraret.

De relativt lave ratioer harmonerer fint med det indførte krav til begrænsningen af leveringen af andre ydelser for PIE-virksomheder. Disse vil først være fuldt indfaset for regnskabsåret 2020, de men betyder, at omfanget af andre ydelser ikke må overskride 70 pct. af det gennemsnitlige revisionshonorar for de tre forudgående regnskabsår for 2020 og fremadrettet (Forordning (EU) nr. 537/2014), (EY, 2016). Da revisionshusene i gennemsnit ikke overskrider dette, dog under hensyntagen til, at vores beregningsmetode er en lille smule anderledes, da vi tager udgangspunkt i det pågældende regnskabsårs ikke-revisionsydelser i forhold til revisionshonoraret for samme år, forventes dette krav således ikke at have nogen væsentlig indvirkning på konkurrencen på markedet. Ydermere indfører forordningen nogle skærpede restriktioner til, hvilke ydelser den generalforsamlingsvalgte revisor sideløbende med dette hverv må levere, jf. artikel 5 i forordning (EU) nr. 537/2014. Dette omfatter blandt andet opstilling af regnskabet samt ydelser relateret til den interne revisionsfunktion hos den pågældende klient.

Det generelle forhold mellem andre ydelser og revisionshonoraret er klarlagt for markedet og for de respektive revisionshuse. Nu ønskes det belyst, om der noget signifikant forhold mellem revisionshonoraret og ratioen for andre ydelser. Vi genestimerer derfor model 2 med samme argumentation brugt under analysen af certificeringsordningens effekt, og inkludere denne gang ratioen for forholdet mellem honoraret for summen af andre ydelser og revisionshonoraret. Resultaterne er præsenterede i tabellen nedenfor. Introduktionen af denne variabel i modellen medfører ikke, at VIF-værdierne bliver højere end tidligere beskrevet, og således fortsat under et acceptabelt niveau.

Tabel 14 – samspillet mellem revisionshonoraret og andre ydelser

	Forventet effekt	Andre ydelser
Skæringspunkt		0,79 ***
Forretningsvolumen	+	0,33 ***
Børsnoteret	+	0,17 ***
UnderskrivendeInternR	-	-0,29 ***
Modificeret	+	0,09
ToHuse	+	0,34 **
Specialist	+	0,12 **
Periode	-	0,00
Første	-	0,06
Sidste	+/-	-0,05
Filialer	+	0,04 ***
Profitabel	+	0,04
Likviditetsrisiko	-	-0,0004 **
Operationelrisiko	+	0,00
Kreditrisiko	+	0,06 ***
Kapitalrisiko	-	0,01 ***
Renterisiko	+	-0,01
Andre ydelser	?	0,04 **
Faste årseffekter		Inkluderet
N		488
Adj. R ²		0,80
F Værdi		87,67 ***
*p < ,05		
**p < ,01		
***p < ,001 (tosidet)		

Ud fra ovenstående tabel er det evident, at der for de danske pengeinstitutter i analyseperioden var et positivt forhold mellem revisionshonoraret og omfanget af andre ydelser leveret til klienten i det pågældende regnskabsår. Der er således ikke noget, der tyder på, at man bevidst underbyder på revisionshonoraret for at få adgang til de øvrige ydelser, som engagementet medfører. Modellen viser faktisk, at det modsatte forhold gør sig gældende. Dette stemmer således overens med de resultater, som Hay (2013) beskriver. Den tidligere litteratur ligger vægt på, at honorarerne for alle ydelser som regel fastlægges samlet, på en gang, og det er således dette forhold, som afspejler sig, når denne overvejende finder belæg for et signifikant positivt forhold mellem de to. Enkelte studier har

dog påpeget, at netop denne fastlæggelsesproces ikke bliver tilstrækkeligt opfanget ved en almindelig lineær regressions model. Det er derfor nødvendigt at estimere sammenhængen i en two-stage least square regressions model. De studier, der anvender denne metodik finder ingen sammenhæng mellem revisionshonoraret og andre ydelser.

En ting er i hvert fald sikker ud fra ovenstående, de danske revisorer underbyder ikke revisionshonoraret for at få adgang til øvrige ydelser. Dette skal måske også tolkes i lyset af, at disse ikke-revisions ydelser ikke udgør et så stort omfang relativt til den lovpligtige revision. I gennemsnit for alle observationerne udgjorde disse ikke-revisionsydelser 68 pct. af revisionshonoraret, mens medianen lå helt nede på 31 pct.

6.6 Følsomhedsanalyse

Det er almen praksis, at robustheden af ens regressionsmodeller testes, hvilket vi i lighed med den eksisterende litteratur vil gøre i det følgende afsnit.

6.6.1 Store i forhold til små pengeinstitutter

Der kan forventeligt være nogen forskel på determinanterne for revisionshonoraret for mindre i forhold til større pengeinstitutter. Det fremgik allerede i foregående afsnit, at det er betydelig spredning i størrelsen på de pengeinstitutter, som indgår i stikprøven. Den klart største bank i Danmark er Danske Bank med et forretningsomfang op 2,6 billioner kroner i 2012. Dette står i kontrast til Fjaltring-Trans Sparekasse, som i 2015 havde et forretningsomfang på 15,1 millioner kroner. Dette svarer til en forskel på 171 tusinde gange. Fields et al. (2004) foretager samme undersøgelse af deres model. Forfatterne finder både ligheder, men også nogle forskelle mellem prisfastsættelsen for små og store banker. For at skelne mellem store og små banker anvender de medianværdien for det samlede antal observationer. En lignende metodik vil vi anvende for at opdele stikprøven i små og store banker. Dette er en medianværdi på 3,1 mia. kroner. Resultaterne af disse regressionsanalyser fremgår af tabel 15.

Tabel 15 – Store og små pengeinstitutter

	Forventet effekt	Store pengeinstitutter	Små pengeinstitutter
Skæringspunkt		3,02 ***	-1,24 ***
Forretningsvolumen	+	0,19 ***	0,50 ***
Børsnoteret	+	0,20 **	0,03
UnderskrivendeInternR	-	-0,33 ***	N/A
Modificeret	+	0,08	0,14
ToHuse	+	0,20	-0,08
Specialist	+	0,01	0,07
Periode	-	0,02	-0,01
Første	-	0,16	-0,01
Sidste	+/-	-0,06	0,02
Filialer	+	0,09 ***	-0,01
Profitabel	-	0,10	-0,12 *
Likviditetsrisiko	-	-0,0006 *	0,00
Operationelrisiko	+	0,00	0,00
Kreditrisiko	+	0,08 ***	0,02
Kapitalrisiko	-	0,004	0,003
Renterisiko	+	-0,01	-0,01 *
Faste årseffekter		Inkluderet	Inkluderet
N		243	245
Adj. R ²		0,46	0,83
F Værdi		10,94 ***	61,25 ***
*p < ,05			
**p < ,01			
***p < ,001 (tosidet)			

I lighed med Fields et al. (2004) afslører denne analyse nogle forskelle på store og små pengeinstitutter. Som det fremgår af tabellen får vi en lidt højere forklaringsgrad for de mindre banker, som udtrykt ved den justerede R²-værdi på 0,83. Ingen af de små banker har etableret en intern revisionsfunktion, som påtegner årsregnskabet, hvorfor der ikke er noget estimat for denne variabel for de små banker. Det bemærkes, at kun tre variable har en signifikant indvirkning på revisionshonoraret for de pengeinstitutter, der ligger under medianen for forretningsomfanget for alle observationerne. I særdeleshed er den estimerede effekt af forretningsvolumen noget større for mindre pengeinstitutter set i forhold til modellerne opstillet for hele stikprøven og for de større pengeinstitutter. I modsætning til

model 1 og 2 for hele stikprøven finder vi, at både renterisiko og pengeinstituttets profitabilitet har en signifikant effekt på honoraret. Indikatorvariablen for, om hvorvidt pengeinstituttet har været profitabel i det pågældende regnskabsår, har den forventede effekt. Et profitabelt, mindre pengeinstitut vil således alt andet lige skulle betale et mindre revisionshonorar. Renterisikoen har en negativ, signifikant effekt på revisionshonoraret, hvilket er modsat den forventede positive effekt.

Resultaterne er noget anderledes for de store pengeinstitutter. Først må det bemærkes, at R^2 værdien falder ganske betydeligt, når de store banker analyseres særskilt. Fields et al. (2004) observerede et lignende fald, dog var dette for de mindre banker i deres model. Der er således meget af variationen i honorarerne for de store pengeinstitutter, som modellen ikke er i stand til at forklare. Overordnet set er resultaterne for determinanterne tilsvarende for dem fundet i model 1 og 2. De eneste afvigelser er de tre proxyer for henholdsvis branchespecialist, kapitalrisiko og to revisionshuse. Disse havde alle en signifikant indvirkning på honoraret i model 1 og 2, mens denne signifikans er ikke til at finde ovenstående analyse.

En stor del af forklaringsgraden mistes, som følge af, at størrelsen på pengeinstituttet mister forklaringsværdi for de store pengeinstitutter. Som det tidligere blev vist, havde størrelse alene en ganske høj justeret R^2 værdi på 0,75 for hele stikprøven. Denne falder til 0,25, for de store pengeinstitutter i vores stikprøve. Som det påpeges af Johansen & Petterson (2013) stiger honoraret og klientens størrelse ikke lineært. Derfor foretager de også en analyse, hvor pengeinstitutterne opdeles i deciler. Tidligere studier har vist, at revisors påkrævede indsats ikke bliver ved med at stige lineært i forhold til klientens størrelse. Indsatsen vil ligeledes stige, men ikke i samme omfang som ved mindre klienter. Af samme årsag har vi også foretaget en regression, hvor pengeinstitutterne i stedet var inddelt i deciler. Dette forbedrer dog ikke forklaringsgraden for de store pengeinstitutter. Om end vores model fortsat viser, at der er række faktorer, som revisorerne medtager i deres prisfastsættelse for revisionen, må det således antages at der fortsat er andre faktorer, som spiller ind. Her kunne det blandt andet tænkes, at koncernforhold kunne have en effekt, da en del af disse indgår et i koncernforhold enten som moder- eller datterselskab.

Tabel 16 – Størrelse opgjort efter deciler

	Forventet effekt	Alle pengeinstitutter	Store pengeinstitutter	Små pengeinstitutter
Skæringspunkt		4,49 ***	5,22 ***	4,12 ***
Decil	+	2,11 ***	1,01 ***	4,20 ***
Børsnoteret	+	0,22 ***	0,22 **	-0,13
UnderskrivendeInternR	-	-0,43 ***	-0,39 ***	N/A
Modificeret	+	0,07	0,08	0,15
ToHuse	+	0,42 ***	0,23	-0,28
Specialist	+	0,16 ***	-0,01	0,20 ***
Periode	-	-0,02	0,01	-0,02
Første	-	0,07	0,15	0,02
Sidste	+/-	-0,02	-0,02	0,02
Filialer	+	0,10 ***	0,13 ***	0,02
Profitabel	+	0,04	0,06	-0,09
Likviditetsrisiko	-	-0,0007 ***	-0,0006 **	-0,0007 ***
Operationelrisiko	+	0,00	0,00	0,003 *
Kreditrisiko	+	0,07 ***	0,07 ***	0,02
Kapitalrisiko	-	0,006 **	0,005	0,005 **
Renterisiko	+	-0,01	-0,01	0,00
Faste årseffekter		Inkluderet	Inkluderet	Inkluderet
N		488	244	244
Adj. R ²		0,76	0,44	0,81
F Værdi		76,04 ***	10,10 ***	51,74 ***
*p < ,05				
**p < ,01				
***p < ,001 (tosidet)				

6.6.2 Følsomhed overfor tid

Det kan forekomme, at determinanterne for revisionshonoraret ændrer sig over tid. For at undersøge dette foretages to regressionsanalyser, hvor datasættet er inddelt i henholdsvis perioden 2011-2013 og 2014-2016.

Opdelingen af datasættet i to perioder afslører nogle forskelle blandt disse to. Der bibeholdes en relativt høj forklaringsgrad, om end denne er noget højere for den senere periode, 2014-2016.

Af særlig interesse er den indførte variabel for specialist. I perioden 2011-2013 har denne ingen signifikant effekt, hvorimod for 2014-2016 er dennes signifikans høj. Dette tyder således på, at PwC og Deloitte i perioden inden certificeringsordningen blev indført ikke

kunne opkræve et premium for deres ydelser, men var i stand til dette i den senere del af perioden. Det bemærkes dog, at KMPG og EY fusionerede omkring samme tid, som ordningen blev indført. Dette kan forventeligt også have haft en effekt på Deloitte og PwC's evne til at tjene et højere honorar alt andet lige i forhold til de øvrige spillere på markedet.

Tabel 17 – Følsomhedsanalyse for år

		Forventet effekt	2011-2013	2014-2016
Skæringspunkt			0,56	1,47 ***
Forretningsvolumen	+		0,34 ***	0,30 ***
Børsnoteret	+		0,17 *	0,20 **
UnderskrivendeInternR	-		-0,34 ***	-0,24 **
Modificeret	+		0,06	0,12
ToHuse	+		0,40 **	0,34
Specialist	+		0,04	0,23 ***
Periode	-		0,01	-0,01
Første	-		0,09	0,09
Sidste	+/-		-0,07	-0,04
Filialer	+		0,04 *	0,06 **
Profitabel	+		0,08	-0,11
Likviditetsrisiko	-		-0,0004 *	-0,0005 *
Operationelrisiko	+		0,00	0,00
Kreditrisiko	+		0,07 ***	0,04 *
Kapitalrisiko	-		0,005 *	0,001
Renterisiko	+		-0,01	-0,01
Faste årseffekter			Inkluderet	Inkluderet
N			276	212
Adj. R ²			0,77	0,83
F Værddi			51,25 ***	59,52 ***
*p < ,05				
**p < ,01				
***p < ,001 (tosidet)				

Signifikansen af at have to revisionshuse til at udføre revisionen og påtegne regnskabet i fælleskab forsvinder for den senere periode. En mulig forklaring kan være, at antallet falder ganske meget igennem hele perioden, og der er i 2016 udelukkende én bank, som har valgt

denne løsning. Der er således ganske få observationer i den senere stikprøve til kunne undersøge denne effekt på. Ligeledes forsvinder effekten af kapitalrisiko.

De øvrige variable har samme effekt for begge perioder, og er derfor indikerende for, at der i øvrigt ikke har været den store udvikling i determinanterne for revisionshonoraret over tid – ud over de forannævnte afvigelser.

6.7 Delkonklusion

Udover de determinanter, som allerede er blevet belyst har en effekt på revisionshonoraret, fremgår det af ovenstående afsnit, at den øgede koncentration, som er observeret i markedet ikke har haft nogen signifikant effekt på honoraret. Resultatet stemmer overens med den tidligere litteratur, som ligeledes har undersøgt koncentrationsproblemstillingen. Den uholdbare konkurrencesituation har dog ikke affødt effekter på revisionshonoraret.

Der findes ej heller evidens for, at revisorerne bevidst underbyder på revisionshonoraret for at få adgang til de øvrige ydelser. Dette stemmer overens med den øvrige litteratur, som generelt heller ikke finder noget belæg for et sådant forhold (Hay, 2013). Dette er i modsætning til Fields, et al. (2004), som dog fandt et sådan negativt forhold mellem revisionshonoraret og ikke-revisionsydelser.

7. Konklusion

Motivationen for at indføre ordningen var som nævnt, at politikerne efter finanskrisen ønskede at sikre tilliden til den finansielle sektor. En af tiltagene i denne forbindelse blev certificeringsordningen af de revisorer, som påtegner regnskaberne for penge- og realkreditinstitutter samt forsikringsselskaber med BEK nr. 1379 af 10/12/2013, som sikrer, at revisor havde de fornødne kompetencer til at påtage sig hvervet som bankrevisor. Det har vist sig, at timekravet oprindeligt var sat for højt med de 1.500 debiterbare timer på en femårig periode, hvorfor ordningen nu pr. 1. maj 2018 er ændret, og kravet er sænket til 1.000 debiterbare timer på en periode på fem år. Dette er blevet hilst velkomment af aktørerne i markedet, som ellers frygtede en yderligere forværring af en uhensigtsmæssig konkurrencesituation med ganske få tilbageværende certificerede revisorer samt revisionshuse.

Der er, siden certificeringsordningen blev indført, sket et fald i både antallet af revisionshuse såvel som certificerede revisorer på markedet for revisionen af pengeinstitutter, hvilket er relativt højere end faldet af pengeinstitutter i samme periode. I skrivende stund er der udelukkende fem revisionshuse, som har en eller flere certificerede revisorer, som kæmper om en del af "honorarkagen". Antallet af individer med certificering er helt nede på 40 personer (Finanstilsynet, 2018b). Dog er certificeringsordningen ikke den eneste faktor, som kan være til hinder for, at man påtager sig hvervet som revisor for pengeinstitutter, da dette blandt andet vil medføre en øget omkostning i forbindelse med den eksterne kvalitetskontrol foretaget af Erhvervsstyrelsen, hvor mindst én revision af et pengeinstitut vil blive gennemgået (Erhvervsstyrelsen, 2016), såfremt man har revideret en sådan virksomhedstype.

De tilbageværende certificerede revisorer i markedet er ganske specialiseret indenfor dette felt, da en relativt stor del af deres tid må anvendes på pengeinstitutter, for at certificeringen kan opretholdes. Det er derfor også nødvendigt, at den enkelte revisor såvel som det enkelte revisionshus kontinuerligt opretholder en kritisk masse af pengeinstitutter i deres klientportefølje. Dette kan i nogle tilfælde henlede til en "jagt" på timer, for at den enkelte revisor kan få lov til at fortsætte på markedet. For revisionsbranchen som helhed har der de senere år været et pres på revisionshonoraret. Dette skyldes blandt andet fusionen mellem

EY og KPMG. Situationen harmonerer med litteraturen, som har fundet, at der for oligopolistiske revisionsmarkeder fortsat kan herske en kraftig priskonkurrence.

Når det omhandler prisen for revisionsydelserne, medtager revisorerne en række risici i pengeinstituttet samt karakteristika for både instituttet og det underskrivende revisionshus. Dette fremgår af de udførte regressionsanalyser for danske pengeinstitutter i perioden 2011-2016. En stor del af revisionshonoraret kan forklares ved pengeinstituttets størrelse, der opgøres som det samlede forretningsomfang, med andre ord summen af aktiverne og eventualforpligtigelser. Denne effekt er dog mere udpræget for mindre pengeinstitutter end for de større.

Flere af risiciene i det pågældende pengeinstitut findes at have en signifikant effekt på revisionshonoraret. Dette omfatter kredit, kapital- og likviditetsrisiko. Dog findes der ingen effekt af markedsrisiko, som udtrykt ved renterisikoen på revisionshonoraret. Resultatet er tilsvarende andre studiers (se blandt andre Johansen & Petterson (2013) samt Fields et al. (2004)). Komplexiteten for de enkelte pengeinstitutter er også med i revisors overvejelser omkring fastlæggelse af revisionshonoraret. Resultaterne viser en signifikant effekt af både antallet af filialer samt om selskabet er børsnoteret. Begge forhold medfører et større honorar.

Både forekomsten af intern revision, såvel som når den interne revisionschef påtegner regnskabet, medfører et mindre honorar. Dette er modsat tidligere studier, som har fundet indikationer af en komplimenterende effekt mellem henholdsvis intern og ekstern revision, se blandt andre (Hay, 2013). Det må bemærkes, at etableringen af en intern revisionsfunktion og den interne revisionschefs påtegning af regnskabet næsten er perfekt korreleret, hvorfor en ens effekt for de to variable er forventelig. Etableringen af intern revision for danske pengeinstitutter er omfattende reguleret i BEK nr. 1912 af 22/12/2015, hvilket medfører, at såfremt der er etableret en intern revisionsfunktion, kan den eksterne revisor anvende den interne revisions arbejde.

Certificeringsordningens indvirkning på revisionshonoraret findes ikke at være signifikant. Den øgede koncentration i markedet i de senere år afspejler sig således ikke i højere priser for pengeinstitutterne. Den uholdbare konkurrencesituation, som flere af aktørerne i

markedet referer til i forbindelse med høringen af lempelsen af certificeringsordningen, må derfor henledes til det begrænsede udbud, som giver pengeinstitutterne ganske få valgmuligheder, hvilket er uheldigt i forhold til de indførte rotationskrav fra EU både på partner- og revisionshus niveau kan således blive udfordrende at imødekomme.

Konklusionen, at øget koncentration ikke medfører øget revisionshonorarer, er i lighed med Evans & Schwartz, som finder at frygten for at øget markedskoncentration medfører prisstigninger på revisionshonoraret er voldsomt overvurderet. Da forfatterne ikke finder en væsentlig effekt af øget koncentration på revisionshonoraret i forbindelse med Arthur Andersens konkurs i 2002.

Der har historisk været en tese om, at revisionshusene underbyder på revisionshonoraret for at få anledning til at sælge andre, ikke-revisionsydelser til kunden i et større omfang. Samspillet mellem revisionshonoraret og andre ikke-revisionsydelser blev undersøgt for de danske pengeinstitutter i analyseperioden. Der findes intet belæg for, at revisorerne bevidst underbyder revisionen for de klienter, hvor der er et højere omfang af andre ydelser. Der vises at være et positivt forhold mellem revisionshonoraret og andre ikke-revisionsydelser. Dette resultat er i lighed med hovedparten af den eksisterende litteratur (Hay, 2013), som ligeledes finder et positivt forhold mellem de to honorarer.

Afslutningsvist afslørede følsomhedsanalyserne nogle interessante observationer. I fastlæggelsen af revisionshonoraret for mindre pengeinstitutter er færre variable signifikante, mens den høje forklaringsgrad fortsat opretholdes. For disse pengeinstitutter er der således udelukkende indikation af, at revisorerne prisfastsætter ud fra størrelse, profitabilitet og renterisiko, hvilket kan tolkes som at denne prisfastsættelse er mere simpel. Hvorimod for de større pengeinstitutter har en lang række faktorer indvirkning på revisionshonoraret. Dette omfatter i høj grad de forannævnte resultater.

Det viser sig ligeledes, at Deloitte og PwC først i analyseperioden, 2011-2013, ikke tjente et højere honorar end de øvrige spillere på markedet, alt andet lige, men var i stand hertil i den senere del af perioden, 2014-2016.

8. Perspektivering

Det er vist, at en række forhold har en indvirkning på revisionshonoraret for danske pengeinstitutter. Der har dog også vist sig, at certificeringsordningen ikke har medført uhørte prisstigninger som følge af en øget koncentration. Der er dog også som tidligere omtalt en tese om, at de tilbageværende revisorer indgår i en "jagt" på timer, da de kontinuerligt skal opretholde en kritiskmasse af finansielle kunder for fortsat at kunne være certificeret. Et groft estimat foretaget af Finanskrise Kommissionen lød på cirka 7.000 timer årligt, svarende til 35 certificerede revisorer med den oprindelige ordning indført med BEK nr. 1379 af 10/12/2013 (Finanskrise Kommissionen - kraka, 2014). Normalt anses timeforbruget på det enkelte engagement for at være yderst konkurrencefølsomme oplysninger, som revisionshusene ikke vil oplyse. Denne udfordring har mange studier haft (Causholli, et al., 2010). Vi har ligeledes forsøgt at få oplysninger, som ville muliggøre at opstille en regressionsmodel for bestemmelsen af timeforbruget på det pågældende revisionsengagement for den ledende og underskrivende revisor, dog uden held.

En sådan model ville muliggøre at undersøge denne tese om "jagt" på timer, da det ville tillade at opstille et estimat for, hvor mange timer det pågældende revisionshus har at gøre godt med i forhold til at opnå et vist antal certificerede revisorer.

Nærværende afhandling omhandler udelukkende de danske pengeinstitutter. Det kunne ligeledes være relevant at se på realkreditinstitutterne og forsikringsselskaberne. Der er i skrivende stunde udelukkende 30 personer, som har opnået en certificering til at påtage regnskaberne for de danske forsikringsselskaber (Finanstilsynet, 2018b). Koncentrationen er således endnu mere udpræget for disse selskaber. Det kunne derfor være interessant om konklusionen vedrørende at den øgede koncentration ikke har medført voldsomme prisstigninger fortsat holdt.

Referencer

- Andersen, L. (16. November 2015). *Fejden i revisionsbranchen raser med uændret styrke*. Hentet 20. April 2018 fra [www.finans.dk](https://finans.dk/finans/erhverv/ECE8211376/fejden-i-revisionsbranchen-raser-med-uaendret-styrke/?ctxref=ext): <https://finans.dk/finans/erhverv/ECE8211376/fejden-i-revisionsbranchen-raser-med-uaendret-styrke/?ctxref=ext>
- Barner Christiansen, H., Dolberg, S., Hove, S., Rostrup-Nielsen, P., & Stage, L. (2017). *Pengeinstitutter i Danmark - virksomhed og regulering* (1. udgave, 1. oplag udg.). København: Karnov Group Denmark A/S.
- Bechmann, K. L., & Gregersen, C. (2016). Børsnoteret – hvad er egentlig fordele og ulemper? *Finans/Invest*, 5, s. 19-21.
- Cabral, L. M. (2000). *Introduction to Industrial Organization* (1. Udgave udg.). Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Cameran, M., & Perotti, P. (Juli 2014). udit Fees and IAS / IFRS Adoption: Evidence from the Banking Industry. *International Journal of Auditing*, 18(2), s. 155-169.
- Causholli, M., Martinis, M. D., Hay, D., & Knechel, W. (2010). Audit markets, Fees and Production: Towards An Integrated View of Empirical Audit Research. *Journal of Accounting Literature*, 29, 167-215.
- Erhvervs- og Vækstministeriet. (2013). *Den Finansielle Krise i Danmark – årsager, konsekvenser og læring*. København K: Rosendahls – Schultz Grafisk A/S .
- Erhvervsstyrelsen. (23. august 2016). *Retningslinjer for kvalitetskontrol af revisionsvirksomheder, der reviderer virksomheder af offentlig interesse*. Hentet 1. marts 2018 fra https://erhvervsstyrelsen.dk/sites/default/files/media/pie_retningslinjer_2016.pdf
- Evans, L., & Schwartz, J. (Juni 2014). The effect of concentration and regulation on audit fees: An application of panel data techniques. *Journal of Empirical Finance*, 27, s. 130-144.
- EY (2. Juni 2016). *Notat om den nye danske revisorlov*. Hentet 10. April 2018 fra [http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY_-_Notat_om_ny_revisorlov/\\$FILE/EY-notat-om-ny-revisorlov-020616.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY_-_Notat_om_ny_revisorlov/$FILE/EY-notat-om-ny-revisorlov-020616.pdf)
- FAR (2016). *Licensiering av revisorer i finansiella företag*. Hentet 15. april 2018 fra <https://www.faronline.se/Dokument/F/FARLICENSFINFORETAG/>
- Fenger, J. (4. december 2017). *Efter 144 år: Landets mindste pengeinstitut lukker og slukker*. Hentet 27. april 2018 fra TV2 Midtvest: <https://www.tvmidtvest.dk/artikel/efter-144-aar-landets-mindste- pengeinstitut-lukker-og-slukker>
- Ferslev Pedersen, S. (20. November 2013). *Opbrud i toppen af den danske revisionsverden*. Hentet 20. April 2018 fra <https://www.business.dk/raadgivning/opbrud-i-toppen-af-den-danske-revisionsverden>
- Fields, L. P., Fraser, D. R., & Wilkins, M. S. (2004). An investigation of the pricing of audit services for financial institutions. *Journal of Accounting and Public Policy*(23), s. 53-77.
- Finanskrisekommissionen - kraka. (03. april 2014). *Revisor certificeringsordningen*. Hentet 2. maj 2018 fra [www.kraka.org](http://kraka.org/sites/default/files/public/analyse_af_revisor_certificeringsordningen.pdf): http://kraka.org/sites/default/files/public/analyse_af_revisor_certificeringsordningen.pdf
- Finanstilsynet. (18. juni 2012). *Pengeinstitutter: Statistisk materiale 2011*. Hentet 20. April 2018 fra www.finanstilsynet.dk: <https://www.finanstilsynet.dk/da/Tal-og-Fakta/Statistik/Statistik-om-sektoren/2011/Pengeinstitutter-Statistisk-materiale-2011>

- Finanstilsynet. (November 2013a). *Høringssvar vedrørende Finanstilsynets certificering af statsautoriserede revisorer*. Hentet 13. april 2018 fra Høringsportalen.dk:
<https://hoeringsportalen.dk/Hearing/Details/17146>
- Finanstilsynet. (2013b). *Udkast til Bekendtgørelse om Finanstilsynets certificering af statsautoriserede revisorer*. Hentet 20. April 2018 fra www.hoeringsportalen.dk:
<https://prodstoragehoeringspo.blob.core.windows.net/30153cba-47cc-4ae3-bebc-8e51651fd65e/UdkastBekendtgørelseOmFinanstilsynetsCertificeringStatsautoriseredeRevisorer.pdf>
- Finanstilsynet. (11. oktober 2013c). *Høring vedrørende udkast til bekendtgørelse om Finanstilsynets certificering af statsautoriserede revisorer*. Hentet 2. februar 2018 fra www.hoeringsportalen.dk:
<https://prodstoragehoeringspo.blob.core.windows.net/30153cba-47cc-4ae3-bebc-8e51651fd65e/Høringsbrev.pdf>
- Finanstilsynet. (20. December 2017a). *Pengeinstitutternes størrelsesgruppering*. Hentet 17. April 2018 fra Finanstilsynet.dk: <https://www.finanstilsynet.dk/da/Tal-og-Fakta/Statistik/Statistik-om-sektoren/Pengeinstitutternes-størrelsesgruppering>
- Finanstilsynet. (29. September 2017b). *Pengeinstitutternes regnskaber i perioden 2000-2016*. Hentet 20. December 2017 fra www.Finanstilsynet.dk:
<https://www.finanstilsynet.dk/da/Tal-og-Fakta/Statistik/Statistik-om-sektoren/Tidserier-fordelt-paa-virksomhedstyper/2016/Pengeinstitutternes-regnskaber-2000-2016>
- Finanstilsynet. (2017c). *Nøgletal*. Hentet 20. December 2017 fra www.finanstilsynet.dk:
<https://www.finanstilsynet.dk/Tal-og-Fakta/Statistik/Noegletal>
- Finanstilsynet. (22. Januar 2018a). *Høring - Ny bekendtgørelse om Finanstilsynets certificering af statsautoriserede revisorer med tilhørende vejledning*. Hentet 15. April 2018 fra Høringsportalen: <https://hoeringsportalen.dk/Hearing/Details/61465>
- Finanstilsynet. (23. April 2018b). *Liste over certificerede revisorer*. Hentet 25. April 2018 fra Finanstilsynet: <https://finanstilsynet.dk/da/Ansoeg-og-Indberet/Certificering-af-revisorer/Liste-Certificerede-Revisorer>
- Finanstilsynet. (7. Marts 2018c). *Tilsynsdiamanten for pengeinstitutter*. Hentet 20. April 2018 fra www.finanstilsynet.dk: <https://www.finanstilsynet.dk/da/Tilsyn/Tilsynsdiamanten-for- pengeinstitutter>
- Finanstilsynet. (1. februar 2018d). *Pengeinstitutter: Statistisk materiale 2016*. Hentet 20. April 2018 fra www.finanstilsynet.dk: <https://www.finanstilsynet.dk/da/Tal-og-Fakta/Statistik/Statistik-om-sektoren/2016/Penge2016>
- Finanstilsynet. (22. januar 2018e). *Ny bekendtgørelse om Finanstilsynets certificering af statsautoriserede revisorer med tilhørende vejledning*. Hentet 2. marts 2018 fra www.hoeringsportalen.dk: <https://hoeringsportalen.dk/Hearing/Details/61465>
- FSR - Danske Revisorer. (24. November 2016). *Revisoreksamen: Historisk få nyuddannede revisorer*. Hentet 15. April 2018 fra www.fsr.dk:
<https://www.fsr.dk/Nyheder%20og%20presse/Vi%20mener/Ugens%20kommentar/2016-ugens-kommentar/Ugens-kommentar-24-november>
- FSR - danske revisorer. (2016). *Tilsyn med revisorer*. Hentet 1. Maj 2018 fra www.fsr.dk:
https://www.fsr.dk/Faglige_informationer/Om_revisor/Kvalitetssikring/Revisortilsynet
- FSR - Danske revisorer. (Januar 2018). *Ny og mere afbalanceret certificeringsordning*. Hentet 14. April 2018 fra

- http://m.fsr.dk/Faglige_informationer/Revision%20og%20andre%20erklæringsopgaver/Erklæringseksempler%20finansiell%20sektor/Certificeringsordning%20-%20nye%20forslag
- Gigler, F., & Penno, M. (April 1995). Imperfect competition in audit markets and its effect on the demand for audit-related services. *The Accounting Review*, 70(2), s. 317-336.
- Glintborg, D. (2. Maj 2017). *Generationsskifte hos BDO Nykøbing*. Hentet 13. April 2018 fra <http://morsoefolkebladsugeavis.dk/generationsskifte-bdo-nykoebing/>
- Hay, D. (2013). Further Evidence from Meta-Analysis of Audit Fee Research. *International Journal of Auditing*, 17, s. 162-176.
- Hay, D. C., Knechel, W., & Wong, N. (2006). Audit Fees: A Meta-analysis of the Effect of Supply and Demand Attributes. *Contemporary Accounting Research*, 23(1), s. 141-191.
- Hay, D., Knechel, W. R., & Ling, H. (2008). Evidence on the Impact of Internal Control and Corporate Governance on Audit Fees. *International Journal of Auditing*(12), s. 9-24.
- Holm, C., & Thinggaard, F. (2014). Leaving a joint audit system: conditional fee reductions. *Managerial Auditing Journal*, 29(2), s. 131-152.
- Johansen, T. R., & Pettersson, K. (2013). The Impact of Board Interlocks on Auditor Choice and Auditor Fee. *Corporate Governance: An International Review*, 21(3), s. 287-310.
- Krishnan, G. V., & Zhang, Y. (Maj 2014). Is there a relationship between audit fee cuts during the global financial crisis and banks' financial reporting quality? *Journal of Accounting and Public Policy*, 33, s. 279-300.
- Kronenberg, K. (30. Januar 2013). *Vilhelmsen klar med nye krav til bankrevisorer*. Hentet 16. April 2018 fra FinansWatch: <https://finanswatch.dk/Finansnyt/Pengeinstitutter/article5123621.ece>
- Leidner, J. J., & Lenz, H. (8. maj 2017). Client's business risk, public-interest entities, and audit fees: The case of German credit institutions. *International Journal of Auditing*, 21, s. 324-338.
- Porter, M. E. (1997). Competitive Strategy . *Measuring Business Excellence*, 1(2), s. 12-17.
- Røjle, H., & Aaberg, M. (4. December 2017). *Danmarks mindste sparekasse lukker i dag: Orker ikke myndighedernes mange krav*. Hentet 20. April 2018 fra <https://www.dr.dk/nyheder/regionale/midtvest/danmarks-mindste-sparekasse-lukker-i-dag-orker-ikke-myndighedernes-mange>
- Simunic, D. A. (1980). The Pricing of Audit Services: Theory and Evidence. *Journal of Accounting Research*, 18(1), s. 161-190.
- Sudan, S., Samuelsen, M., Parker, H., & Davidsen, C. M. (2012). *Revision i praksis* (1 udg.). København: Karnov Group A/S.

Bilag

Bilag 1 – Anvendte Love, bekendtgørelser, forordninger mv.

	Anvendt forkortelse
BEK nr. 281 af 26/03/2014 <i>Gældende</i> Bekendtgørelse om finansielle rapporter for kreditinstitutter og fondsmæglerselskaber m.fl.	BEK nr. 281 af 26/03/2014
BEK nr. 284 af 18/04/2018 <i>Gældende</i> Bekendtgørelse om Finanstilsynets certificering af statsautoriserede revisorer	BEK nr. 284 af 18/04/2018
BEK nr. 1026 af 30/06/2016 <i>Gældende</i> Bekendtgørelse om ledelse og styring af pengeinstitutter m.fl.	BEK nr. 1026 af 30/06/2016 eller ledelsesbekendtgørelsen
BEK nr. 1379 af 10/12/2013 <i>Historisk</i> Bekendtgørelse om Finanstilsynets certificering af statsautoriserede revisorer	BEK nr. 1379 af 10/12/2013
BEK nr. 1912 af 22/12/2015 <i>Gældende</i> Bekendtgørelse om revisionens gennemførelse i finansielle virksomheder m.v. samt finansielle koncerner	BEK nr. 1912 af 22/12/2015
Europa-Parlamentets og Rådets forordning (EU) nr. 537/2014 af 16. april 2014 om specifikke krav til lovpligtig revision af virksomheder af interesse for offentligheden	Forordning (EU) nr. 537/2014
Europa-Parlamentets og Rådets forordning (EU) nr. 575/2013 af 26. juni 2013 om tilsynsmæssige krav til kreditinstitutter og investeringsselskaber og om ændring af forordning (EU) nr. 648/2012	Forordning (EU) nr. 575/2013
Kommissionens delegerede forordning (EU) 2015/61 af 10. oktober 2014 om supplerende regler til forordning (EU) nr. 575/2013	Forordning (EU) nr. 61/2015
LBK nr. 1140 af 26/09/2017 <i>Gældende</i> Bekendtgørelse af lov om finansiell virksomhed (Lov om Finansiell Virksomhed)	FIL
LBK nr. 1167 af 09/09/2016 <i>Gældende</i> Bekendtgørelse af lov om godkendte revisorer og revisionsvirksomheder (Revisorloven, RL)	RL
VEJ nr. 9268 af 18/04/2018 Vejledning til bekendtgørelse om Finanstilsynets certificering af statsautoriserede revisorer	VEJ nr. 9268 af 18/04/2018
VEJ 9981 af 13/10/2017 Vejledning om tilstrækkeligt kapitalgrundlag og solvensbehov for kreditinstitutter	VEJ 9981 af 13/10/2017
VEJ nr. 10867 af 12/10/2015 Vejledning om risikostyring på likviditetsområdet for penge- og realkreditinstitutter	VEJ nr. 10867 af 12/10/2015